

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

Pedagogická fakulta

Ústav pedagogiky a sociálních studií

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Bc. ZDENĚK KUBÁČ

**Historické proměny veřejné správy v ohledu a
poměru k vývoji církevní správy v Českých zemích**

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci zpracoval samostatně a uvedl v ní veškerou literaturu a ostatní zdroje, které jsem použil.

V Olomouci dne 19.3.2014

.....

Děkuji doc. PaedDr. Marcele Musilové, Ph.D. za příkladné vedení diplomové práce a poskytování cenných informací a rad.

ANOTACE

Jméno a příjmení:	Zdeněk Kubáč
Katedra:	Ústav pedagogiky a sociálních studií
Vedoucí práce:	doc. PaedDr. Marcela Musilová, Ph.D.
Rok obhajoby:	2014

Název práce:	Historické proměny veřejné správy v ohledu a poměru k vývoji církevní správy v Českých zemích
Název v angličtině:	Historical changes of public administration with respect to the development of ecclesiastical administration in the Czech Lands
Anotace práce:	<p>Tématem této práce je problematika vzájemného propojení a ovlivňování veřejné a církevní správy v Českých zemích od samého počátku až po konec 1. světové války (pád Habsburské monarchie). V rámci mé práce jsem se zaměřil na oblast vztahů veřejné a církevní správy. Vlastním cílem práce je zachytit v historickém kontextu vývoj jak veřejné tak církevní správy od prvního státního útvaru až po vznik samostatného Československa. Na pozadí nejstarších historických událostí popsat christianizaci našeho území, vznik církevních institucí, jejich rozvoj, vznik prvopočátku veřejné správy, jejich vzájemného prolínání, ovlivňování se (střetů), následné upadání církevní správy a vznik moderní veřejné správy, kterou známe dodnes.</p>
Klíčová slova:	Církevní správa, světská správa, veřejná správa, Český stát
Anotace v angličtině:	<p>The topic of this work is the question of mutual interconnection and interference of public and ecclesiastical administrations in the Czech Lands from the very beginning to the end of WWI (the fall of the Hapsburg Monarchy). Within my work I focuss on the relationships between public and ecclesiastical administrations. The actual goal of the work is to capture the development of both public and ecclesiastical administration in historical context from the first state form to the formation of independent Czechoslovakia. The work describes the process of Christianization of our territory in the background of earliest historic events, as well as the rise of church authorities, their development, the formation of the very first public administration, their mutual mingling, influencing (conflicts), successive decline of ecclesiastical administration and the formation of modern public administration of our time.</p>

Klíčová slova v angličtině:	Ecclesiastical administration, secular administration, public administration, the Czech country
Přílohy vázané v práci:	Seznam důležitých letopočtů ovlivňujících církevní a veřejnou správu
Rozsah práce:	62 stran textu, 16 stran příloh
Jazyk práce:	Čeština

Obsah

Úvod.....	7
1. Veřejná správa do roku 1620.....	9
1.1 Velká Morava	9
1.2 Český stát.....	14
1.2.1 Správa v počátku české státnosti	17
1.2.2 Správa od počátku 13. století do roku 1419.....	22
1.2.3 Správa od roku 1420 do roku 1619.....	26
1.3 Počátky církevní správy a její vývoj do čtyřicátých let 14. století	28
1.4 Vznik české církevní provincie a její organizace do husitské revoluce.....	32
1.5 Církevní správa za husitství.....	34
1.6 Církevní správa do Bílé hory	35
2. Formování moderní veřejné správy 1620 – 1848.....	39
2.1 Porážka na Bílé hoře a nástup feudálního absolutismu	39
2.2 Období pobělohorské od roku 1620 do roku 1740	40
2.3 Období od roku 1740 do roku 1790.....	41
2.3.1 Reformy Marie Terezie.....	42
2.3.2 Reformy Josefa II.....	45
2.4 Období policejního absolutismu 1790 – 1848	47
2.5 Církevní správa do vydání tolerančního patentu	48
3. Správa v období habsburské monarchie 1848 – 1918	53
3.1 Ústřední správa habsburského mocnářství	54
3.1.1 Dvoukolejnost správy	55
3.2 Samospráva obecní a další.....	57
3.3 Církevní správa do vzniku ČSR.....	59
Závěr	61
Seznam literatury	63
Přílohy.....	69

Úvod

Cílem této diplomové práce je zachytit v historickém kontextu vývoj veřejné správy a správy církevní od prvního státního útvaru, Velkomoravské říše, až po vznik moderního a samostatného Československa, tedy do roku 1918. Na pozadí nejstarších historických událostí popsat christianizaci na našem území, která přinesla samozřejmě i vznik církevních institucí a jejich rozvoj v kontextu s rozvojem světské správy na českém a moravském území.

Když jsem studoval různé publikace zpracované a zabývající se tímto tématem, nenašel jsem ani jednu, byť i účelovou literaturu, která by se zabývala (pojímala) jak církevní, tak veřejnou správou spontánně. Prostudováním veškeré dostupné literatury, kterou jsem dal dohromady a zveřejnil v příloze použité literatury, jsem nenašel ani jednu dostupnou publikaci spojující funkčnost veřejné a církevní (světské) správy. To mě zaujalo a rozhodl jsem se vytvořit práci, která by pojímala jak veřejnou, tak i církevní správu včetně její funkčnosti od samého vzniku až po ukončení světové války.

Nejprve se práce věnuje nejstaršímu státnímu útvaru, Velkomoravské říši, a prvním snahám o evangelizaci a pojetí křesťanství jako státního náboženství. V návaznosti na tuto etapu historického vývoje je popsán počáteční vývoj přemyslovského státu do počátku 13. století, jeho veřejná správa a počátek budování správy církevní. Následuje pak období do roku 1419, kdy je společnost již plně křesťanská, církev je sice ještě závislá na státu, ale na konci tohoto období dochází k vnitřním rozporům, kdy se církev začíná emancipovat. Další etapou je období do roku 1620. Tato etapa je charakteristická rozvrácením církevních institucí, odmítnutím křesťanství v pojetí římskokatolické církve, vzniku husitství a protestantismu. Vzniká dvojí správa církevní, stát přestává plně ochraňovat katolickou církev a její majetek a na našem území vzniká stát stavovský s novými institucemi. Období do roku 1740 je charakterizováno jako období rekatolizace, církev opět nabyla ochrany ze strany panovníka, ovšem poddaným byla římskokatolická víra v podstatě vnucována a bylo nutné znovu vybudovat církevní struktury. Následuje období, prakticky až do roku 1918, kdy se církev stává nástrojem státní moci a součástí státní administrativy. Stát nad církví vykonával dohled, teprve po roce 1848 se k ní začal stavět jako k rovnocennějšímu partnerovi.

Správní aparát státu, bez ohledu na volbu území, byl od počátku spojen a propojen s církevními institucemi. Evangelium na území Čech pronikalo nejdříve z germánských území a odtud byla také zpočátku řízena církevní správa. Také proto se česká knížata zasazovala

o církevně – správní osamostatnění, které by umožnilo vznik biskupských stolců.

Společně s germánskou evangelizací na naše území proniká i germánské zvykové právo, které se v církevní správě projevilo tzv. systémem vlastnických kostelů. Tento systém přisuzoval vlastnické právo k majetku tomu, komu patřila půda, na které tento majetek stál. Možnosti, jak podrobně charakterizovat počátky vývoje církevní organizace v Čechách, naráží ovšem na nemalé obtíže. Prakticky do třináctého století lze informace o církevní správě získat pouze zprostředkovaně. Prakticky totiž neexistují pevné záchytné body, o něž by se bylo možno, zvláště před polovinou 13. století, opírat. Z té doby se nedochovala žádná církevní statuta, žádné církevně – právní předpisy prokazatelně domácího původu. Listinný materiál, který by se věnoval činnosti církve, a který lze hodnotit jako nejdůležitější a nespolehlivější pramen, se v původní podobě i v pozdějších prepisech téměř nedochoval. Teprve od počátku 13. století začíná listinných pramenů přibývat, ovšem stále ne v takové míře, aby z něho bylo možno vyčíst počátek a vývoj základní církevně právní struktury české církevní organizace podrobně.¹

Veřejnou správu lze definovat jako správu společnosti organizovanou jednak v celém státě, ale i v menších organizačních složkách území. Veřejná správa na rozdíl od správy církevní na našem území je zachycena z historického pohledu přece jen podrobněji. Ač není listinných materiálů nazbyt, je přesto patrné, že se obě správy jednak kopírovaly, často doplňovaly a také podřizovaly jedna druhé.

Církevním dějinám i historii správy bylo věnováno několik souhrnných prací. Nejkompletnějším dílem, které podává podrobný výklad, jsou dozajista „*Dějiny správy v českých zemích od počátku státu po současnost*“ autorů Hledíkové, Janáka a Dobeše.

Tato práce by mohla být pro pedagoga z edukačního hlediska použita pro získání vhledu do problematiky vývoje světské a církevní správy v historickém kontextu na našem území.

¹ Např. KADLEC, J. *Přehled církevních dějin českých*, Praha: 1977, s. 4. – 6.

1. Veřejná správa do roku 1620

Na našem území se samospráva obcí vyvíjela především od období rodových společností a velmi raného feudalismu. První zmínky lze zaznamenat již v souvislosti s hospodářským a společenským životem Slovanů ve 4. století. Ve společenské organizaci zpočátku existovaly zbytky rodových zřízení, ale rozvíjející se hospodářství a bohatnutí některých jedinců tato rodová zřízení postupně rozbili a někdejší význam rodů upadl a zanikl.

Rodové osady se tak začaly měnit na občiny, v nichž zůstávaly ve společném vlastnictví obyvatelů pastviny, lesy a pole a jako protiklad pak soukromé vlastnictví stařešinů. Do svazku slovanských osad začali být běžně přijímáni cizinci. Na upevňování moci stařešinů a kmenových náčelníků měly značný vliv stále se opakující války. Díky nim docházelo ke spolenectví několika kmenů a ke vzniku kmenových knížectví. O životně důležitých otázkách válek a míru rozhodovala tzv. lidová shromáždění ozbrojeného lidu. Rozhodující slovo měli však kmenoví náčelníci a rada stařešinů. I když ve věci vůle lidových shromáždění lze spatřovat spíše formálnost s ohledem na rozhodující vliv kmenových náčelníků a stařešinů, lze zcela jistě hovořit o zárodcích samosprávy.²

1.1 Velká Morava

Nejstarším státním útvarem na našem území byl Sámův kmenový svaz (623 – 658). Sám, francký kupec, sjednotil Slovanů k obraně proti Avarům a franckému králi Dagobertovi. Historický doklad o existenci tohoto státního útvaru přináší tzv. Fredegarova kronika. Po Sámově smrti se říše rozpadla. Předpokládá se existence právních obyčejů a patrně i recepce cizích právních norem.³

Po rozpadu Sámova kmenového svazu vznikla nová knížectví, z nichž nejvýznamnější bylo v polovině 9. stol. knížectví Moravské a Nitranské, nový státní celek vznikl roku 833 násilným spojením Moravy a Nitranska. Prvním historicky známým moravským vládcem byl Mojmír I., který nejspíš formálně uznával nadvládu Franské říše nad Moravským knížectvím. Velká Morava byla prvním útvarem, kde již existoval státní aparát. Panovník, kníže Velké

² HUSA, V. ed. et al. *Dějiny ČSR*. Praha, 1954. s. 9.

³ MORAVEC, Jaroslav, ed. *Pohledy do českých dějin*. Praha, 2008. s. 30.

Moravy, byl hlavou státní moci, nejvyšším soudním, správním a zákonodárným orgánem. Hierarchicky uspořádaný dvůr tvořil ústřední úřady – úřad palapina, správce pokladu – taverník, orgán pro vydávání listin. Vojenskou moc pak reprezentovala panovníkova družina. Diplomatické záležitosti vyřizovala dvorská kancelář, v jejímž čele stál kancléř (zpravidla vyšší kněz). Velká Morava je označována historickou literaturou⁴ jako relativně centralizovaná raně – feudální monarchie. Vyjma údělných knížectví bylo území státu rozděleno na hradské župy. Centrem župy a sídlem správních úředníků byl hrad. Velkomoravské soudnictví se řídilo především obyčejovým právem, používal se tzv. boží soud, zákony se vydávaly pouze v případě, že bylo nutno novelizovat staré obyčeje, či pokud obyčej zcela chyběl.

Z hlediska církevní správy byla situace na Velké Moravě poněkud komplikovaná. Působili zde misijně duchovní jednak z Itálie, Řecka i Německa a zvláště pasovské biskupství tu vykonávalo i jakousi duchovní správu. Podle některých údajů byli Moravané již v roce 831 křtěni pasovským biskupem.⁵

Pasovskému biskupství tedy lze přiznat velké zásluhy na počátcích christianizace a na povýšení křesťanství na státní náboženství v době panování Mojmíra. Nástupce Mojmírův, kníže Rostislav, chtěl Moravu zcela osamostatnit a učinit nezávislou. Věděl však, jaký význam má samostatná církevní organizace pro upevnění státnosti. Duchovenstvo, které přicházelo z Pasova, neustále zdůrazňovalo nadřazenost říše východofranské, vůči které měli být lidé poslušni. Rostislav však chtěl nezávislost. Proto se obrátil na papeže Mikuláše I. s žádostí o vyslání misionářů. Papež však potřeboval východofranského krále při potlačování moci západofranského episkopátu, a proto jeho žádosti nevyhověl. Moravský kníže se tedy obrátil roku 862 se stejnou žádostí do Byzance k císaři Michalovi. U byzantského císaře došel vyslyšení a misie mu byla přislíbena především díky možnosti rozšířit vliv konstantinopolského patriarchátu směrem na sever.

Do čela misie byl vybrán byzantský učenec Konstantin, který měl s podobnými úkoly již zkušenost, a jeho bratr Metoděj. Tato misie měla připravit podmínky pro další byzantské působení. Poměry, do kterých oba bratři přišli, nebyly jednoduché. Duchovní, kteří na Velké Moravě již mnoho let působili, považovali byzantské misionáře za jakési vetřelce. Rozpory umocňovaly i kulturní rozdíly mezi oběma skupinami duchovenstva. Latinští kněží sloužili

⁴ POULÍK, J. aj. *Velká Morava a počátky československé státnosti*. Praha, 1985, NOVÝ, R. *Velká Morava: tajemné ozvěny na plátně dějin*. Praha, 2004.

⁵ GORAŽD II. a WIMMER, R. ed. *Cyril a Metoděj: apoštolové Slovanů*. Praha, 2013. s. 45.

bohoslužby podle západního ritu, v latině. Zvyklosti, které nově přichozí zaváděli, se výrazně lišily od původních a největší odpor budilo užívání slovanského jazyka při bohoslužbě.⁶

Konstantin přišel na Moravu jako kněz a jeho bratr Metoděj jako jáhen. Na Moravě byl již poměrně velký počet kostelů a duchovenstva, ale nadále se udržovaly některé pohanské přežitky. Aby byly odstraněny obtíže v právním řádu, sepsal Konstantin pro Moravu civilní zákoník známý pod jménem „Zákon sudnyj ljudem“, představující pomocný kodex k doplnění stávajícího právního řádu. Obsahoval například tresty za těžké zločiny, články týkající se soudních svědků, práva azylu v kostelích i nerozlučitelnost křesťanského manželství. Větší význam měl Konstantinův a Metodějův překlad Písma svatého (evangelií) do slovanského jazyka.⁷

Kníže Rastislav činnost byzantské misie podporoval, ovšem jeho hlavní cíl, a to zřízení samostatné moravské diecéze a církevní nezávislost na východofranské říši, nebyl dosažen. Také v tomto období došlo mezi Byzancí a římskou kurií k hluboké roztržce a sporu o to, zda má římský papež právo zasahovat do záležitostí jiných patriarchů. Misionáři byli povoláni do Říma papežem Mikolášem I., který se patrně obával, aby se Panonie a s ní i další slovanské oblasti na sever od Dunaje nedostaly pod pravomoc konstantinopolského patriarchátu. Nástupce Mikoláše I. Hadrián II. učinil zcela ojedinělé a na tehdejší praxi vymykající se rozhodnutí. Počátkem roku 868 povolil užívání slovanské liturgie a schválil překlad bohoslužebných textů do slovanského jazyka. Pro Konstantina to byl velký morální úspěch a uznání jeho kulturního díla. Konstantin bohužel v Římě onemocněl, vstoupil do řeckého kláštera, kde přijal jméno Cyril (Kyrillos) a zanedlouho, 14. února 869, zemřel a byl pohřben v bazilice sv. Klimenta.⁸

Na jaře roku 869 pak papež jmenoval Metoděje legátem pro slovanské země a arcibiskupem pro Panonii a Moravu. Papež chtěl tímto aktem obnovit někdejší biskupství v Simiru, které zaniklo roku 582 vpádem Avarů, čímž chtěl dosáhnout vlastní přímou jurisdikci nad oblastí staré římské prefektury Illyricum. Bohužel při zpáteční cestě na Moravu byl Metoděj zajat bavorským episkopátem. Bavorský episkopát i východofranský král viděli ve vytvoření církevní samostatnosti těchto oblastí také základ jejich politické nezávislosti, což bylo v rozporu s jejich mocenskými zájmy. Morava byla vojensky okupována a kníže Rastislav zajat a oslepen. Metoděj sám byl postaven před soud bavorských biskupů a uvězněn tři a půl roku v jednom švábském

⁶ GORAZD II. a WIMMER, R. ed. *Cyril a Metoděj: apoštolové Slovanů*. Praha, 2013. s. 50.

⁷ POULÍK, J. aj. *Velká Morava a počátky československé státnosti*. Praha, 1985. s. 236.

⁸ VAVŘÍNEK, Vladimír. *Cyril a Metoděj: mezi Konstantinopolí a Římem*. Praha, 2013. s. 170.

klášteře. Propuštěn byl až na zásah papeže Jana VIII. Franské vojsko z Moravy vyhnal Rastislavův nástupce Svatopluk a obnovil tak její samostatnost.⁹

Po propuštění z vězení se mohl Metoděj ujmout církevní správy Velké Moravy. Byl potvrzen v úřadu moravského arcibiskupa a výslovně byl opakován souhlas s užíváním slovanského jazyka v liturgii v celé jeho arcidiecézi, samozřejmě při současném užívání liturgie latinské. Metoděj se ujal církevní správy, ale stále se střetával ve sporech s franskými kněžími, kteří roku 879 Metoděje i Svatopluka obžalovali u papeže z hereze. Metoděj v Římě před papežem Janem VIII. obhájil svou pravověrnost a papež vydal v jeho prospěch bulu „*Industriae tuae*“, která potvrdila Metoděje jako arcibiskupa i slovanskou liturgii a znamenala sice vítězství ovšem i kompromis s latinským kněžstvem a hlavním protivníkem Wichingem, který byl také jmenován biskupem pro Moravu (sídlo měl v Nitře). Toto se ukázalo jako velmi špatný krok pro výstavbu církevní správy, protože Metoděj byl ze slovanské byzance a byl nadřizený Vichungovi, který chtěl biskupství latinské. Metoděj roku 885 zemřel a byl pohřben ve svém metropolitním chrámu patrně v Uherském Hradišti. Za svého nástupce určil moravského rodáka Gorazda. Viching zůstává až do roku 893, kdy utíká k východofranskému králi Arnulfovi a arcidiecéze zůstala bez biskupa. Díky jeho aktivitě papež Štěpán V. zakázal slovanskou liturgii a jmenoval ho církevním správcem celé Moravy. Ten pak vyhnal z Moravy slovanské kněze i Metodějovy žáky.¹⁰

Na žádost Mojmíra II. byly v letech 899 – 900 na Moravu papežem Janem IX. posláni tři legáti, arcibiskup Jan a biskupové Benedikt a Daniel, kteří zde vysvětili arcibiskupa a tři biskupy, jejichž jména se nedochovala a o jejich působení nejsou dostupné žádné informace. Není známo ani to, zda to byla slovanská nebo latinská církevní liturgie, ale dá se předpokládat, že byla latinská. Nejsou také informace, jak dlouho tato nová církevní organizace trvala a kde byla její sídla. Moravský stát však byl již v nezadržitelném rozkladu a kolem poloviny prvního desetiletí 10. století podlehl Maďarům.¹¹

Zánikem Velkomoravské říše zanikla i organizace moravské církve. Po roce 906 mizí o Velké Moravě veškeré zprávy, ale i přesto výrazně ovlivnila nejen kulturu střední Evropy, ale i jižních a východních Slovanů.

⁹ POULÍK, J. aj. *Velká Morava a počátky československé státnosti*. Praha, 1986. s. 211-220.

¹⁰ GORAZD II. a WIMMER, R. ed. *Cyril a Metoděj: apoštolové Slovanů*. Praha, 2013. s. 84.

¹¹ Tamtéž, s.123.

V případě Velké Moravy se jednalo o silně centralizovanou monarchii. Pokud tedy jde o státní správu na území Velké Moravy, dá se říct, že docházelo k likvidaci tradičních rodových struktur. V čele Velké Moravy stál kníže, který byl nejvyšším soudcem a zákonodárcem, ale byl také nositelem nejvyšší výkonné moci. Jeho postavení neomezeného vládce ovšem omezovalo zvykové právo a také názory nejvýznamnějších kmenových předáků. Kmenové území patřící dříve kmeni začalo být považováno za majetek knížete (patrimonium) se všemi právy a povinnostmi.

Správa takového území nutně potřebovala odpovídající aparát. Dnes se předpokládá, že v případě Velké Moravy byl napodobován státní aparát franský a pravděpodobně i byzantský. Odpovídalo by tomu i uspořádání správních sídel, kde byl dvorec s kostelem, služebnicko-řemeslnické sídliště s dílnami a v prostoru předhradí byly ubytovací prostory pro bojovníky.

Kníže měl k dispozici širší poradní orgán, což bylo „shromáždění velmožů“, na který mohl panovník delegovat rozhodování závažných soudních sporů. Toto shromáždění mělo dva stupně. Shromáždění velmožů z panovníkovy blízkosti neboli knížecí rada. Pokud to byli zástupci z celé země, pak šlo o dvorský sjezd. Kníže sám měl kolem sebe družinu, která byla závislá na prospěchu knížete. Po zahraničním vzoru byly zřízeny dvorské úřady, aby sloužily panovníkovi a spravovaly jeho majetek. Na místa úředníků dosazoval kníže jednotlivce ze své družiny a také církevní hodnostáře, kteří pravděpodobně působili zvláště ve dvorské kanceláři, která vedla písemnou agendu a duchovní měli v té době potřebnou kvalifikaci.

Protože Velkomoravská říše byla rozsáhlým územím, bylo nutné zajistit také místní správu. V případě Velké Moravy se síť místní správy skládala ze žup, které tvořily jednotlivé hrady, pod které spadalo různě velké území. V čele župy stál župan, zástupce jmenovaný knížetem, který si tvořil vlastní družinu – vojenskou posádku hradu. Úkolem župana bylo zajišťovat bezpečnost, vybírat dávky a poplatky pro knížete a vykonávat nižší soudní moc.

Státní správa se v této době kryla se správou církevní. Tak jako v případě světské správy byly základní jednotkou župy, základní církevní jednotkou byly farnosti, což byly obvody jednotlivých kostelů. Představitelem této správy byl na úrovni župy arcikněz, který měl i určité pravomoci ve světské oblasti. Nejvyšším představitelem církve v případě Velkomoravské říše byl biskup, od roku 880 pak moravsko-panonský arcibiskup, kterému podléhalo několik biskupů.

Právní řád navazoval na staré zvykové právo, ovšem postupem času se začalo rozlišovat mezi morálními pravidly a právními normami, které prosazoval kníže a jeho správní aparát. Díky sepětí státní moci s křesťanstvím se právní a náboženské normy v té době nedaly rozlišit. Pravděpodobně převažovalo zvykové právo vycházející z rodové tradice. To pak bylo formováno nařízenými, které vyhlášoval panovník. Zásahy do zvykového práva byly činěny snahou o jeho christianizaci.

Pokud jde o autentické právní památky, téměř nic se nezachovalo a pokud, tak nejsou autenticky z Velkomoravské říše, ale vznikly v cizině či pod vlivem cizího práva. Nejrozsáhlejší je sbírka světských a církevních předpisů – „Nomokánon“, což je pravděpodobně překlad byzantské sbírky Synagogae a představuje úpravu postavení křesťanské církve ve společnosti. Nejznámější je pak „Zákon sjudnyj ljudem“ – soudní zákon pro osoby světské, což je překlad byzantského zákoníku Ekloga. Vycházel také ze zásad křesťanství a obsahoval normy práva trestního, procesního a rodinného. Obsahoval nově možnost nahradit tresty světské tresty církevními díky směšování církví. Toto mísení bylo způsobeno mísením jurisdikce církve, tedy kněží a knížete.

Za komentář Zákona je pak považována „Anonymní homilie“, který měl ustanovení Zákona přiblížit úředníkům dvora, kteří ho měli provádět v praxi. Jde ale spíše o obecné proklamace. Dále je s Velkou Moravou spojen penitenciál „Záповědi svatých otců“ s katalogem církevních deliktů a trestů.

1.2 Český stát

V první polovině 6. století n.l. začíná osídlování českých zemí slovanským obyvatelstvem. Již v závěru velkomoravské epochy byla řada drobných knížectví postupně ovládána kmenem Čechů. Po zániku Velké Moravy v 10. století se centrum české státnosti přesunulo do Čech, v nichž získal rozhodující úlohu při sjednocování země kmen Čechů v čele s rodem Přemyslovců. Prvním historicky doloženým českým knížetem z tohoto rodu byl Bořivoj, který společně se svojí manželkou Ludmilou přijal křest právě na dvoře velkomoravského vládce Svatopluka, jehož svrchovanost uznával. Bořivoj byl také panovníkem, který přenesl své sídlo z Levého Hradce na Pražský hrad. Bořivojův vnuk, kníže Václav, zavražděný pravděpodobně v roce 935 ve Staré Boleslavi družinou svého bratra Boleslava, byl brzy po své smrti uctíván jako světec a ochránce českého státu. Pro mapování tohoto období českého státu jsou důležitými

prameny staroslověnské a latinské legendy o svaté Ludmile a svatém Václavovi, např. tzv. Kristiánova legenda.¹²

Václavův bratr Boleslav I. sice dlouho bojoval se saským panovníkem Otou I., ale nakonec byl nucen se s ním usmířit. Podařilo se mu podstatně rozšířit území českého státu a nechal razit i stříbrné mince tzv. denáry. Za vlády jeho syna, Boleslava II., bylo v roce 973 v Praze založeno biskupství a biskup Vojtěch, z významného rodu Slavníkovců, se řadil mezi přední osobnosti tehdejší křesťanské Evropy. Vyvražděním Slavníkovců na hradě Libici v roce 995 tento rod vymizel z dějin a došlo ke konečnému sjednocení jednotlivých knížectví.¹³

Přemyslovci byli první českou dynastií knížat a králů. Prokazatelně vládli od poloviny 9. století, v 10. století sjednotili pod svou vládou území Čech. Již Vratislav II. roku 1085 získal právo užívat královský titul, dále pak Vladislav II. a teprve Přemysl Otakar I. získal dědičný královský titul roku 1198. Suverenita českého státu byla pak uznána Zlatou bulou sicilskou roku 1212. Upravovala postavení českého krále a českého státu v rámci římské říše a potvrzovala královské hodnosti pro Přemysla i jeho nástupce, obsahovala potvrzení svobodné volby českého krále, právo investitury pražského i olomouckého biskupa, záruku neporušitelnosti zemských hranic a posílení vlivu v blízkém okolí českých zemí.¹⁴ Posledním Přemyslovcem byl pak Václav III, který byl v roce 1306 zavražděn v Olomouci na válečné výpravě do Polska. Smrtí tohoto panovníka skončila v českých zemích vláda přemyslovské dynastie, která trvala více než čtyři století. Smrtí Václava III. Přemyslovci vymřeli po meči a na český trůn nastoupil Jan Lucemburský (1310), který se oženil s dcerou krále Václava II. a sestrou Václava III. Eliškou Přemyslovnou. Asi nejznámějším panovníkem v našich dějinách se stal jejich syn Karel IV., který se stal nejen českým králem, ale v roce 1346 také králem německým. A roku 1355 byl korunován v Římě císařem Svaté říše římské. Za vlády Karla IV. dosáhly české země značného rozkvětu, Praha byla povýšena na sídelní město říše a byla jedním z největších měst Evropy. Karel IV. založil v Praze první univerzitu ve střední Evropě a Nové Město Pražské. Pod Českou korunu připojil Braniborsko, Horní Falc, Lužici a Svídnické a Slezské knížectví.¹⁵

Po jeho smrti se v roce 1378 vlády ujal jeho syn Václav IV. Jeho vláda byla již poznamenána nastupujícím husitským hnutím. Podobně na tom byl později Zikmund Lucemburský, který dosáhl ukončení husitských válek, když v roce 1436 bylo nakonec dosaženo dohody mezi ním

¹² ČORNEJ, P. *České dějiny: výpravná historie českých zemí*. Brno, 2012. s. 14-16

¹³ RANDÁK, J. a kol. *Dějiny českých zemí*. Praha, Knižní klub, 2011. s. 50, 54.

¹⁴ WIHODA, Martin. *Zlatá bula sicilská. Podivuhodný příběh ve vrstvách paměti*. Praha, 2005. s. 8.

¹⁵ HARNA, J. a FIŠER, R. *Dějiny českých zemí. 1, Od pravěku do poloviny 18. století*. Praha, 1995. s. 169.

a Českým královstvím na sněmu v Jihlavě a mohla být vyhlášena „Basilejská kompaktáta“, kterou byl přiznán nárok na přijímání z kalicha pro všechny příslušníky utrakvistických frakcí církve.¹⁶

Nástupcem Zikmunda Lucemburského byl Albrecht Habsburský, který zemřel roku 1439 a jeho syn Ladislav Pohrobek se narodil až čtyři měsíce po jeho smrti. V Čechách zavládla doba interregna (mezivládí), kdy se hledal vhodný kandidát na český trůn. Trůn byl nabídnut Albrechtu Bavorskému, který odmítl a v Čechách tedy vykonával funkci zemského správce Jiří z Poděbrad. Ladislav byl korunován až v roce 1453. Po jeho smrti byl v roce 1458 zvolen českými stavy králem Jiří z Poděbrad a stal se úspěšným panovníkem, který vzbuzoval respekt doma i za hranicemi království. Přesto jako utrakvista měl i spoustu odpůrců, byl považován za husitského kacíře a povýšence nízkého původu. Měl proti sobě katolické panstvo, které si za krále zvolilo jeho vlastního zetě Matyáše Korvína, jenž se postavil do čela křížové výpravy proti kacířským Čechům, kterou roku 1466 vyhlásil papež Pavel II. Jiří z Poděbrad se vzdal následnictví pro své syny a českou korunu postoupil Jagelloncům. Jagellonci usedli na český trůn roku 1471, nejprve to byl Vladislav II. a potom také Ludvík až do roku 1526.¹⁷

Po smrti Ludvíka Jagellonského byl českým králem zvolen manžel Anny Jagellonské Ferdinand I. Habsburský a nastává vláda Habsburků na českém trůně na příštích 400 let. Zřetelný byl rozdíl, jak přijala Habsburky Morava a jak Čechy. Morava je přijala bez problémů, ale někteří čeští stavové nechtěli přijít o svá práva a svobody, což nekonvenovalo s habsburskými snahami o centralismus. Ferdinand se tak pokoušel omezit stavovské zřízení v Čechách. Jeho nástupcem se stal Maxmilián II., který ústně potvrdil tzv. „Českou konfesi“. Asi nejznámějším panovníkem z rodu Habsburků byl Rudolf II., kdy dosáhly české země největšího rozkvětu, a který roku 1583 přemístil své sídlo do Prahy a učinil ji tak sídelním městem císaře. Čeští šlechtici získali roku 1609 od císaře „Majestát“, který umožňoval svobodu vyznání i poddaným díky svému postoji k jeho bratru Matyášovi. Po smrti Rudolfa nastoupil na český trůn Matyáš. Ještě za jeho života v roce 1617 přijaly české stavy jako budoucího krále Ferdinanda II. Rozpory mezi katolíky a stoupenci reforem ovšem vyvrcholily povstáním českých stavů, jehož počátek byl v defenestraci královských místodržících.¹⁸

¹⁶ tamtéž, s. 198.

¹⁷ MACEK, J. *Jagellonský věk v českých zemích (1471–1526)*. Praha, 1992. s. 342.

¹⁸ JANÁČEK, J. *České dějiny I. Doba předbělohorská. Kniha I, díl I*. Praha, 1971. EVANS, Robert, J. W. *Vznik habsburské monarchie 1550-1700*. Praha, 2003. s. 19.

Za krále si roku 1619 čeští stavové zvolili Fridricha Falckého, který ovšem nebyl zdatným vůdcem. Stavby zůstávaly nejednotné a vojsko českých stavů bylo 8. listopadu 1620 v rozhodující bitvě na Bílé hoře u Prahy poraženo a král Fridrich se zachránil útekem. Následovala odplata, kdy 27 českých povstalců (3 páni, 7 rytířů a 17 měšťanů), kteří se zúčastnili odboje proti Habsburkům, bylo v Praze 21. června 1621 veřejně popraveno. To byl pouhý začátek represivních opatření a protireformačních dekretů. Císař Ferdinand II. sice vyhlásil generální pardon, ale zkonfiskoval majetek povstalců a začala probíhat násilná rekatolizace (v té době byly Čechy z 90 % protestantské).¹⁹

1.2.1 Správa v počátku české státnosti

V průběhu raného středověku se začaly utvářet na našem území základy ústřední státní správy. V té době správu státu vykonával panovník prostřednictvím vazalů, kteří vykonávali regionální státní správu na území, jehož centrem byl hrad. Lze tedy hovořit o centrální správní činnosti, tzv. hradskeho systému. Úkolem tohoto centralizovaného systému bylo zajištění blaha tehdejší komunity.²⁰

Přemyslovský stát vyrostl v 10. století, kořeny má však již ve století předchozím, když Boleslav I. potlačil ostatní knížectví. Přemyslovci chápali stát jako své vlastnictví zděděné po předcích a v rámci kultu předků odvozovali své postavení od mýtického Přemysla Oráče a po nástupu křesťanské státní ideologie pak od knížete Václava (svatý Václav). Formou státu je v této době raně feudální knížectví, v jehož čele stojí vždy nejstarší člen rodu. Je to období upevňování státu a vytváření základních právních obyčejů. Pro Přemyslovce bylo 10. a 11. století obdobím boje o moc v častých válkách i mezi sebou a obdobím rozšiřování jejich vlády. Mimo nejzákladnější úkoly veřejné správy v té době bylo důležité udržení veřejného pořádku a záruka míru.²¹

V 11. a 12. století se v českém přemyslovském státě střídala vláda silných a úspěšných panovníků s obdobími zmatků a vnitřních sporů. Mezi ty schopné vládců patřil kníže Břetislav, který zavedl nástupnický řád, podle něhož měl po smrti knížete zaujmout jeho místo ten nejstarší

¹⁹ KUČERA, J. P. 8. 11. 1620 - Bílá hora : o potracení starobylé slávy české. Praha, 2003. s. 118.

²⁰ LACINA, K., ČECHÁK, V. *Evropské systémy veřejné správy*. Praha, 2005. s. 123

²¹ JANÁK, J. a HLEDÍKOVÁ, Z. *Dějiny správy v českých zemích do roku 1945: celost. vysokošk. učebnice pro stud. filozof. Fakult.* Praha, 1989. s. 30-40

z rodu. Mladším příbuzným pak byly do správy svěřeny části území, tzv. úděly, které se nacházely zejména na Moravě. Břetislavův syn Vratislav II. získal v roce 1085 pro sebe královský titul za to, že podporoval císaře v jeho sporu s papežem. Totéž se podařilo v roce 1158 i Vladislavu II., který se svým vojskem pomohl císaři Fridrichu Barbarossovi dobýt severoitalské město Milán. Významným pramenem pro toto období českých dějin je latinsky psaná Kosmova Kronika česká.²²

Kníže vládl své zemi „z koně“, tzn. že hodně cestoval, objížděl hradiska a vládl tam, kde zrovna byl. Tím byla oslabena vláda v místech, kde zrovna nebyl. Strukturu společnosti vytváří především svobodné obyvatelstvo zabývající se zemědělskou výrobou, otroci a bohatí velmoži. Struktura státu a jeho správy je vytvářena knížetem, který se opírá o svou družinu (velkodružinu v případě vládnoucího knížete), což je dobrovolné sdružení bojovníků knížete a vojenská opora knížecí moci. Původně šlo o vojenskou družinu, ale tento její rys pomalu ustupoval do pozadí. Za svou službu dostávají členové družiny výnosné hradské a dvorské úřady, za které jim patří část knížecích příjmů. Patří do uzavřeného okruhu rodin původní rodové aristokracie, jež nemohou Přemyslovcům konkurovat, ale jejich pomoc je nutná pro ovládnutí tak velkého počtu obyvatelstva. Ze členů knížecí družiny se feudalizací později během 12. století vyvine šlechta. Osobní majetek se pak množil z kořisti, daní, odměn i darů od knížete (šaty, zlato, stříbro). Základ moci této šlechty byl osobní vztah s knížetem. K velmožskému majetku patřila půda, dobytek a zvířectvo, ale i lidé.²³

Postupně se tedy kolem panovníka vytváří dvůr, který tvoří osobní služebníci, osoby podílející se na správě země a právě družina. Osoby tvořící dvůr pomáhají při správě země, nejsou již ke knížeti poutáni rodově, ale tím, že hodnost mají propůjčenou formou benefícia, které jim může být kdykoliv odebráno. Zahrnuje v sobě povinnost vykonávat určité věci a také právo na odměnu (peníze nebo půda).²⁴

Od 11. století existuje jako poradní a spolurozhodovací orgán zasedání „svobodného“ lidu a panovníka coby dvorské sjezdy. Tato jednání byla důležitá pro chod státu a navazovala na tradiční kmenová shromáždění. Kníže zde vylašoval zákony, soudil, schvaloval směny i výsady a činil politická prohlášení, projednávaly se tu veřejné záležitosti. Požadoval zde

²² HLEDÍKOVÁ, Z., JANÁK, J. a DOBEŠ, J. *Dějiny správy v českých zemích: od počátků státu po současnost*. Praha, 2005. s. 31-43

²³ SCHELLE, K. a kol. *Dějiny české veřejné správy*. Plzeň, 2009. s. 12-14

²⁴ JANÁK, J. a HLEDÍKOVÁ, Z. *Dějiny správy v českých zemích do roku 1945: celost. vysokošk. učebnice pro stud. filozof. fakult.* Praha, 1989, s. 31-35

souhlas přítomných se svými rozhodnutími. Tato shromáždění lze označit jako poradní a soudní a také tímto shromážděním byl přijímán a nastolován nastupující kníže. Probíhaly nejčastěji v Praze, a to na svátky sv. Víta a sv. Václava. Původně se těchto zasedání účastnili všichni “Čechové”, později byl do pozadí odsouván prostý lid, který byl zván pouze na volbu knížete. Začala se oddělovat skupina velmožů, kteří byly nejbliže panovníkovi a začali se aktivně podílet na rozhodovacím procesu, což vytvořilo zárodek budoucí královské rady.²⁵

Ovšem s rozšiřováním území – státního teritoria a nemožnosti stálé či časté přítomnosti knížete bylo nutné přikročit k rozdělení země na menší území, tzv. úděly. Úděly vznikly buď kvůli správní nutnosti (vzdálenost od Prahy - např. úděly na Moravě), nebo kvůli zabezpečení ostatních členů rodu, jimž bylo třeba dát nějakou funkci. Úděl nebyl trvalý, měl proměnlivý rozsah i existenci a byl stále součástí celé země. Moravské úděly znojemský, brněnský a olomoucký byly trvalé. Údělníkem pak byl pouze dospělý Přemyslovec, který podléhal vládnoucímu knížeti jako hlavě rodu, ovšem ne jako leník. V údělu knížete vlastně reprezentoval. Jeho pravomoci se pak odvíjely od dlouhodobosti údělu. Toto rozdělení části země na úděly odpovídá předfeudálnímu pojetí. Od konce 11. století se začala uplatňovat dědičná držba údělu v dané větvi přemyslovského rodu, nejprve na Moravě a později i v Čechách.²⁶

V 11. století byl panovník považován za vlastníka státního území a správa území byla vytvářena z jeho vůle. Vznikla tzv. hradská správa, kdy síť hradů pokrývala státní území a tvořila základ pro správu státní i církevní. V raně středověkém feudálním státě byly právě hrady přirozenými středisky systému. Nejprve rozhodoval jen kníže. Také musel udržovat obecný mír, čili rovnal spory. Roku 1170 se objevuje dvorský sudí a přebírá panovníkovy soudní povinnosti. Nejstarší hradní správci se v Čechách objevili v 11. století v souvislosti s nutností zabezpečit správu důležitých a současně odlehlejších oblastí. Od konce 11. století lze soustavu považovat již za trvalou a plně funkční. V Čechách jejím základem byla významná přemyslovská hradiště (např. Praha, Vyšehrad, Děčín, Litoměřice, Bílina, Libice, Plzeň, Stará Boleslav, Žatec atd.) a jejich okolí. Přibližně od poloviny 11. století se obdobná soustava začala utvářet i na Moravě. Správních obvodů neboli provincií bylo v Čechách ve 12. století asi dvacet, na Moravě osm (s centry Olomouc, Přerov, Hradec, Spytihněv, Břeclav, Brno, Znojmo, Bítov). S rozvojem soustavy souvisel i rozmach církve, která zpočátku využívala tatáž centra. Z družiny, která po franckém vzoru objížděla stát a vymáhala daně, se pak stal stálý aparát. Také od 10. století

²⁵ tamtéž, s. 32-36

²⁶ SCHELLE, K. a kol. *Dějiny české veřejné správy*. Plzeň, 2009. s. 12-14

se jako sociální skupina začala vytvářet šlechta a z ní byli vybíráni úředníci státního aparátu. Z původně svobodných rolníků se časem stali poddaní.²⁷

Od 12. stol. se rozlišují dvě skupiny, a to vlastní hodnosti a úřady s širším správním dosahem činností. K prvním patří mečník, stolník (dapifer), číšník (pincerna), lovčí (venator) - nejstarší stálý úřad, staral se o honitbu a lesy. Nejvýznamnější v této skupině byl maršálek (marschalcus, agazo) – původně jako správce knížecích stájí. V druhé skupině úřadů s převažujícím správním významem patřil komorník, sudí a kancléř. Komorník zpočátku spravoval panovníkovi osobní věci a postupně se stal správcem jeho financí. Objevuje se i nejvyšší komorník (summus camerarius), který se odlišoval od komorníků hradeckých. Dále existoval správce peněz (dispensator ducis) a kancléř (cancelarius), který byl rádcem a důvěrníkem knížete a odpovídal za obsah listin. Většinou jím byl kaplan. Dále dvorský sudí (iudex curie), který zastupoval panovníka v soudních sporech. Některé hodnosti byly čestné, ale některé vyžadovaly odborníky (sudí, kancléř, mincmistr, komorník). Například úřad kancléře byl vázán na gramotnost a mezinárodní jazyk – latinu.²⁸

Hradecká soustava vykonávala pro panovníka správu v dané lokalitě s podobnou organizací jako u dvora. Úkolem úředníků usazených ve správních hradech bylo řídit dané území (tzv. hradecký obvod) po vojenské, správní a hospodářské stránce, vybírat daně, soudit apod. Složení hradeckých úředníků napodobovalo složení úředníků u panovníkova dvora. V jejich čele stál hradecký správce kastelán (castellanus), který jménem panovníka „vládl“ okolnímu území a vykonával moc soudní a měl trestní pravomoc. Za Vladislava II. se na hradech objevuje samostatný hradecký sudí. Kromě kastelána na správních hradech sídlili komoří (vykonávající veřejný pŕuhon a soustřeďující pokuty ze soudů v hradeckém obvodu), zvaní vilikus, kteří měli na starosti organizaci hospodářství (soustřeďování dávek od poddaných, organizace zemských robot atd.). Dále na hradě fungoval i hradecký lovčí. Hradeckým úředníkům podléhaly skupiny nižších výkonných orgánů jako nižší komorníci, hlídači, výběrčí, bojovníci apod. Všichni, kdo patřili k hradu, byli označováni jako „hradečané“. Z výnosů hradeckého obvodu připadala část právě těmto „hradečanům“, zbytek náležel knížeti. Správní hrady měly svůj význam i při vytváření církevní organizace v českých zemích. Od konce 12. století tento systém řízení

²⁷ STARÝ, M. *Vývoj veřejné správy v českých zemích do roku 1848*. Praha, 2007. s. 27-30

²⁸ JANÁK, J. a HLEDÍKOVÁ, Z. *Dějiny správy v českých zemích do roku 1945: celost. vysokošk. učebnice pro stud. filozof. fakult.* Praha, 1989. s. 13

státu, který se kromě českých zemí uplatňoval i např. v Polsku nebo v Uhrách, přestává plnit svoji úlohu a rozpadá se.²⁹

Nejzákladnější úkoly veřejné správy, jako je záruka veřejného pořádku a míru, byly podstatnou a v této době neoddělitelnou složkou knížecí vlády. Pro význam slova správa i se vším, co si pod tímto slovem dovedeme dnes představit, byl vžitý výraz regiment. Regiment byl věcí knížete, který v tomto období ve své osobě spojil jednak postavení, oprávnění a nároky knížete kmenového, ale zároveň také již postavení, oprávnění a nároky představitele feudálního státu. Hlavní povinnost kmenového knížete tedy spočívala v jeho úloze spravedlivého soudce ve svém kmenu a pak také v úloze vojenského náčelníka, který zajišťuje kmenu jeho obranu.

V prvopočátku bylo podmínkou skutečné vlády knížete jeho cestování zemí, protože vládl jen tam, kde byl skutečně přítomen. Kníže tak vykonával správu osobně. Aby kníže mohl svoji vůli fakticky prosazovat a tak vládnout, bylo nutné, aby měl kolem sebe soustředěnou družinu, která by ho neustále doprovázela. Družina byla dobrovolné sdružení svobodných bojovníků, kteří jednak sloužili k jeho ochraně, ale zároveň byli jeho výkonnou mocí. Družina byla nejprve odměňována kořistí. Postupně však bojovníci začali dostávat půdu, obsazovali důležité úřady a tím došlo k její feudalizaci a přeměně na šlechtu.

S tím, jak se rozšiřovalo ovládané území, musel kníže vyřešit stav, kdy část země jím nebyla navštěvována. Jeho vláda na těchto územích byla spíše ve stavu práva na ni, ale skutečně ji nemohl vykonávat. Protože také bylo nutno zajistit i dalším členům z jeho rodu společenské postavení a majetek, vyřešil kníže oba problémy zároveň. Vznikly tzv. úděly, kdy se země rozdělila na menší celky. V čele každého celku stál údělník, kterým mohl být v tomto případě pouze dospělý Přemyslovec a který byl na vládnoucím knížeti plně závislý a prosazoval jeho vůli a správu v jeho prospěch. Na svěřeném údělu jej de facto zastupoval. Byl soudcem i vojenským správcem údělu, který nebyl z celistvosti země vyčleněn, nebyl stálý, a to jak do velikosti, tak do délky trvání. Počet oprávnění údělníkovi stoupal s dobou trvání údělu.

S postupnou feudalizací společnosti, zejména ve 12. století, došlo ke vzniku úřadů. Důvodem byla nutnost spravovat stále větší okruh činností. V období od 10. do 12. století vzniká tzv. hradska soustava. Původně se jednalo o strategicky a vojensky významná hradiska, která plnila především vojenské úkoly jako obranu území a udržování veřejného pořádku. Po ovládnutí území a odstranění možných protivníků začala vojenská úloha ustupovat a stále více se

²⁹ VOJÁČEK, L., SCHELLE, K. a KNOLL, V. *České právní dějiny*. Plzeň, 2008. s. 40-43

do popředí dostávala potřeba běžné správy. Za vlády Přemysla II. byly ve významnější míře zakládány lenní obvody, které vznikaly v okrajových oblastech nebo ve vnitrozemí kolem královských nebo šlechtických hradů. Tento systém spočíval v dědičném udělení pozemku do lenní držby svobodné osoby. Tato osoba se výměnou zavazovala k vazalské službě, což byla nejčastěji služba vojenská a slib věrnosti.

Nejstarší souvislou právní památkou jsou Dekreta Břetislavova z roku 1039. Je to soubor příkazů a zákazů, které Břetislav vydal nad hrobem sv. Vojtěcha v polském Hnězdně. Text Dekret je obsažen v latinsky psané Kronice českého kanovníka Kosmase. Je to světská památka ovlivněná církevní naukou a Biblií. Obsahuje např. prvky rodinného práva - upravuje vztahy mezi ženou a mužem, prosazuje zásadu monogamie a nerozlučitelnosti manželství (manželství je svátost). Poprvé je v právní rovině zmíněn ordál - boží soud. Arcikněží mají právo veřejného žalobce. Z úřední moci mohou zahajovat řízení v trestních věcech.

1.2.2 Správa od počátku 13. století do roku 1419

V tomto období společenský systém spočíval na půjčování půdy. Systém byl nastaven tak, že vlastník půdy svoji půdu půjčoval a současně si vytvářel osobní vztahy se svými družiníky, tzv. lenní vztahy (feudum – léno). Lénem se rozumí určitá oblast, území, půda, jejímž vlastníkem je vládce země. Tento vládce půjčuje různě velké léno jiné osobě. Panovník se tak stává tzv. lenním seniorem a osoba, které je léno půjčeno, je nazývána leníkem. Leník při převzetí léna sliboval věrnost a vojenskou pomoc a měl povinnost odvádět dávky v naturáliích svému seniorovi. Pán pak měl povinnost pomoci svému vazalovi v nouzi. Lenní smlouvu ukončila smrt jednoho z partnerů nebo porušení slibu. Půda pak mohla být leníkovi odebrána. Ovšem systém byl složitější. Samotný leník mohl mít další vlastní leníky. Jeho postavení bylo tedy takové, že byl jak vazalem, tak i lenním pánem. Jeden šlechtic mohl mít uděleno také několik lén od různých pánů. Seniory mohla být samozřejmě i šlechta a církev.³⁰

V českých zemích nelze dlouho mluvit o pozemkové držbě na feudálním (výše popsaném) právu. Český král (kníže) byl sice leníkem římského krále a měl povinnost lenní přísahy, ale římský král nemohl svévolně určovat, kdo se stane vládcem Čechů. Český vládce byl ve své zemi tím, kdo uzavíral běžné feudální smlouvy. Česká šlechta držela své majetky svobodně

³⁰ SCHELLE, K. a kol. *Dějiny české veřejné správy*. Plzeň, 2009

a dědičně (tato forma se nazývá alod, alodiální držba). Povinnosti vůči panovníkovi (které byly ovšem téměř totožné jako v běžném feudálním zřízení) vyplývaly z toho, že příslušníci obce šlechticů byli potenciální členové státního aparátu. Klasický feudalismus se na našem území prosazuje postupně a pouze v omezené míře. Výsadu udělovat léna měl jen panovník, který ji posléze uděloval šlechtě. Český panovník využíval lenních vztahů nejvíce k tomu, aby získal posádku na některý ze svých hradů. Leníci se za určité majetky zavázali k strážní službě na hradu. V tomto případě jde o službu stálou a jedná se tedy o služební léno. Na straně druhé, šlechtic rebelující proti panovníkovi byl za svůj prohřešek donucen změnit svoji svobodnou držbu na léno. Někdy na stejnou změnu přistoupil šlechtic dobrovolně, pokud to bylo výhodné (vyšší postavení, výměna menší vlastní držby za větší ale lenní).³¹

Od 13. století se šlechtici v důsledku diferenciaci společnosti stále méně cítili poddání panovníkovi, čímž hradska soustava ztrácela funkci a smysl (nemohla už být nástrojem k prosazení moci panovníka nad všemi obyvateli země). Důvodem toho je, že ve 13. století se definitivně konstituují rodová šlechta a uznává se dědičné vlastnictví. K úpadku systému přispěly vedle svobodných šlechtických majetků také samosprávné církevní statky a zakládání a rozvoj měst. Jednotnou soustavu tak postupně nahradila feudální roztržitost. Vznikají partikulární správy - městská, církevní a vrchnostenská, které mají vlastní pravidla i právní předpisy. Vztahovaly se pouze na některé skupiny obyvatelstva, královskému doзору podléhaly pouze v nejvyšší rovině a to ještě nestejnou měrou.

K roztržitosti přispělo udělování tzv. „imunit“. Jejich prostřednictvím byly vyjímány komplexy jednotlivých církevních institucí z knížecí moci. K tomuto vyjímání začalo docházet v druhé polovině 12. století a ve století 13. se toto udělování v menší míře dotklo i světských majetků.³²

Vzhledem k dědičnému vlastnictví půdy přestali být šlechtici svobodnými osobami poddanými jen knížeti, ale stali se svobodnými vedle knížete (krále). Panovník pak byl podle jejich pojetí představitel státu, kterého vlastně oni sami povyšovali do této čestné hodnosti a předpokládalo se, že ten nebude zasahovat do jejich záležitostí. Stejně tak došlo k uplatnění stejného vztahu vlastnictví půdy a její držby mezi šlechticem a jeho poddanými, jako tomu bylo v případě knížete a obyvatel země. Šlechtici vykonávali na svých pozemcích správu i jurisdikci.

³¹ KAVKA, K: Západoevropský lenní institut jako nástroj vnitřní královské politiky za posledních Přemyslovců a za Jana Lucemburského, *Český časopis historický*, 88, 1990.

³² SCHELLE, K. a kol. *Dějiny české veřejné správy*. Plzeň, 2009. s. 12

Poddaní jsou ve stavu nevolnictví a pán má moc nad jejich životem a smrtí. Lidé na této půdě se tak stali závislí na těchto pánech a zároveň se rozvolňovaly vazby na správu regionální a centrální. Stát byl tedy tvořen mnoha různě velkými dominii, které ovládali feudálové – došlo tedy k feudální rozdrobenosti.³³

Pro panovníka to znamenalo nejen méně příjmů do jeho pokladny, ale také omezení jeho moci. Ač byl šlechtě dědičný majetek zaručen statuty Konráda Oty, vztahy mezi panovníkem a šlechtou byly nevyjasněné. Propukly tak mezi nimi konflikty, které vrcholily v době panování Přemysla II. V důsledku těchto konfliktů, po bitvě na Moravském poli, se královská správa rozdělila na vlastní královskou správu, což je majetek panovníka (*dominium speciale*), jenž měl přímý vliv a *dominium generale*. Král zde uskutečňoval správu země společně se šlechtou.³⁴

V průběhu 13. a 14. století dochází ke krystalizaci státního aparátu. Panovník měl nejvyšší zákonodárnou a soudní moc. Zákonodárnou pravomoc vykonával tím, že vydával královská nařízení - dekry, statuta, privilegia. Zastupoval stát navenek, uzavíral mezinárodní smlouvy, vypovídal války, sjednával mír, „vybíral berně“ prostřednictvím svého aparátu. Je také nositelem regálů (*iura regalia*), což jsou výsadní práva panovníka, která mu přinášejí zisk - např. regál horní (výsadní právo k nerostnému bohatství), mincovní, celní, židovský. Král využívá poradní orgán – královskou radu, kam si vybírá členy z řad šlechty. S královskou radou je propojena královská kancelář, kterou vedl kancléř (*cancellarius regis*) označovaný jako králův důvěrník, jenž byl členem královské rady. Dále tam působili protonotáři, notáři, písaři, registrátoři. Čestným kancléřem (*cancellarius regni*) byl probošt vyšehradský. Také od 13. století platí zásada primogenitury a princip dědičnosti v dynastii, která vládne. Velmoži formálně panovníka přijímají, v krajním případě může dojít k volbě. Posloupnost dynastie na českém trůně i po přeslici upravily Ordonance Jana Lucemburského (1341) a Majestát Karla IV. (1348).³⁵

Původní úřady se proměňovaly v úřady čestné a jejich výkon probíhal při slavnostních příležitostech. Vznikaly také úřady nové, jako například hofmistr – představený dvora, zemský sudí – nový název pro dvorského sudího, nejvyšší komorník, který hájil na zemském soudu královy finanční nároky ze soudních pokut a v nepřítomnosti krále soudu předsedal. Dále vznikla funkce purkrabího Pražského hradu, což byl vojenský velitel Hradu, spravoval Hrad i soudnictví

³³ JANÁK, J. a HLEDÍKOVÁ, Z. *Dějiny správy v českých zemích do roku 1945: celost. vysokošk. učebnice pro stud. filozof. fakult.* Praha, 1989. s. 43

³⁴ JANÁK, J. a HLEDÍKOVÁ, Z. *Dějiny správy v českých zemích do roku 1945: celost. vysokošk. učebnice pro stud. filozof. fakult.* Praha, 1989. s. 43

³⁵ STARÝ, M. *Vývoj veřejné správy v českých zemích do roku 1848.* Praha, 2007

v obvodu Hradu a byl velitelem vojenské zemské hotovosti. Podkomoří pak opatroval velké sumy pro krále a vrácení měl zaručeno z důchodů krále (zajišťoval výběr městské pozemkové daně). Od roku 1337 převzal tuto úlohu hofrychtář.³⁶

Z dvorských sněmů předchozí epochy vyrostl Zemský sněm (zanikl až 1848), královská rada a Zemský soud. Sněm byl shromážděním šlechty a duchovenstva, později i zástupců měšťanstva. Neúčast byla považována za škůdcovství země. Sněm svolával král, později nejvyšší purkrabí. Na sněmu se předkládaly požadavky týkající se berních poplatků, vojenských tažení za hranice země, zákonodárných opatření a byl zde přijímán i nový panovník. Zemský soud se konstitoval již mezi léty 1260 – 1270 pod tlakem šlechty. Rozhodoval v trestních záležitostech šlechty, projednával a evidoval majetkové převody mezi šlechtou. O jednání soudu se vedly písemné záznamy v „registra regata“ (pozdější desky zemské). Soudu předsedal panovník, v jeho nepřítomnosti ho zastupoval nejvyšší komorník, od 14. století pak zemský sudí.³⁷

V průběhu 13. a 14. století se stará hradská správa nahrazuje správou krajskou, přičemž tento proces probíhá nejdříve v Čechách (12 krajů) a mnohem později na Moravě. V čele kraje stojí dva úředníci jmenovaní králem z místní šlechty. Jedná se o dědičné úřady. Jsou to „poprávci“ (činili po právu, latinsky - iudices provinciales - krajští soudci). Do jejich kompetence patřila policejně-trestní funkce v rámci kraje, dále funkce soudní a také pomáhali při výběru daní. Dbali o zajištění bezpečnosti na cestách. Vzájemně si pomocí listů oznamovali jména osob, které se dopustili deliktu a z úřední moci měli tyto osoby trestat.³⁸

Města jsou zakládána od 13. století. Dělí se podle toho, kdo je založil - královská, šlechtická (poddanská), církevní. Ten, kdo město fakticky zakládá, také určuje, jakým právem se bude město řídit. Zakládací listinou získává město různá privilegia a výsady. Každé město tvoří samostatnou právní a správní jednotku. V čele města stojí rychtář jakožto vrchní dohlížející orgán a kontrolor. Postupně se stává vedlejším policejním úředníkem. Na zakladateli také záleží, kdo bude v městské radě, což je sborový orgán, ve kterém zasedají konšelé (radní). Ovšem časem je zakladatel při tvorbě městské rady omezován. Počet radních kolísá. Na severu Čech a Moravy se v radě odlišovali také šefové (měštští soudci). Konšelé měli na starosti správu a soudnictví. Po měsíci se střídali ve funkci předsedy městské rady zvané purkmistr. Ten

³⁶ JANÁK, J. a HLEDÍKOVÁ, Z. *Dějiny správy v českých zemích do roku 1945: celost. vysokošk. učebnice pro stud. filozof. fakult.* Praha, 1989. s. 43-75

³⁷ JANÁK, J. a HLEDÍKOVÁ, Z. *Dějiny správy v českých zemích do roku 1945: celost. vysokošk. učebnice pro stud. filozof. fakult.* Praha, 1989. s. 43-75, VOJÁČEK, L., SCHELLE, K. a KNOLL, V. *České právní dějiny.* Plzeň, 2008. s. 40-43

³⁸ SCHELLE, K. a kol. *Dějiny české veřejné správy.* Plzeň, 2009. s. 27-30

z konšelů, který byl prvním purkmistrem v běžném roce, se nazýval primas. Privilegovaná jsou královská města. Nad všemi svobodnými královskými městy bdí podkomoří, což je královský (dvorský) úředník. Později se z něj stal zemský úřad. V rámci královských měst se ještě dají rozlišit např. města věnná (důchody vdovám), jež má na starosti purkrabí kraje Hradeckého, města horní, která spravuje mincmistr, atd. V rámci měst se vytvářejí cechy řemeslníků jako jednotky správy.³⁹

1.2.3 Správa od roku 1420 do roku 1619

České země se rozdělili na území, které bylo ovládáno husity (většina Čech, menšina Moravy) a na území věrné Zikmundovi (jižní a západní Čechy, Morava). Na těchto územích se král snažil, aby správa fungovala kontinuálně, ale nepodařilo se to úplně (např. byly zavřené zem. soudy). Na území, které bylo ovlivněno husity, neexistovala královská moc. Došlo zde k odmítnutí královské moci - korunovace nebyla uznána a státní aparát byl iluzorní. Část husitů hledala náhradu, hlavně v polských následnících, ostatní husité královskou moc úplně odmítli. Musela se řešit nutnost obrany země. Všechny správní instituce byly rozrušené a do správy byl zapojen širší okruh lidí.⁴⁰

Po porážce českých a moravských Zikmundových stoupenců a dobytím Vyšehradu v listopadu 1420 podnikli Pražané v roce 1421 vojenské tažení a dobyli mnoho významných měst, čímž byl vytvořen pražský městský svaz. Města slibovala při svém vstupu do svazu věrnost čtyřem artikulům a Praze a odmítala Zikmunda Lucemburského. Do měst byli dosazováni hejtmani (vojenská funkce), kteří měli politický dohled a nejvyšší správní a soudní funkci. Jako náhrada za kancelář královskou vznikla staroměstská městská kancelář. Vydávala městská privilegia, pečovala o agendu husitských sněmů, o vnitropolitické i zahraničně-politické písemnosti husitských Čech. Zemské desky, které byly odvezeny v roce 1420 Zikmundem Lucemburským na Karlštejn, protože zemský soud nezasedal, nahradily staroměstské městské desky.⁴¹

V roce 1420 byl založen Tábor, kde měli vliv radikální kněží. Příchozí odevzdávali do kádí svůj majetek. Principem uspořádání společnosti byl zákon boží, očekávali příchod a kralování

³⁹ KEJŘ, J. *Vznik městského zřízení v Českých zemích*. Praha, 1998.s. 225

⁴⁰ SCHELLE, K. a kol. *Dějiny české veřejné správy*. Plzeň, 2009. s. 27

⁴¹ JANÁK, J. a HLEDÍKOVÁ, Z. *Dějiny správy v českých zemích do roku 1945: celost. vysokošk. učebnice pro stud. filozof. fakult.* Praha, 1989. s.75-85

Krista. Nová společenská organizace je budována na principu rovnosti společenské, kdy je odmítnuta monarchistická forma státu a ideálem se stává demokratická vláda. Jejím základem jsou skupiny jihočeských sedláků vedené lidovými kazateli. Vlastní správa Tábora se blížila formě teokratické republiky. V jejím čele stáli čtyři starší - vojenští hejtmani. Vnitřní formou organizace byly tzv. obce, což byly společenství, příslušné podle povolání nebo učení a dále obec domácí (podle jednotlivých měst tábořského městského svazu). Představitelem domácích obcí byly městské rady. Krajiní představy o uspořádání se však velmi záhy dostávají do střetu s každodenní realitou. Tábor se začleňuje do politické struktury husitského státu.⁴²

V roce 1421 byl uspořádán husitský sněm, který bývá označován jako první evropský parlament. Byla zde přítomna města, zástupci vyšší a nižší šlechty, duchovenstva a polních obcí, bezprávné obyvatelstvo venkova a měst. Došlo k vyhlášení čtyř pražských artikulů (přijímání pod obojí - sub utra qua, svobodné hlásání slova Božího, trestání smrtelných hříchů, odejmutí světského majetku církvi) jako základ politického uspořádání v zemi. Berně (daň) se nevybírala pravidelně, je vybírána jen pro potřeby jednotlivých městských svazů. Na sněmu se řešily i náboženské otázky a byli voleni i správci duchovenstva.⁴³

V období stavovském prošla změnami především krajská správa. Kraje se staly prodlouženou rukou panovníků, hejtmani byli jmenováni podle vnitřních politických poměrů v jednotlivých krajích. Výkon správy se dá obecně považovat za výkon správy státní (v roce 1517 byl přijat zvláštní hejtmanský řád, který stanovil práva a povinnosti hejtmanů v oblasti krajské policie). Města v předchozí době husitské nejvíce získala. Byla jim přiznána trvalá stavovská oprávnění - politická práva, která umožňují podíl při rozhodování na zemských sněmech. Nové postavení měst ovlivnilo i rozmach městské samosprávy. Ta se stala nezávislou na státní moci a jejím rovnoprávným partnerem. Města navenek vystupovala jako celek, jenž je právnickou osobou, ovšem se zřetelnou vnitřní diferenciací. Ta vylučovala z účasti na správě města především nejchudší obyvatele. Základní rysy městské správy zůstávají obdobné jako v době předhusitské. Městská rada, která stála v čele městské správy, je obnovována stejným způsobem jako dříve. Její volitelnost spočívá v návrhu odstupující rady panovníkovi, který novou radu potvrzoval. Členství v radě byla pak záležitostí nejbohatších špiček městského patriciátu.⁴⁴ Velká obec, všelidové shromáždění obyvatel měst, které sehrávalo tak důležitou úlohu v husitské době, začala ztrácet na významu. Objevuje se tak jen občas, kdy dá zaznít projevu nespokojenosti

⁴² MALÝ, K. a kol. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. Praha, 1997. s. 44-48

⁴³ tamtéž, s. 44-48

⁴⁴ MALÝ, K. a kol. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. Praha, 1997. s. 68 - 70

obyvatelstva.⁴⁵ Významné postavení v oblasti vlivu začínají přebírat cechovní hnutí, která se v této době prakticky stávají pány měst. V průběhu doby se však cechovní společenství začínají stávat brzdou, která sice zajišťuje blahobyt měšťanstva, ale na straně druhé brání prudšímu hospodářskému rozvoji měst.⁴⁶

Výkon vlastní správy se projevoval v mnoha oblastech, kdy města a také cechy jako samosprávné korporace řešily mnohé problémy, které jsou považovány mylně za problémy ryze moderní. Jako příklad lze uvést skutečnost, jež se dotýká řešení sociální problematiky měst. Od poloviny 14. století se zvyšoval ve městech počet slabých a na cizí pomoc odkázaných osob. Městské rady byly nuceny reagovat na tuto situaci. Od 15. století začínají v městské režii vznikat špitály a vytváří se sociální síť z prostředků obce.

V důsledku husitství došlo k uvolnění poddanských vztahů a dochází ke stěhování poddaných do měst. Ta je přijímají jako potřebnou a lacinou pracovní sílu. Roku 1497 bylo stanoveno usnesením sněmu, že poddaní, kteří přibyli do měst bez povolení svých pánů, se mají vrátit na panství, kam patřili. V roce 1570 jsou města znovu zatlačena do defenzívy přijetím zákoníku (Vladislavské zřízení zemské) a teprve ohrožení šlechty a měst selským povstáním vede k narovnání Svatováclavskou smlouvou, jež zaručuje městům politická práva. Česká města se nakrátko dostávají do čela české politiky v prvním českém protihabsburském povstání (to bylo vedeno Starým a Novým městem pražským). V důsledku těchto aktivit jsou pak na města uvaleny sankce v podobě konfiskace statků, vysokým zdaněním piva, které bylo ve městě vyráběno, a dosazením vládních kontrol.⁴⁷

1.3 Počátky církevní správy a její vývoj do čtyřicátých let 14. století

Charakterizovat počátky vývoje církevní organizace v Čechách je poměrně obtížné, vzhledem k tomu, že není mnoho pevných záchytných bodů, o něž by se bylo možno opřít. Nejmarkantnější je to do poloviny 13. století. Z té doby se nedochovala žádná církevní statuta, žádné církevně – právní předpisy, které by se daly prokazatelně určit jako domácího původu. Listinného materiálu, který je nespolehlivějším pramenem, je jak v původní podobě, tak

⁴⁵ MALÝ, K., SIVAK, F. *Dějiny státu a práva v Českých zemích a na Slovensku do roku 1918*. Jinočany, 1993. s. 129

⁴⁶ KALISTA, Z., et al. *Stručné dějiny Československé*. Praha, 1992. s. 153

⁴⁷ VANĚČEK, V. *Dějiny státu a práva v Československu do roku 1945*. Praha, 1964. s. 160, 161

v pozdějších prepisech velice málo. Teprve od 13. století začínají písemné doklady přibývat, ale ne v takovém množství, aby bylo možno podrobně popsat počátek a vývoj základní církevní právní struktury české církevní organizace podrobně.⁴⁸

Počátky křesťanství v Čechách jsou spojeny se založením biskupství v Praze roku 973 Boleslavem I. Protože ho tehdy založil, stal se Boleslav vlastníkem biskupství. V roce 1068 bylo založeno biskupství v Olomouci Vratislavem II. Počet českých biskupů se znovu rozšířil až roku 1344 o biskupa litomyšlského. Pražský biskup současně změnil své postavení na arcibiskupa⁴⁹ a zároveň i metropolitu obou dalších biskupství. Podle církevního práva biskupské svěcení opravňovalo k výlučnému udílení některých svátostí, ukládalo povinnost pečovat o náboženské vzdělání kléru i laiků. Zákonodárná pravomoc činila z biskupa suveréna v jeho diecézi v duchovní oblasti. Opravňovala jej vydávat v této oblasti zákony, svolávat synody, zřizovat farnosti, schvalovat stavbu nových kostelů, spravovat církevní jmění, soudit podle platného církevního práva spory a také uvalovat církevní tresty na všechny podřízené a to duchovní i laiky, dokonce i knížete.⁵⁰

Ovšem v Čechách ani postavení biskupů nebylo jednoznačné. Postavení biskupů ovlivňovalo to, že panovník založil pražský kostel, hmotně zajistil pražské i olomoucké biskupství. Biskupa měli volit duchovní a velmožové za souhlasu lidu, ale o osobě biskupa de facto rozhodoval panovník, protože vycházel ze zásady, že biskup je jakýmsi knížecím kaplanem (měl funkci osobního zpovědníka panovníka) a proto si ho vybíral a dal ho zvolit. Investituru však přijímal biskup z rukou císaře či německého krále, což skončilo až vydáním Zlaté buly sicilské. Až roku 1227 dal Přemysl Otakar I. olomoucké a pravděpodobně i pražské kapitule právo volit biskupa, přesto si i on i jeho nástupci vždy našli způsob, jak prosadit svou vůli. Biskup mohl svobodně jednat jen na území svých biskupských statků.⁵¹

V 11. a 12. století církevní život zcela ovládalo zvykové právo germánské, zejména systém vlastnických kostelů, který byl zcela v rozporu s kanonickým právem. Vycházel ze zásady, že povrch náleží půdě, to znamená, že i stavby náleží majiteli pozemku. Aplikace tohoto práva na církevní stavby znamenala, že majitelem kostela byl ten, kdo ho vystavěl na své půdě. Proto i církevní stavbu mohl pán prodat, odkázat, spravovat a získávat do vlastnictví, co bylo kostelu

⁴⁸ KADLEC, J. *Přehled církevních dějin českých*, Praha, 1977, POLC, J. V. *Česká církev v dějinách*. Praha, 1999. s. 29

⁴⁹ HLEDÍKOVÁ, Z. *Svět české středověké církve*. Praha, 2010. s. 13-55

⁵⁰ HLEDÍKOVÁ, Z. *Svět české středověké církve*. Praha, 2010. s. 13-55

⁵¹ KADLEC, J. *Přehled církevních dějin českých*. Praha, 1977. s. 23

darováno. Pán také knězi kostel propůjčoval a ustanovil ho službě. Kostel se svými příjmy a statky byl zvláštním druhem jmění pána (krále, šlechtice, biskupa či kláštera). Duchovní správa byla tedy v té době do určité míry pánovým soukromým podnikem, z kterého bral podíl na příjmech. Také obyvatelstvo přesně vymezeného okrsku bylo vázáno k příslušnému vlastnickému kostelu svého pána. Příjem duchovního byl vymezen podle pozemků a desátku a z toho, co zbývalo, byla vymezena určitá menší část na údržbu kostela a zůstatek patřil pánu. Což znamenalo, že kostely byly tedy pro pány zdrojem příjmu. Systém vlastnických kostelů byl zaveden pasovskými kněžími na Moravě již v době vlády knížete Svatopluka a s příchodem rezenských kněží se ujal i v Čechách. Zakladatelem většiny kostelů v 10. a 11. století byl většinou kníže a byly budovány na knížecích hradech. Na venkově pak později, od druhé poloviny 11. století, vznikaly malé vesnické kostely na majetku drobných feudálů. Oblast působení jednotlivých kostelů zpočátku zřejmě splývá s krajem, v němž vykonával svou moc hradní správce, tj. kryla se s politickým rozdělením země. U hradských kostelů působil sbor kleriků v čele s arciknězem tvořící farní správu (křtění a pohřbívání). Tato nejstarší církevní organizace – velkofarnostní se překrývala s organizací státní a díky tomuto uspořádání měli páni vliv i na církevní správu. Vlastníci kostelů si s hmotnými právy osobovali i právo volně disponovat s duchovními působícími při kostele a také je sami jmenovali a sesazovali podle svého uvážení, dokonce si dávali světit své vlastní poddané, aby si je tím více k sobě připoutali a měli duchovní, kteří byli zcela poslušní. Ti se pak také museli spokojit s nepatrnou částí výnosu. V Čechách vliv laiků podporovalo i to, že základy její první církevní organizace byly položeny světskou mocí. Po založení biskupství si tedy podržel kníže na správu církve silný vliv. Veškeré duchovenstvo bylo vlastně státními úředníky, kteří ve státní správě fungovali jako zřízení pro věci náboženské a jedním z hlavních úkolů biskupa a vysokého kléru bylo zvyšovat majestát knížat jako vrchních pánů i v církevním životě. Kněží běžně plnily úkoly, které nepatřily k jejich povolání, ovšem také byly přezírány jejich případné prohřešky (např. manželství, účast v boji apod.).⁵²

Vlastnické kostely, které už nebyly vázány na správní hrady a začaly zaplňovat původně prázdný venkovský prostor, nebyly však zprvu na rozdíl od hradských kostelů plnoprávné. Konaly se v nich sice bohoslužby, ale právo křtu, pohřbu, slavení velkých svátků a placení desátků nadále patřilo

⁵² HLEDÍKOVÁ, Z. *Svět české středověké církve*. Praha, 2010. s. 13-55

hradským kostelům. K jejich osamostatnění a k vytvoření skutečné farní organizace začalo docházet až ve druhé polovině 12. století a to z iniciativy jejich zakladatelů.⁵³

První složkou církevní správy, zcela nezávislou na světské moci, bylo arcijáhenství. První arcijáhenství na Moravě (vznikají ze sítě šesti velkofarnostních kostelů) dostal olomoucký biskup Jindřich Zdík od Soběslava I. Arcijáhenství v podstatě územně i funkčně navazují na velkofarnosti, ale už nejsou závislá na knížeti, jen na biskupovi – lepší se dohled arcijáhnů na klér ve svém obvodu. V pražské diecézi jsou ustavena první arcijáhenství v 60. letech 12. stol. Vzniká jich deset, ale nenavazují na velkofarnosti jako na Moravě. Původní velkofarnosti pozbývají účel a koncem 12. stol. zanikají. Od 12. stol. staví vlastnické kostely i velmožové – zaplňují velkovský prostor. Měly na starosti bohoslužby, ale křty, pohřby, velké svátky a placení desátků výhradou hradských kostelů. Od druhé pol. 12. stol. se začínají osamostatňovat – začátky tzv. farní organizace. Kvůli velkému počtu kněží a kostelů často dochází k nedostatečnému vlivu arcikněží, kteří je ve svém okrsku měli mít pod dohledem. Proto začínají vznikat první kapituly. Působí při nich vícečlenný sbor duchovních, řídí se kanovníckými pravidly. Ve vedení kapituly byli probošt a děkan.⁵⁴

Od 10. století také na naše území přicházejí i řeholní instituce. Řády vznikly už okolo roku 1000 před naším letopočtem a v průběhu let se rozšiřovaly. Regule řádů se vytváří ale až v raném středověku. Regule se vytváří štěpením (např. clunijské hnutí) a pevná organizace vzniká ve století dvanáctém. První dělení je na mužské a ženské řeholní instituce. Druhé dělení je na církevní řády, jejichž členové skládají slavné sliby (*vota sollemnia*), skládají slib poslušnosti, slib čistoty a slib chudoby, u některých řádů byl i čtvrtý slib (specifický pro příslušníky řádu). Pak jsou to kongregace jakožto sdružení více samostatných klášterů jednoho řádu (např. beuronská kongregace benediktinských klášterů). Členové skládají jednoduché sliby (*vota simplicia*), které mohou být věčné nebo na určitou dobu. Řády a některé kongregace mají také své řehole (může být společná pro více řádů). Tyto řády a kongregace podléhaly většinou provinciálům, kteří měli sídlo mimo naše území.

Souhrně lze tedy napsat, že jednotlivé farní organizace se začaly utvářet ve druhé polovině 12. století, kdy se za přispění svých zakladatelů začaly osamostatňovat vlastnické kostely. Farní organizaci na našem území lze doložit již v polovině 11. století. Další církevní jednotka

⁵³ SUCHÁNEK, D. a DRŠKA, V. *Církevní dějiny. Antika a středověk*. Praha, 2013. s. 149

⁵⁴ ZLÁMAL, B. *Příručka českých církevních dějin. II., Doba románské katolicity (1000-1200)*. Vyd. 1. Olomouc, 2006. s. 56, 84

arcijáhenství je doložena až v polovině 12. století. V druhé polovině 12. století se také začala uplatňovat funkce děkanátů. Podle církevního práva mohla zřizovat fary jen církevní moc, pravidelně biskup, při čemž musely být splněny všechny podmínky pro vznik nové fary. Hranice jednotlivých far nesměly být libovolně měněny. Duchovní správu nad obyvatelstvem jednotlivých far měl v rukou farář a farář (nebo také kněz, klerik) mohl být jmenován nebo odvolán pouze biskupem.

Biskup byl pak jen duchovním správcem svých věřících a kostely v místech biskupských sídel byla jediná místa, která sloužila náboženským potřebám věřících. Jak přibývalo věřících, tak byly i na venkově budovány kostely, do nichž nejprve kněz jenom docházel ze střediska duchovní správy. Biskupské správní obvody se museli začít dělit na menší územní jednotky s vlastními duchovními správci. Diecézní církevní správa se začala dělit a vyvinuly se farnosti jako základní jednotky duchovní správy.

Biskupova účast na veřejném životě mu neumožňovala pravidelné návštěvy farních obvodů. Uplatnili se tak dva nejdůležitější členové kolegia - archipresbyter a archidiakon. Na vnitřní záležitosti kostela, bohoslužebný řád a pořádek dohlížel archipresbyter. Archidiakon se staral o vnější stránku církevní správy, pečoval o kostelní jmění a o chudé. Pro velké množství nově vznikajících farností došlo k rozdělení diecéze na několik arcijáhenství. Později byla rozdělena arcijáhenství na děkanáty. Dřívější archipresbyteři se stali děkany.

1.4 Vznik české církevní provincie a její organizace do husitské revoluce

K dovršení církevní organizace na našem území došlo zřízením samostatné české církevní provincie, což znamenalo církevní osamostatnění Českého království na říši. Jan Lucemburský společně se svým prvorozeným synem Karlem značně usilovali o vytvoření pražského arcibiskupství. V psaném dokumentu zaslanému kurii byl hlavní důraz kladen na jazykovou rozdílnost mezi metropolí a podřízenými diecézemi. Kurie zareagovala a vytvořila trojčlennou kardinálskou komisi, která měla prozkoumat přednesené důvody.⁵⁵

Pražská diecéze pak byla povýšena na arcidiecézi papežem Klementem VI. dne 30. 4. 1344, což je faktické datum vzniku české církevní provincie. Papež bullou „Ex supernae providentia

⁵⁵ BARTŮNĚK, V. Zřízení arcibiskupství v Praze Duchovní pastýř VIII (1958), s. 12 – 13.

maiestatis“ vyčlenil pražskou a olomouckou diecézi z pravomoci mohučského arcibiskupství a povýšil pražské biskupství na arcibiskupství. Tomu pak jako sufragánní biskupství podřídil biskupství v Olomouci a současně vytvořené biskupství v Litomyšli, které vzniklo povýšením tamního premonstrátského opatství. Tímto krokem došlo ke vzniku samostatné českomoravské církevní provincie s vlastním metropolitou - pražským arcibiskupem, který se stal papežským legátem pro diecézi míšeňskou, bamberskou a řezenskou. Diecéze litomyšlská však zanikla za husitských válek. Prakticky zanikla již roku 1421 a právně byla zrušena v polovině 16. století.⁵⁶

Dne 5. 5. 1344 přenesl papež Klement VI. na pražské arcibiskupy právo korunovat české krále a královny. Tímto rozhodnutím bylo zpřetrháno poslední pouto závislosti české státnosti na německém sousedovi. Prvým arcibiskupem se stal rádce a přítel Karla IV, dosavadní pražský biskup, Arnošt z Pardubic (1344-1364).⁵⁷

Pražská arcidiecéze se dělila na 10 arcijáhenství (neboli krajů) s určitým počtem děkanátů a farností. Farnosti byly zřizovány obvykle při jednotlivých panstvích. Arcibiskup disponoval ústředním správním orgánem, kterým byla arcibiskupská konzistoř, která měla v čele generálního vikáře pro věci obsazování obrocí a oficiála pro soudní a manželské záležitosti. Podle vzoru kanceláře císařské také měla a vedla kancelář arcibiskupskou. Úřední styk diecézních úřadů s podřízenými úřady již probíhal v této době pouze písemně a vytlačil tak starší jednání ústní. Čechy tak v této době předběhly sousední země.⁵⁸

Právě Arnošt z Pardubic církevní správu zdokonalil a uvedl do nového zákonodárského rámce, který tvořil rovnocenný protějšek světskému zákonodárství Karla IV. Arnošt úspěšně bojoval za nezávislost církve na laické moci. V roce 1349 vyhlásil provinciální statuta, církevní zákoník, který systematicky stanovil hlavní zásady církevního práva. Vymezil kompetenci a způsob jednání biskupského soudu. Vizitacemi se postaral, aby předpisy byly skutečně plněny. Díky jeho činnosti vznikly roku 1358 Libri erectiorum, duchovní protějšek Karlových světských „zemských desek“. Byla vedena matrika ordinovaných kněží, aby byl po ruce seznam všech kněží, kleriků a osob náležejících k duchovnímu stavu. Byl také pořízen podrobný soupis všech

⁵⁶ ZLÁMAL, B. *Příručka českých církevních dějin. III., Doba gotické katolicity (1200-1400)*. Vyd. 1. Olomouc, 2007. s. 214

⁵⁷ tamtéž, s. 214

⁵⁸ HLEDÍKOVÁ, Z. *Svět české středověké církve*. Praha, 2010. s. 13-55

far a církevních obročí. Také o každém soudním jednání, jež se konalo před arcibiskupským tribunálem, byly učiněny záznamy v soudních aktech.⁵⁹

Pražská diecéze v době Arnošta z Pardubic se dělí na deset arcijáhenství, arcijáhenství na děkanáty, děkanáty na plebánie. Všech far bylo asi 2 180. Ke správě arcidiecéze měl arcibiskup k ruce kancelář, v níž se nyní objevuje generální vikář jako zástupce arcibiskupa ve věcech duchovních.

1.5 Církevní správa za husitství

Po husitské revoluci u nás existuje multikonfesní společnost. Protože se husitům nepodařilo prosadit kalich v celé zemi, žil v Čechách a na Moravě „dvojitý lid“. Morava zůstala většinou věrna staré církvi. Působí na našem území tedy nejen církve katolická, ale začíná zde působit církve podobojí a také tábořská (s omezenou dobou života), posléze i Jednota bratrská. Roku 1421 přechází pražský arcibiskup Konrád z Vechty k husitství. Po přestoupení Konráda přechází správa pražské diecéze na pražskou kapitolu. Čtyři pražské artikuly byly prohlášeny za základ utrakvistické věrouky. Z papežského pověření se roku 1421 olomoucký biskup Jan Železný stává administrátorem pražské diecéze. Správa diecéze se přesouvá z Prahy do Žitavy. V letech 1421-1561 tak nebylo pražské arcibiskupství obsazeno.

Během husitských válek došlo k několika změnám. Zásadní otázky dříve řešily synody a koncily, ale v době husitství je řešila univerzita (od roku 1418), která byla uznávána za autoritu. Formálně bylo nejvyšším orgánem arcibiskupství pražské. V roce 1420 bylo vytvořeno nové biskupství v Táboře, kde se stal biskupem Mikuláš Biskupec z Pelhřimova. Toto biskupství působilo do přijetí kompaktát (1436). Pak byli příslušníci tábořského biskupství zemským sněmem odsouzeni a definitivně rozehnáni. V roce 1452 byl Tábor dobyt Jiřím z Poděbrad, který od chvíle, co stanul v čele strany podobojí, usiloval o vyřešení nevyřízených církevních otázek.⁶⁰

Přijetím kompaktát z 5. července 1436 dochází ke sjednocení církevní správy, ale se dvěma církvemi, katolickou a kališnickou. Dohoda českých stavů se Zikmundem předpokládala uspořádání náboženských poměrů v jednotné církevní organizaci pod vedením jediného

⁵⁹ HLEDÍKOVÁ, Z. *Arnošt z Pardubic: arcibiskup, zakladatel, rádce*. Praha, 2008. s. 119

⁶⁰ ZLÁMAL, B. *Příručka českých církevních dějin. IV*. Olomouc, 2008. s. 64-93

pražského arcibiskupa, v níž by kališníci i katolíci měli zaručenou svobodu svého vyznání. Zvolen sněmem za pražského arcibiskupa byl Jan Rokycana, ale nebyl uznán církví. Po odmítnutí Rokycanovy volby se přistoupilo na Zikmundův příkaz k volbě prozatímních administrátorů pro obě církve. Administrátor byl volen stavy a kališnickým duchovenstvem. Kališnické fary se však i nadále obsazovaly volbou nebo výběrem. Katolická církev byla spravována tzv. Horní konzistoří složenou z členů svatovítské kapituly a sídlící na Pražském hradě (chrám sv. Víta). Utravvistická církev byla spravována tzv. Dolní konzistoří se sídlem na Starém Městě pražském (chrám Panny Marie před Týnem).

1.6 Církevní správa do Bílé hory

Husitství a později protestantská reformace přinesly konec náboženské jednoty země i rozštěpení dosud celistvé církevní organizace. Omezený dosah katolické církevní správy umocnilo dlouhodobé neobsazení pražského arcibiskupství, vedoucí mj. k problémům se svěcením nových kněží a k nedostatku duchovních. Oslabené církevní orgány nebyly s to čelit rostoucímu vlivu laiků a tak i v katolickém prostředí působily trendy charakteristické pro vývoj v nekatolických oblastech, tedy sekularizace a laicizace – posilování role laiků podpořené myšlenkami o nepatřičnosti světského panování duchovních a ideálem chudé církve a s ním spojené rozchvácení majetku církevních institucí. Posílení pozice laiků, tj. držitelů patronátních práv, a na úrovni farností pak farních osad a správců zádušního majetku – kostelníků, doprovázelo na nejvyšší úrovni podřizování katolické církve panovnické moci.⁶¹

Po husitských válkách, usilujících o obecnou reformu církve, došlo pouze k uzákonění práva na přijímání podobojí prostřednictvím basilejských kompaktát (1436).⁶² Přestože je později papež Pius II. roku 1462 označil za neplatná, v českém království měly povahu zemského zákona, a proto nemohly být zrušeny.⁶³ Platnost basilejských kompaktát byla opět potvrzena uzavřením kutnohorského náboženského míru roku 1485, který upravoval vztah a vzájemnou toleranci mezi katolíky a utravisty. Na základě tohoto míru mohli i poddaní bez ohledu na konfesi svého pána svobodně vyznávat víru.⁶⁴

⁶¹ MACEK, J. *Víra a zbožnost jagellonského věku*. Praha, 2001. s. 53

⁶² PÁNEK, J. *Zápas o českou konfesi*. Praha, 1991, s. 5.

⁶³ VOREL, P. *Velké dějiny země Koruny české*. Sv. VII. Praha, 2005, s. 119.

⁶⁴ PÁNEK, J., TŮMA, O., a kol. *Dějiny českých zemí*. Praha, 2008, s. 141.

Problémem kutnohorského míru (uzavřen na dobu 31 let, později prodloužen „na věčné časy“) bylo jeho omezení na víru katolickou a utrakvistickou, což znamenalo nedostatečné zastřešení pro nově vzniklé víry, zejména Jednotu bratrskou a luterství.⁶⁵ Proto byl Ferdinandovi Habsburskému roku 1543 předložen program náboženské reformy na zemském sněmu. Ovšem ten návrh odmítl s odvoláním na svůj slib dodržovat kompaktáty a dále uznával pouze katolictví a utrakvismus. Rovněž odmítl schválit návrh stavů na upravení již platných práv (basilejské kompaktáty) ve prospěch ostatních konfesí.⁶⁶ Naopak již krátce po svém zvolení vypracoval plány na posílení katolicismu v Čechách.⁶⁷ Ač jeho počínání nebylo vedeno přímo, přesto i pro svůj výše uvedený postoj si zneprátelil nekatolické stavy, protože náboženství se v té době začalo používat jako prostředek politické moci.⁶⁸ Ovšem protože jeho rekatolizační snahy nebyly úspěšné, snažil se posílit katolické duchovenstvo. Proto roku 1556 pozval do Čech jezuitský řád a roku 1561 obnovil pražské arcibiskupství.⁶⁹

Ferdinandovu nástupci, Maxmiliánovi II., byla předložena žádost stavů na sněmu roku 1567 o vypuštění kompaktát z privilegií zemských, které bylo vyhověno a tím mohlo dojít ke zrovnoprávnění ostatních vyznání. Maxmilián za zvolení svého syna Rudolfa českým králem slíbil ústně dodržování České konfese, která umožňovala vzájemné soužití více vyznání. Česká konfese se tak stala vyznáním českých protestantů na několik desetiletí. Nesměla se však šířit v písemné podobě.⁷⁰

Rudolf II. jakožto vyhraněný katolík se také snažil o rekatolizaci dosazováním radikálních katolíků do nejvyšších zemských úřadů. Opatření, která měla vést k oslabení vlivu českých evangelíků a perzekuce Jednoty bratrské, vedla k dalším náboženským rozporům.⁷¹ Proto došlo dne 9.7.1609 k vydání Rudolfova majestátu, díky kterému bylo dosaženo v Čechách nejvyšší míry náboženské svobody založené již dříve basilejskými kompaktáty a kutnohorskou smlouvou. Rudolfův majestát měl povahu zemského zákona, vycházel z České konfese a jeho hlavní význam spočívá především v přiznání náboženských práv všem vrstvám společnosti, tudíž

⁶⁵ VOREL, P. *Velké dějiny zemí Koruny české*. Sv. VII. Praha, 2005, s. 119.

⁶⁶ VOREL, P. *Velké dějiny zemí Koruny české*. Sv. VII. Praha, 2005. s. 152-154.

⁶⁷ PÁNEK, J. *Zápas o českou konfesi*. Praha, 1991 s. 11.

⁶⁸ VOREL, P. *Velké dějiny zemí Koruny české*. Sv. VII. Praha, 2005, s. 120.

⁶⁹ PÁNEK, J. *Zápas o českou konfesi*. Praha, 1991 s. 157.

⁷⁰ VOREL, *Velké dějiny zemí Koruny české*. Sv. VII. Praha, 2005. s. 288–302.

⁷¹ PÁNEK, J. *Dějiny českých zemí*. Praha, 2000. s. 169.

i poddaným.⁷² Ovšem tento majestát byl přijat prakticky pod vojenským nátlakem českých stavů.⁷³

Dodržování Rudolfova majestátu netrvalo dlouho. Po Rudolfově abdikaci (1611) a volbě jeho bratra Matyáše českým králem, se po počátečním souhlasu Matyáš přiklonil k protireformační politice.⁷⁴ Od roku 1612 byla uplatňována nepřímá rekatolizace prostřednictvím stížností na utlačování katolíků⁷⁵ či spory o stavění protestantských kostelů na katolických panstvích.⁷⁶ Situaci vyostřilo i zvolení radikálního katolíka Ferdinanda II. roku 1617 českým králem. Situace nevyhnutelně vedla k ozbrojenému konfliktu.

Tridentský koncil (1545) přijal novou koncepci duchovní správy organizované podle farností. Centrem byl farní kostel, k němuž patřily také školy, bratrstva, cechy a charitativní organizace jako špitály a chudobince. Zřízení fary zároveň předpokládalo základní jmění pro stavbu kostela, jeho udržování a důchody pro benefičiáty. Právním nositelem farního jmění byl kostel a farář byl jeho pouhým uživatelem. Uplatňovalo se zde tzv. patronátní právo.⁷⁷ Patronem mohl být šlechtic, město, ale i obec. V čele farnosti stál její duchovní správce, který tvořil nejnižší článek církevní hierarchie. Faráři pečovali v průměru o dvě až tři benefícia, která měla v některých případech čestný titul děkanství, arciděkanství či proboštství. Ve větších a výnosnějších farnostech jim obvykle ještě vypomáhali kaplani. Ti bývali také přidělováni jako pomocníci ke starým, popř. nemocným duchovním. Dočasně neobsazené fary spravovali administrátoři, kteří se často po určité době stávali jejich novými řádnými benefičiáty.⁷⁸

Ovšem církevní správa na našem území se nacházela v neustálém pohybu především kvůli měnícímu se vyznání patronů, na nichž byli faráři existenčně závislí, i kvůli nejasné konfesní příslušnosti některých duchovních správců. Fungování církevně správního aparátu brzdily sekularizací zapříčiněné hmotné potíže, které představovaly významný problém i při obnově arcibiskupství a výrazně postihovaly také farní správu – kvůli zajištění dostatečného existenčního zázemí farářů (a rovněž kvůli nedostatku kléru) musel arcibiskup spojovat více far pod správu jednoho kněze. V hmotných potížích tkvěla i hlavní příčina ztroskotání snah o zřízení semináře, který by pro diecézi zajišťoval kvalitně vzdělaný a v duchu Tridentina formovaný

⁷² VOREL, *Velké dějiny zemí Koruny české*. Sv. VII. Praha, 2005. s. 440

⁷³ VOREL, *Velké dějiny zemí Koruny české*. Sv. VII. Praha, 2005. s. 411, 412, 436.

⁷⁴ PÁNEK, J. *Dějiny českých zemí*. Praha, 2000. s. 171.

⁷⁵ DENIS, A. *Čechy po Bílé hoře*. Praha, 1931, s. 23.

⁷⁶ KILIÁN, J. *Zboření kostela v Hrobu*. Praha, 2007, s. 69–129.

⁷⁷ PUMPR, P. *Beneficia*. Brno, 2010. CATALANO, A. *Zápas*, Praha, 2008. s. 172 – 173

⁷⁸ HLEDÍKOVÁ, Z., JANÁK, J. a DOBEŠ, J. *Dějiny správy v českých zemích: od počátků státu po současnost*. Praha, 2005 s. 177

kněžský dorost. Arcibiskup Antonín Brus z Mohelnice nemohl ani svolat provinciální synodu, a tak seznámil domácí prostředí s obsahem hlavních tridentských reformních dekretů alespoň na konvokaci arcijáhnů a děkanů v Praze v dubnu 1564 prostřednictvím svých „Reformačních artikulů“ zpřísňujících normy pro život kléru. Arcibiskupovu situaci komplikovaly též protichůdné tlaky ze strany papežské kurie požadující důsledné naplňování koncilních závěrů a ze strany císaře Maximiliána, který naopak pokračoval v předtridentském pojetí církevní politiky svého otce. Přesto představovalo Brusovo dvě desetiletí trvající funkční období významný obrat ve směru ke stabilizaci pozic katolické církve v Čechách.⁷⁹

⁷⁹ KAVKA, F. a SKÝBOVÁ, A. *Husitský epilog na koncilu tridentském a původní koncepce habsburské rekatolizace Čech: Počátky obnoveného pražského arcibiskupství 1561-1580*. Praha, 1969. s. 210

2. Formování moderní veřejné správy 1620 – 1848

Bitva na Bílé hoře je považována za přelomové období v našich dějinách. Porážka českého stavovského povstání v podstatě znamenala posílení moci panovníka, zvláště za vlády Marie Terezie, a posílení významu centrálních habsburských úřadů.⁸⁰ Absolutistické pozice habsburských panovníků byly budovány postupně, hlavně pomocí státní správy a poměrně výkonné byrokracie. Výstavbou centrálně řízeného státu z Vídně měly být setřeny individuální rozdíly jednotlivých zemí.⁸¹

2.1 Porážka na Bílé hoře a nástup feudálního absolutismu

Bitvou na Bílé hoře se zásadně změnila historická kapitola našich dějin. Jak centrum vlády, tak česká dvorní kancelář byla přemístěna do Vídně. Na Moravě byl zřízen tribunál, v jehož čele stál zemský hejtman a ve Slezsku byl zřízen vrchní úřad.

V období dvacátých až čtyřicátých let 17. století bylo kromě násilné rekatolizace obyvatelstvo vystaveno také klasickým válečným útrapám třicetileté války. V roce 1650 byl vydán patent, kterým se nařizovaly přísné tresty pro obyvatele, kteří setrvali v nekatolickém náboženství. Trestali se i obyvatelé, kteří sice věděli o nekatolicích, ale nenahlásili je patřičným úřadům. V roce 1651 zaznamenala obnovená protireformační komise v českých zemích na 200 000 kacířů.⁸²

Již v roce 1624 byly zřízeny panovníkem k rekatolizačním účelům zvláštní císařské reformační ústřední a krajské komise. Pokatolictění českých zemí měla provést vláda a duchovní správa měla se světskou mocí jen spolupracovat. To se ovšem církvi nelíbilo, takže se nakonec církevním orgánům dostalo zastoupení v reformačních komisích. Zvýšené rekatolizační úsilí samozřejmě proběhlo až po ukončení bojů třicetileté války.⁸³

Rekatolizace sehrála velmi důležitou roli v oblasti politické. Právě díky ní se upevnila moc habsburských panovníků a katolická církev získala dominantní postavení v převážné části

⁸⁰ HLEDÍKOVÁ, Z., JANÁK, J. a DOBEŠ, J. *Dějiny správy v českých zemích: od počátků státu po současnost*. Praha, 2005 s. 118-119

⁸¹ ČORNEJ, P. et al. *Dějiny země koruny české I*. Praha, 2003. s. 275

⁸² MIŠOVIČ, J. *Víra v dějinách země koruny české*. Praha, 2001. s. 52-53

⁸³ KADLEC, J. *Dějiny katolické církve III*. Olomouc, 1993. s. 381

habsburské monarchie.⁸⁴ Avšak sílící postavení obou institucí vedlo k četným rozporům. Spory o mocenské postavení mezi státem a církví prostupovaly celým pobělohorským obdobím. Církev se snažila o získání nezávislosti na panovníkovi, ten se ovšem snažil, jako představitel absolutistické vlády, ovládnout veškeré oblasti veřejného života a náboženství bylo jedním z klíčových nástrojů jak toho dosáhnout. Tak byla panovníkem vydávána mnohá nařízení na omezení vlivu církve (placetum regium, „zákaz vizitování domácích klášterů představenými z ciziny“ aj.).⁸⁵ Pokud byl stát za vlády Ferdinanda II. v jistém smyslu ve službách církve, v době panování jeho syna Ferdinanda III. nastal obrat k podřízení duchovní moci státu.⁸⁶

2.2 Období pobělohorské od roku 1620 do roku 1740

Zásadní zlom pro země koruny české přichází po bělohorské porážce českých stavů 8. listopadu 1620. Ta rozhodla téměř sto let trvající konflikt mezi panovnickou dynastií a stavovskými obcemi v zemích české koruny o rozdělení politického vlivu a o náboženskou svobodu. Obnovená zřízení zemská z roku 1627 pro Čechy a z roku 1628 pro Moravu nastolují dědičnost českého trůnu v rámci habsburské dynastie a absolutistickou formu státního zřízení, kdy si zemské sněmy udržely jen zlomek své dřívější moci v otázkách berních a vnitřních zemských záležitostí, zatímco politické těžiště se zcela jednoznačně posunulo do Vídně.

Bílá Hora znamenala přelom i v dějinách správy, do které pronikaly některé nové rysy. Důsledkem byla také refeudalizace, jež vedla k upevnění feudálních vztahů. Pro poddané rolníky to znamenalo, že se dostali do stavu, který se nazývá zostřené poddanství nebo druhé nevolnictví. Porážka také znamenala omezování stavovských práv a nárůst absolutistické moci panovníka. To podpořilo i Obnovené zřízení zemské pro české země z roku 1627 (Čechy) a 1628 (Morava). V ostatních vedlejších zemích (Opavsko, Krnovsko) platilo do roku 1671 staré moravské zemské zřízení a v dalších slezských knížectvích se udrželo předbělohorské právo.⁸⁷

Největší změnou bylo zrovnoprávnění němčiny s češtinou a nová šlechta tak nebyla nucena učit se jazyk. Díky tomu se proměňovala zemská i patrimoniální správa – docházelo

⁸⁴ FIALA, J. *Hrozné doby protireformace*. Heršpice, 1997. s. 109.

⁸⁵ BĚLINA, P. *Velké dějiny zemí Koruny české*. Praha, 2011. s. 172, 173.

⁸⁶ HOSÁK, L. *Nové československé dějiny*. Praha, 1947. s. 320.

⁸⁷ HLEDÍKOVÁ, Z., JANÁK, J. a DOBEŠ, J. *Dějiny správy v českých zemích: od počátků státu po současnost*. Praha, 2005. s. 118

k poněmčování. Například český úřední překlad Obnoveného zřízení zemského nebyl vůbec vytištěn, pro Moravu ani přeložen. K Obnovenému zřízení zemskému byly v němčině vydány jako „Deklaratoria a novely“ vysvětlivky a dodatky. V roce 1640 pro Čechy a 1650 pro Moravu.⁸⁸

Výhradním zákonodárcem se stal panovník, ovšem úplné prosazení absolutismu a postátnění správy se podařilo až Marii Terezii. Český trůn se stal dědičným v habsburské dynastii a tím se odstranilo přijímání českého krále stavy. Zemské sněmy udržely jen zlomek své dřívější moci v otázkách berní a vnitřních zemských záležitostí, zatímco politické těžiště se zcela jednoznačně posunulo do Vídně.

Omezenou samosprávu zaručovala a základní správní strukturu vesnice stanovila tzv. emfyteutická smlouva. Omezená samospráva vesnic spadala do rukou rychtáře.⁸⁹ Rychtáře jmenovala původně vrchnost, nebo byla většinou funkce rychtáře dědičná s rychtou. Rychtář zastupoval ve vesnici zájmy vrchnosti, jako její úředník pro ni vybíral úroky, účastnil se vybírání berní a platů pro panovníka a nebo také zastupoval vrchnost při nižším soudnictví.⁹⁰ Každý nový vesnický rychtář před nástupem do úřadu skládal povinný slib vrchnostenskému úředníkovi. Dále byli jmenováni vrchností také dva až tři (v některých obcích až čtyři) konšelé. Konšelé nikdy nepředstavovali autonomní samosprávný orgán typu městských rad, ale stejně tak jako rychtář byli vždy orgánem vrchnosti. Písemnou agendu obstarával rychtářský písař.⁹¹

2.3 Období od roku 1740 do roku 1790

V tereziánském období i přes mnohostranné a citelné zasahování do církevních záležitostí podržel stát svůj dosavadní protireformační kurs. Marie Terezie pravidelně vydávala a obnovovala výnosy proti kacířům (zvláště v letech 1748, 1754 a 1764). Protestantům v českých zemích dávala na vybranou mezi konverzí ke katolictví a emigrací, nekatolické kostely

⁸⁸ tamtéž, s. 118

⁸⁹ tamtéž, s. 229-230

⁹⁰ HLEDÍKOVÁ, Z. *Dějiny správy v českých zemích do roku 1945*. Praha, 1989. s. 268

⁹¹ HLEDÍKOVÁ, Z., JANÁK, J. a DOBEŠ, J. *Dějiny správy v českých zemích: od počátků státu po současnost*. Praha, 2005. s. 230

ve Slezsku proměňovala v kasárny apod.⁹² Navzdory tvrdému postupu proti nekatolíkům se počátkem 18. stol. objevily příznaky změny situace a pádu církevní svrchovanosti a v osmdesátých letech i známky tolerance vůči nekatolickému vyznání. Zejména církevní reformy Josefa II. omezily nadvládu katolické církve.⁹³

V období tereziánských a josefínských reforem od 40. do 80. let 18. století pak centralizace monarchie ještě více pokročila a vznikla řada nových ústředních institucí společných pro rakouské a české země a v josefínské éře v některých případech dokonce i pro celou monarchii včetně zemí svatoštěpánské koruny. Byla uskutečněna celá řada zásadních reforem, které v mnoha ohledech výrazně změnily kvalitu a způsob života našich předků.⁹⁴

2.3.1 Reformy Marie Terezie

Počátky vytváření základů moderního politického a správního systému na našem území lze nalézt s nástupem Marie Terezie na trůn v roce 1743. V této době se začala profesionalizovat státní správa. Hlavní tendence tereziánských a josefovských reforem směřovaly především k centralizaci, odstranění stavovského vlivu a důslednému napojení řídicích orgánů měst na orgány státní správy.⁹⁵

Vzhledem k tomu, že počáteční roky vlády Marie Terezie byly poznamenány neustálým vedením válek, které neúměrně zatěžovaly již tak slabé hospodářství, bylo zřejmé, že dojde k reformám státní správy, vojenství i daňového systému. Základním principem pojetí reformy bylo spojení správního a finančního zřízení. Berní správa a systémy nastavené druhými katastry se již na počátku 18. století projevovaly jako nevýhodný způsob získávání daní. Reforma na úseku berní správy a evidence byla uskutečněna za vlády Marie Terezie po válce o rakouské dědictví, kdy vyvstala nutnost zvýšeného a operativnějšího financování armády a tedy i změna berního systému. Země se zavázaly po dobu 10 let odvádět zvýšenou kontribuci, která by

⁹² KADLEC, J. *Přehled českých církevních dějin 2*. Praha, 1991. s. 155-156

⁹³ MIŠOVIČ, J. *Víra v dějinách zemí koruny české*. Praha, 2001. s. 53

⁹⁴ VONDRA, Roman: *České země v letech 1705–1792. Věk absolutismu, osvícenství, paruk a třírohých klobouků*, Praha 2010. s.16

⁹⁵ SCHELLE, K.. *Vývoj veřejné správy v letech 1848-1990*. Praha, 2005. s. 5

umožnila vybudovat bojeschopnou armádu. Sněmy tak pozbyly stěžejní části svého vlivu ve prospěch zeměpanských úřadů.⁹⁶

Zmírnění dřívější nerovnosti zdanění jednotlivých krajů a panství přinesl První tereziánský katastr rustikální z roku 1848 jakožto náhrada třetí berní ruly. Následuje Druhý tereziánský katastr rustikální, dokončený v roce 1755, jenž byl vydán v letech 1756 a 1757 a v konečné fázi vycházel z výměry prvního katastru. V katastru neexistovala jednotna v jeho uspořádání v jednotlivých zemích monarchie, v našich zemích poprvé dochází i k soupisu půdy dominikální.⁹⁷

Reskriptem panovnice z května 1748 byly formulovány zásady nového vojenského zaopatřovacího a kontribučního řádu, v jehož linii byly v Čechách i na Moravě zřízeny samostatné úřady, tzv. královské deputace. Ty byly po nabytí dalších agend od zemských orgánů transformovány na plně zbyrokratizované královské reprezentace a komory.⁹⁸

Správní a finanční záležitosti českých a rakouských zemí spravovalo Directorium in publicis et cameralibus (ředitelství věcí veřejně politických a finančních). Pro soudní, revizní a apelační agendu byl zřízen Nejvyšší soudní úřad (Oberste Justizstelle), který sdružoval funkci kasačního soudu, úřadu pro řízení soudnictví a po jistou dobu plnil také úlohu zákonodárnou.⁹⁹ Byla prosazena myšlenka, že politické a finanční záležitosti tvoří nerozlučný celek a je třeba je sloučit. Dvorská komora, která byla do této doby nejvyšším správním a soudním orgánem pro země České koruny, nebyla přesto zcela zrušena, ale podstatná část její agendy byla svěřena direktoriu a její pravomoc byla omezena. Spojení české a rakouské dvorské kanceláře znamenalo konec správní samostatnosti českých zemí v rámci monarchie.¹⁰⁰

V Čechách bylo zrušeno místodržitelství složené z nejvyšších zemských úředníků a jeho agendu převzal nový úřad Královská reprezentace a komora. Nejvyšší zemští úředníci v Čechách, složení ze zástupců stavů a královských místodržících, tak zůstali pouze ve svých

⁹⁶ BĚLINA, P. a kol. *Dějiny země Koruny české - II. díl*. Praha, 1992. s. 309

⁹⁷ BUMBA, J. *České katastry*. Praha, 2007. s. 31-37

⁹⁸ SVITÁK, Z. *Z počátků moderní byrokracie*. Brno, 2011. s. 587

⁹⁹ HLEDÍKOVÁ, Z., JANÁK, J. a DOBEŠ, J. *Dějiny správy v českých zemích: od počátků státu po současnost*. Praha, 2005 s. 141-143

¹⁰⁰ tamtéž, s. 141-143

zemských úřadech a ztratili jakýkoliv vliv na chod státní správy. Královská reprezentace s komorou převzala také finanční správu a staré české finanční úřady byly zrušeny.¹⁰¹

Marie Terezie si uvědomovala význam vzdělání obyvatelstva pro stát a tak byla v roce 1760 ve Vídni zřízena dvorská studijní komise, která měla soustředit návrhy na reformu školství. Výsledkem činnosti komise byl Všeobecný školní řád pro německé hlavní a triviální školy s platností od roku 1775 ve všech zemích monarchie. Školský řád nastínil v 79 paragrafech systém vzdělávání chlapců a dívek a uzákonil povinnou školní docházku pro děti ve věku 6-12 let, a to za hmotné péče a pod státním dohledem. Nejnižší složkou školské správy byly vikariáty, v krajích školní komisaři, v zemi komise normálních škol. Ústředním orgánem byla dvorská studijní komise a od roku 1778 dvorská kancelář.¹⁰²

Reforma zaváděla tři nové typy škol. Elementárnímu vzdělávání se měly věnovat školy triviální (trivium – tři hlavní předměty: počty, čtení a psaní) zřizované při farních kostelech v každém městečku nebo vesnici, kde v dosahu žilo 80 až 100 dětí. Pokud někde nebyl farní kostel, přecházela starost o školu na vrchnost. Vyšší stupeň základního vzdělání poskytovaly trojtřídní, později čtyřtřídní hlavní školy, zřizované v krajských městech. Vyučovala se zde také latina, zeměpis, dějepis, přírodověda, geometrie a základní industriální vzdělání. Tyto školy byly financovány státem z nově zřízeného zemského školního úřadu. Třetím typem škol, zřizovaných jen v hlavním městě jednotlivých zemí říše, byly tzv. normální školy, které poskytovaly rozšířenou osnovu hlavní školy a zvláštní přípravný učitelský kurz.¹⁰³

Také v roce 1750 došlo ke zřízení komise, která měla za úkol vyšetřit neutěšené poměry poddaného lidu. Komise zjistila nesmírné robotní povinnosti, zabírání poddanské půdy vrchností. V roce 1775 byl pak vydán nový robotní patent, který dělil poddané obyvatelstvo do 11 tříd podle výměry obhospodařované půdy. Nejnižší robotní povinnost činila 13 dnů pěší práce ročně (pro podruhy), maximální pak 3 dny týdně s potahem jednoho až tří kusů dobytka. Patent byl vyhlášen z královské moci bez spolupůsobnosti sněmů. Poddaným byla dána lhůta k rozhodnutí, zda dávají přednost dosavadním robotám nebo chtějí přijmout novou úpravu.¹⁰⁴

¹⁰¹ ROUBÍK, F. K vývoji zemské správy v Čechách v letech 1749-1790, SAP, ročník XIX., s. 45

¹⁰² HORA, P. *Toulky českou minulostí*, díl V. Praha, 1996. s. 42-45

¹⁰³ HORA, P. *Toulky českou minulostí*, díl V. Praha, 1996. s. 42-45

¹⁰⁴ RAMEŠ, V. *Slovník pro historiky a návštěvníky archivů*. Praha, 2005

2.3.2 Reformy Josefa II.

Jedna z prvních správních reforem Josefa II. byla změna způsobu rozhodování, princip gremiálního rozhodování nahradil princip monokratický. Také buduje podle pruského vzoru tajnou kabinetní kancelář, která má koordinovat práci mezi ústředními úřady. V prosinci 1782 Josef II. sloučil politickou a finanční správu v jediný úřad s názvem Spojená česko-rakouská dvorská kancelář, dvorská komora a bankovní deputace (tzv. spojený dvorský úřad), do jejíž kompetence patřily téměř všechny politické a finanční agendy a úředním jazykem je pouze němčina.¹⁰⁵

Dalším reformním krokem v zemské správě bylo zrušení Stavovského výboru a jeho agendu převzala gubernia, k nimž byli přibráni dva stavovští deputovaní z panského a rytířského stavu s charakterem guberniálních radů. Reskriptem z roku 1783 bylo nařízeno, že napříště se stavové mohou scházet pouze na sněmu.¹⁰⁶ Krajští hejtmani měli přenášet císařovy rozkazy na nejnižší složku feudální správy, kterou byla vrchnost jednotlivých panství. Jmenovat je měl na příště panovník na základě odbornosti nikoliv původu. V roce 1782 císař zahájil reformu městské správy. Spojil čtyři pražská města pod vedení jednoho magistrátu. Magistrát rozdělil své pravomoci mezi tři senáty – pro věci politickosprávní a hospodářské, pro civilní soudnictví a pro trestní soudnictví. Tak jako existovala instituce krajského hejtmana, byl v roce 1782 zřízen úřad městského hejtmana, který měl císaře zastupovat při dohledu na městské úřady. V dubnu 1783 vstoupilo v platnost „jednotné zřízení soudní pro království české“, které zavedlo zemský soud jako výsadní soud šlechty a majitelů deskových statků a ve městech magistráty jako soudy nešlechtického obyvatelstva. Odvolacím soudem byl apelační soud. Ostatní soudy byly zrušeny a současně byla v královských městech zrušena funkce královského rychtáře. V srpnu 1784 byla magistrátu svěřena policejní agenda.¹⁰⁷

Z dalších nařízení Josefa II. bylo zrušení cenzury v roce 1781. Nepřestala existovat úplně, i nadále působil u vídeňského dvora vrchní cenzorský úřad, prováděl však zásahy jen výjimečně. Ve stejném roce došlo k vydání direktiv, kterými Josef II. stanovil zásady pro celoplošné budování specializovaných zdravotnických ústavů. K péči o matky a opuštěné děti měly sloužit porodnice a nalezince, o chudé nemocné měly dbát všeobecné nemocnice a ústavy choromyslných, práce neschopní měli nalézt útočiště v chorobincích.¹⁰⁸

¹⁰⁵ MALÝ, K.. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, Praha, 1997. s. 173-174

¹⁰⁶ HLEDÍKOVÁ, Z., JANÁK, J. a DOBEŠ, J. *Dějiny správy v českých zemích: od počátků státu po současnost*. Praha, 2005. s. 149-150

¹⁰⁷ BASTL, O. *Spojení pražských měst v roce 1784*, Praha, 2003. s. 30 - 34

¹⁰⁸ HORA, P. *Toulky českou minulostí*, díl V. Praha, 1996. s. 36-37.

V říjnu 1781 vydal Josef II. toleranční patent, který povoloval v českých zemích tři nekatolická náboženství: kalvinismus, luteránství a pravoslaví. Nešlo ale o jejich zrovnoprávnění s katolickou vírou. Náboženské obřady se mohly konat výhradně soukromě, existovaly regulace pro zřizování modliteben a škol, skončila ale diskriminace příslušníků těchto konfesí ve veřejném a hospodářském životě. České země byly však v této době tak výrazně rekatolizovány, že možnost přihlásit se k některým z evangelických náboženství využilo jen asi 50 000 obyvatel.¹⁰⁹

Josef II. také hodlal zrušit nevolnictví. Patentu, který nevolnictví rušil, předcházely dva patenty vydané v září 1781, v nichž první stanovil zásady instančního postupu poddaných při podávání stížností na vrchnost, pokud svévolně porušila jejich práva, druhý upravoval průběh trestního řízení s poddanými, do soudního jednání zaváděl výslech a právo obhajoby obviněného. Justiciářům při místních vrchnostenských soudech odebral právo udělovat těžší tresty, takže o všech rozsudcích nad osm dnů vězení nebo nucených pracech musel s konečnou platností rozhodnout jako vyšší instance krajský soud.¹¹⁰ Samotný patent pak zrušil tzv. "tělesné poddanství" a uzákonil "poddanství mírné". Poddaní získali právo uzavírat manželství bez souhlasu vrchnosti, svobodně opouštět panství, dávat děti na studia nebo řemeslo, prodávat a zadlužovat své grunty a chalupy. Nebyli dále povinni odebírat panské pivo, pálenku nebo mlít ve mlýně, který patřil vrchnosti. Roboty samotné patent nelikvidoval, pouze je sjednocoval a ohraničoval jejich míru. Jako robotní maximum byly stanoveny 3 dny v týdnu v období žňových prací.¹¹¹

Také byly zahájeny práce na josefínském katastru, ve kterém byla na rozdíl od předchozího katastru tereziánského zanesena půda vrchnostenská i poddanská a daně se z ní měly vybírat rovnoměrně. Reforma vyhlášená roku 1789 byla revolučním zásahem do práv vrchnosti, ovšem po Josefově smrti šlechta dosáhla zrušení.¹¹²

Za éry Josefa II. docházelo také k plošnému rušení klášterů. Rušení klášterů v roce 1781 začalo omezením jejich zahraničních styků, dále jim bylo zakázáno přijímat nové členy a také byly podřízeny biskupům. Postupem času byly zrušeny všechny kláštery, které se nevěnovaly školství, péči o nemocné a nebo vědě. Z majetku zrušených klášterů byl zřízen náboženský fond, který byl použit k vybudování nových učilišť pro výchovu farářů a k reformám církevní správy.

¹⁰⁹ ADAM, J. *Ottova encyklopedie Česka republika*. Praha, 2006.

¹¹⁰ HORA, P. *Toulky českou minulostí*, díl V. Praha, 1996, s. 87

¹¹¹ AGNEW, H. L. C. *Češi a země Koruny české*, Praha, 2008. s. 146-149

¹¹² tamtéž, s. 146-149

Do konce vlády Josefa II. bylo zrušeno na 74 klášterů v Čechách, 49 na Moravě. Rušení klášterů pak dále nepokračovalo.¹¹³

2.4 Období policejního absolutismu 1790 – 1848

Počátek 19. století byl v českých zemích ovlivněn revolučními událostmi ve Francii. Habsburská monarchie, které po krátké vládě Leopolda II. vládl jeho syn František II., se účastnila válek s revoluční a posléze napoleonskou Francií. Na našem území se v roce 1805 odehrálo jedno z nejvýznamnějších střetnutí těchto konfliktů – bitva u Slavkova (tzv. bitva tří císařů), ve které francouzská armáda pod Napoleonovým velením rozdrtila ruská a rakouská vojska. Po Napoleonově porážce hrála habsburská monarchie, jejíž vnitřní i zahraniční politiku řídil kancléř Metternich, významnou úlohu na Vídeňském kongresu (1814–1815), který uspořádal poměry v Evropě na několik dalších desetiletí. Vnitřní politika rakouské vlády byla v tomto období určována snahou o zachování stability režimu a obavami z rozšíření revolučního hnutí. To vedlo k posilování cenzury a zvyšování role policejního aparátu. Podle svého hlavního tvůrce bývá toto období označováno jako metternichovský absolutismus.

Na pozadí složitých politických okolností se zcela mění duch veřejné správy v monarchii. Děje se tak s nástupem policejního absolutismu a se vznikem zcela nových správních orgánů, jejichž hlavní agendou bylo vyhledávat a potírat jakékoliv, byť i neopodstatněné zdání revolučního hnutí. Již počátkem Františkovy vlády byla ústřední správa třikrát reorganizována tak, aby teprve od roku 1802 nebyla již zásadně měněna až na drobná doplnění.¹¹⁴

První reforma byla uskutečněna již v roce 1792, kdy František I. vydal novou instrukci pro státní radu. V této instrukci byla zdůrazněna nutnost přísného dodržování zákonů, zachování náboženských tradic, potřeba péče o spravedlnost ve spolupráci s policejním aparátem. Ve stejném roce František ruší česko-rakouskou dvorskou kancelář a na její místo vytváří Directorium in cameralibus germanicis et hungaricis et in publico-politicis germanicis. V čele tohoto úřadu pak stál nejvyšší direktoriální ministr, který se v ojedinělých případech mohl

¹¹³ HLEDÍKOVÁ, Z., JANÁK, J. a DOBEŠ, J. *Dějiny správy v českých zemích: od počátků státu po současnost*. Praha, 2005. s. 192

¹¹⁴ JANÁK, J. a HLEDÍKOVÁ, Z. *Dějiny správy v českých zemích do roku 1945*. Praha, 1989. s. 180

titulovat nejvyšším kancléřem. Tato funkce byla poté přejmenována na tzv. dirigujícího ministra.¹¹⁵

Další etapa správních reforem ve správě ústřední v tomto politicky složitém období začala zrušením direktoria v roce 1797 a politická správa západní části monarchie byla spojena se soudnictvím v česko-rakouské dvorské kanceláři. V roce 1801 je zřízen tzv. spojený dvorský úřad, který zasahoval jak do správy politické, tak i soudní a v rezortech týkajících se správy finančních prostředků s výjimkou agendy tajného kreditního ředitelství. Státní rada byla nadále rozdělena na čtyři základní sekce: pro zákonodárství a soudnictví, pro celkovou státní správu, pro finanční správu a pro vojenství. Jak tomu bylo již v předchozí úpravě, i zde stáli v čele každé ze sekcí státní ministři.¹¹⁶

Poslední významná reforma spočívala v definitivním oddělení politické správy, finanční správy a soudnictví. Nejvyšším orgánem politické správy se v roce 1802 stala opět spojená dvorská kancelář v čele s nejvyšším kancléřem (ministrem vnitra). Soudnictví mělo od roku 1802 samostatný Nejvyšší soudní úřad. Pro finanční správu byla ve stejném roce obnovena dvorská komora a bankodeputace.¹¹⁷

V této době ale dochází i k vytváření novodobého českého národa. Tento proces, který začal už na konci 18. století, je označován jako české národní obrození. Zpočátku se těchto snah účastnil jen poměrně úzký okruh vlasteneckých vzdělanců, kteří pocházeli většinou z řad česky smýšlejících kněží, úředníků, učitelů a měšťanstva. Ve svém úsilí o vytvoření moderního českého jazyka, vědy a kultury byli podporováni i částí české šlechty.

2.5 Církevní správa do vydání tolerančního patentu

Podobu pobělohorské rekatolizace a s ní spojeného procesu výstavby katolické církevní správy výrazně ovlivňovalo podřízení náboženství politickým a státním zájmům. Habsburkové, kteří se stali představiteli předního katolického rodu, se již v 16. století mohli spoléhat na podporu papežské kurie na jejich cestě k mocenskému vzestupu. Na straně druhé se ovšem mohla katolická církev opřít o panovníka v případě prosazování konfese a dosažení tak

¹¹⁵ JANÁK, J. a HLEDÍKOVÁ, Z. *Dějiny správy v českých zemích do roku 1945*. Praha, 1989. s. 181

¹¹⁶ Tamtéž, s. 183

¹¹⁷ BUDIL, I., ŠEDIVÝ, M.. *Metternich: sborník příspěvků z konference uskutečněné v Plzni ve dnech 23. a 24. dubna 2009*. Plzeň, 2009. s. 147

výsadních pozic v náboženském životě.¹¹⁸ Obnovené zřízení zemské Království Českého z roku 1627 v čl. A. 23 prohlásilo katolické vyznání jako výlučné a patentem z 29.5.1627 byl výslovně zrušen Rudolfův majestát.

V Čechách a na Moravě bylo jediným povoleným katolické náboženství, ostatní vyznání byla za pomoci komisí zřizovaných v krajích pronásledována státní mocí. Jiný vývoj byl ve Slezsku, kde platila smlouva Altranstädtská z roku 1707 a Exekuční reces z roku 1709, zaručující slezským evangelíkům augsburského vyznání omezené náboženské svobody.¹¹⁹

Bezprostředně po roce 1620, když bylo definitivně rozhodnuto o likvidaci konfesně pluralitního prostředí v zemi, vyvstával úkol nahradit dosud většinovou nekatolickou duchovní správu správou katolickou. Kvůli akutnímu nedostatku katolických kněží (i kvůli špatnému výnosu beneficií) byly opět ve velké míře spojovány farnosti pod správu jednoho duchovního. Tyto rozlehlé obvody však neumožňovaly efektivní výkon duchovní správy. Proto byla uplatňována řešení směřující k okamžitému zvýšení počtu duchovních správců - zapojování řeholníků do správy farností a povolávání kněží z Polska, německých a dalších „cizích“ zemí, ale také z „domácího“ Slezska. Morální a intelektuální úroveň stejně jako jazyková vybava cizinců však byla často zcela nedostačující a jejich činnost tomu odpovídala.¹²⁰ Dostatek kněží splňujících zvýšené nároky tridentské reformy mohl být zajištěn pouze v dlouhodobější perspektivě založením semináře pro výchovu kněžského dorostu, což se však zdařilo až ve třicátých letech. Bylo potřeba získat také dostatek zájemců o kněžské povolání, a to znamenalo zajistit slušnou životní úroveň pro duchovní. Farní správě ovšem chybělo odpovídající hmotné zázemí, zejména kvůli rozchvácení farního jmění.

Po roce 1627 získalo duchovenstvo přední postavení ve společnosti a od roku 1630 byla katolická církev financována státem. Tohoto roku byla totiž sjednána solní smlouva či daň, ze které církvi plynul „na věčné časy“ stálý roční příspěvek.¹²¹ Tyto finance však nemohly pokrýt potřeby církve, musely být využívány všechny dostupné zdroje včetně příspěvků od farníků, obce či patrona.

Započalo se tak s výchovou nových kněží, osvědčila se rovněž působnost vikariátů zakládaných již ve 30. letech, v polovině 50. let bylo zřízeno biskupství v Litoměřicích a roku

¹¹⁸ BĚLINA, P. I a kol. *Velké dějiny zemí Koruny české*. Sv. IX. Praha, 2011, s. 171.

¹¹⁹ MEDEK, Z. J.: *První čas josefínské náboženské tolerance v Čechách a na Moravě*, Praha, 1982 s. 13-14

¹²⁰ ČÁŇOVÁ, E. *Vývoj správy pražské arcidiecéze v době násilné rekatolizace Čech (1620-1671)*, SAP 35/2, 1985, s. 486-560.

¹²¹ DENIS, E. *Čechy po Bílé hoře*, kniha II. Praha, 1931, s. 23

1664 dokonce i v Hradci Králové. Do Čech přicházely nové protireformační řády, dosud prázdné fary začaly být obsazovány, docházelo k rozvoji klášterů.¹²² Na činnost rekatolizačních komisí a misionářů musela navazovat pravidelná pastorační činnost opírající se o fungující farní správu. Za arcibiskupa Harracha došlo k vytvoření organizace vikariátů, staré děkanáty a arcijáhenství už nebyly obnoveny. Vikariáty nahradily děkanáty v územním členění i funkci, shodovaly se s hranicemi krajů tak, že kraj podle velikosti byl členěn až na tři vikariáty. V moravské a litoměřické diecézi vesměs zůstávají zachovány děkanáty. Vikáři nejsou představiteli kléru ale biskupa a vykonávají jeho nařízení.

Proti snahám vybudovat v Čechách silnou církevní správu stály světské orgány zdůrazňující v zemi běžnou patronátní praxi. Arcibiskupovo úsilí tak mařil odpor světských patronů, kteří chtěli o hmotných záležitostech „svých“ kostelů rozhodovat sami a jeho snahy vnímali jako nemístný zásah do vlastních práv. I panovník zdůrazňoval svá práva a svrchovanost. Ukazovalo se, že církevní právo nemá být ani pro fungování církevní organizace tím nejdůležitějším principem. Světská a církevní moc se rozcházely jak ve svých názorech, tak i zájmech. Světská strana podporovala rekatolizaci pouze ve smyslu eliminace nekatolíků coby bezpečnostního rizika pro nový režim.

Uzavřením vestfálského míru se otevřela cesta k završení rekatolizace Čech, jemuž dosud bránily válečné události. Skutečnost, že se v českých zemích vyskytoval stále velký počet nekatolíků i po skončení třicetileté války, lze dokumentovat na základě nově vydávaných zákonných opatření. Zatímco roku 1650 bylo vydáno „usnesení o vystěhování nekatolických vrchností a všech jejich úředníků“, o rok později bylo vyznání obyvatelstva českých zemí zjištěno mimo jiné pomocí Soupisu poddaných podle víry vydaným roku 1651. K nemilému překvapení panovníka a církve patent převahu obyvatelstva protestantského vyznání potvrdil. Proto byla potřeba zreformovat církevní správu tak, aby její působení mělo větší vliv na obyvatelstvo.¹²³

Určitý přelom nastává roku 1671, kdy začaly být v pražské arcidiecézi centrálně evidovány výsledky velikonočních zpovědí zasílané z jednotlivých farností. Začátek pravidelného vedení zpovědních seznamů, evidujících nakolik se obyvatelstvo (formálně) hlásí ke katolickému vyznání, lze podle Čáňové chápat jako uzavření důležité etapy správního vývoje pražské

¹²² ŠTĚDRÝ, F. Znovuzřízení katolické duchovní správy po r. 1620. SHK 26, 1925, s. 33–47

¹²³ ČÁŇOVÁ, E. (ed.) *Status animarum pražské arcidiecéze z roku 1651*. SAP 29, 1979, s. 20–55.

arcidiecéze a formální ukončení rekatolizace.¹²⁴ Pravidelně vedené zpovědní seznamy lze vnímat i jako doklad fungující farní a vikariátní správy.

Přesto na začátku vlády Karla VI. vykazovala farní síť stále nedostatečnou hustotu – počet obsazených far tehdy v Čechách představoval asi dvě pětiny předhusitského stavu.

Církevní oddělení, zřízené Marií Terezií při spojené česko-rakouské kanceláři, postavilo všechny klášterní statky i církevní jmění pod dozor státu, omezilo pravomoci církve v manželském právu, zrušilo inkvizice, všechny náboženské spisy byly podrobeny státní cenzuře a písemný styk církve s papežskou kurií byl veden prostřednictvím státní rady. V roce 1777 je biskupství v Olomouci povýšeno na arcibiskupství a současně je zřízeno biskupství v Brně. Od roku 1780 provádí reformu církevní správy dvorská duchovní komise vytvořená z církevního oddělení.¹²⁵

Josef II. stále více uplatňoval názor, že všechna moc patří státu a na církevní hodnostáře pohlížel jako na zvláštní druh státního úřednictva. Vydáním tolerančního patentu skončilo období protireformace a jeho existence si vynutila vydání série dalších nařízení a výnosů, které zcela proměnily náboženské poměry v zemi. Postupné rušení klášterů začalo v roce 1781 omezením jejich zahraničních styků a zákazem přijímat nové členy. 29. listopadu téhož roku císař vydává rozhodnutí, jímž ruší kláštery, které se nezabývají vyučováním, nepěstují vědy a nepečují o nemocné. Císařův zásah proti řádům znamenal zmenšení počtu klášterů asi na polovinu. Současně s kláštery jsou zavírány i mnohé „zbytečné“ kostely a kaple (jen v Praze bylo takto postiženo 37 kostelů včetně Betlémské kaple, která byla zbořena). Dvorskými dekrety z února 1782 a ledna 1783 panovník zakládá v každé zemi Náboženský fond, spravující jmění ze zrušených klášterů. Toto jmění mělo sloužit ke hmotnému zajištění katolické církve.¹²⁶

K výchově nových duchovních pastýřů jednotně ve všech zemích císař zřídil v každé korunní zemi generální semináře nahrazující biskupské semináře v Olomouci a v Praze, které se o výchovu budoucích kněží staraly dosud. Tímto opatřením se císař dotkl nejvyšší církevní hierarchie, jež se s tímto zásahem do svých pravomocí nikdy nesmířila. Císařskou instrukcí z roku 1782 vznikla nová organizace farností, která se řídila počtem obyvatelstva. V obci, jež má aspoň 700 obyvatel a nejbližší kostel je více než hodinu pěšky, musí být zřízena nová farnost.

¹²⁴ ČÁŇOVÁ, E. *Vývoj správy pražské arcidiecéze v době násilné rekatolizace Čech (1620-1671)*, SAP 35/2, 1985, s. 486-560.

¹²⁵ MEDEK, Z. J. *První čas josefínské náboženské tolerance v Čechách a na Moravě*, Praha, 1982. s. 120-125

¹²⁶ tamtéž, s. 120-125

K původním farnostem přibylo asi 250 farností v Čechách a 300 na Moravě hrazených z náboženského fondu. Faráři nyní podléhají vedle vikářů také krajským úřadům, je jim vyhrazen plat ze státní pokladny a desátky jsou zrušeny. Nově dostávají faráři některé státní funkce, např. publikování úředních nařízení a vyhlášek, vedení matrik, oznamování násilí na poddaných krajským úřadům, dohled nad zdravotním stavem farníků. Současně s reorganizací farností dochází k úpravě hranic diecézí a zřízení nového biskupství v Českých Budějovicích.¹²⁷

Zásahy Josefa II. do církevní správy tak vytvořily především rovnoměrnou a vyváženou organizační strukturu přizpůsobenou potřebám a složením soudobé společnosti. Jeho politika byla vyvrcholením starší snahy o podřízení si církve státem. Leopold II. roku 1790 na nátlak církve generální semináře opět mění v biskupské a v roce 1802 je zastaveno rušení klášterů a znovu povoleno přijímání nových členů existujícími řády, jinak zůstává organizační struktura církve zachována až do poloviny 19. století tak, jak ji vytvořil Josef II.¹²⁸

¹²⁷ HLEDÍKOVÁ, Z., JANÁK, J. a DOBEŠ, J. *Dějiny správy v českých zemích: od počátků státu po současnost*. Praha, 2005, s. 191

¹²⁸ *tamtéž*, s. 191

3. Správa v období habsburské monarchie 1848 – 1918

Ve střední Evropě byl nástup občanské společnosti dlouhodobým procesem, ve kterém zásadní zlom přišel až s revolučními roky 1848–49. V českých zemích padla vrchnostenská soustava k 1. lednu 1850. Ani tehdy však ještě nebyl tento proces završen úplně. Teprve pád neoabsolutistického režimu roku 1859 definitivně otevřel cestu parlamentarismu a konstitucionalismu a i pak boj za demokratizaci politického života trval ještě dlouhá desetiletí.

Příslušníci měšťanstva a inteligence požadovali realizaci liberálních a demokratických přeměn státu a společnosti. V rámci První pražské petice bylo vzneseno 11 požadavků určených císaři, které mimo jiné obsahovaly také požadavek na zavedení obecní samosprávy.¹²⁹ Revoluční rok 1848 vyvrcholil přípravou projektu Kroměřížské ústavy, který zaváděl zemské a krajské sněmy a samosprávu obecní. Ústava nakonec nebyla schválena, nový císař František Josef I. rozpustil 7. března 1849 říšský sněm a vyhlásil oktrojovanou ústavu, čímž skončila revoluce. Ovšem vše se již nemohlo vrátit do starých kolejí a padesátá léta v podstatě znamenala jen dočasnou etapu ústupu revoluce, která byla v šedesátých letech dokončena kompromisem a realizací liberálně demokratického programu měšťanstva.¹³⁰

V oblasti územní správy vstoupila v platnost tzv. Stadiónová ústava, na jejímž základě byla v roce 1849 vytvořena státní správa na úrovni zemí, krajů a okresů.¹³¹ Ústava zakotvovala zásadu: „*Svobodná obec je základem svobodného státu*“. Rozdělovala obce na místní, okresní a krajské. Vznikají i statutární města. Rozdělují se kompetence v rámci samostatné působnosti obce a v rámci přenesené působnosti jako výkonu státní moci. Ve velkých městech byli na obecní úřad dosazováni úředníci, kteří již byli odborně připraveni. Začíná profesionalizace veřejné správy. Po nástupu Alexandra Bacha na pozici ministra vnitra došlo vlivem politických událostí k návratu absolutismu opírajícího se o armádu a četnictvo. Došlo k oslabení kompetencí krajů a zemí. Krajské zřízení bylo zrušeno a jejich pravomoci byly přeneseny na okresní hejtmanství. Až do první světové války byla ústředním zastupitelským orgánem na úrovni monarchie říšská rada, na úrovni zemí existovaly zemské sněmy a zemské výbory, níže to byly okresní hejtmanství a základní jednotkou byla obec.

¹²⁹ MALÝ, K. a kol. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. Praha, 1997 s. 210

¹³⁰ tamtéž, s. 209 - 216

¹³¹ PAVLÁK, M. *Nauka o veřejné správě*, Plzeň, 2005. s. 127

3.1 Ústřední správa habsburského mocnářství

Po roce 1848 byla vrchnostenská správa zrušena a na jejím místě se začala tvořit správa nová. Jednalo se o samosprávu na územním základě, která čerpala z myšlenky, že společenský celek má stejná přirozená práva jako fyzická osoba. Vytvoření územních samosprávných celků mělo vést ke spravedlivému státnímu uspořádání, kde by obyvatelé určitých místních svazků měli možnost vlastní správy určitých záležitostí a také k tomu, aby měly tyto územně správní jednotky možnost obrany proti z Vídně řízené rakouské byrokratické státní správě. Ústřední orgány tvoří pouze panovník, vláda a parlament. Nejvyšší rozhodnutí nově zorganizovalo ústřední orgány. Dosavadní tzv. "dikasteria" nahradila resortní ministerstva (např. války, financí), která pracovala na principu monokratického rozhodování. Ministři měli být odpovědní zastupitelským orgánům - říšské radě a říšskému zastupitelstvu. Tato odpovědnost však byla zrušena roku 1850 a vláda složená z ministrů prakticky zmizela a ministři se stali úředníky císaře.

Hospodářské potíže, které na konci 50. let postihly habsburskou monarchii provázenou neúspěchy na poli zahraniční politiky, vyústily až k pádu absolutistického Bachova režimu. Za počátek nové éry je považováno vydání tzv. Říjnového diplomu v roce 1860, ve kterém se císař zříká neomezené vlády a zavazuje se, že bude vykonávat moc ve shodě a s vůlí institucí vycházejících z historického základu. Vydání Říjnového diplomu lze tedy označit jako opětovné zavedení ústavnosti.

Schmerlingova ústava z února 1861 je známa také jako ústava únorová. Na prvním místě byl upraven společný parlament, což byl první krok k centralismu.¹³² Ten se skládal ze dvou sněmoven – panské a poslanecké. Sněmovní volební období bylo šestileté, nastavená volební geometrie vycházela z tzv. zastoupení zájmů. Vycházela vstříc zejména německé liberální buržoazii a velkostatkářské šlechtě. První sněmovna nebyla volena, neboť se skládala z dědičných členů, vysokých církevních hodnostářů a také z členů doživotně jmenovaných. Další (poslanecká) se sestávala z 343 poslanců – z toho 82 připadlo na české země (54 na Čechy, 22 na Moravu a 6 na Slezsko). Poslance do této komory měly volit zemské sněmy a to podle kurií. Pro zemské sněmy byly stanoveny počty poslanců na 241 poslanců, z toho 236 volených

¹³² MALÝ, K. a kol. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. Praha, 1997. s. 194

pro český sněm, 100 poslanců, z toho 98 volených pro moravský sněm a 31 poslanců, z toho 30 volených pro slezský sněm.¹³³

3.1.1 Dvukolejnost správy

Revoluční rok 1848 přinesl základní změny ve struktuře i činnosti rakouské správy. Nejpodstatnější změnou pak bylo zavedení samosprávy a tím i dvojkolejnosti veškeré správy vůbec. Základy nového uspořádání byly založeny dubnovou ústavou, zrušením poddanství a patrimoniální správy císařským nařízením z roku 1849 o nové organizaci soudní a o nové organizaci správy. V roce 1849 byl přijat prozatimní zákon obecní, kterým byla svobodná obec prohlášena za základ svobodného státu. Správa tak obsahovala ústřední orgány a zeměpanskou správu a samosprávu.¹³⁴

Správa zeměpanská byla tzv. správa politická, která byla postupně zaváděna až do roku 1850, byly zavedeny okresy, kraje a země. Samospráva pak byla budována na půdorysu obec, okres, země.

Nejnižší složkou státní zeměpanské správy se staly okresy (v Čechách zavedeno 79 okresů, Morava 25, Slezsko 7). V čele stál okresní hejtman, který byl právnicky vzdělaný a měl k dispozici odborný úřednický personál (okresní komisař, sekretáři, zřízenci aj.). Rozsah působnosti okresního hejtmanství byl vyložen v zásadách pro organizaci politických správních řádů z roku 1849. Měl dbát na vyhledávání a provádění zákonů, starat se o bezpečnost, veřejný pořádek a pokoj v rámci správního obvodu. Byly také taxativně vyjmenované povinnosti jako evidence obyvatel, statistická evidence, pomoc při doplňování stravování a ubytování vojska, dohled nad správou obecní, církevní, školskou, nadačními záležitostmi, péče o hranice, udržování silnic a vodních cest, činnost při vybírání daní, záležitosti zemědělské, dozor nad spolky, tiskem a shromážděními, sestavování seznamu porotců. V roce 1851 dochází ke spojení soudnictví a správy v tzv. smíšených okresních úřadech. Počet okresních hejtmanství byl rozšířen na 208, což znamená, že správa zeměpanská sledovala územní organizaci soudní, která měla menší obvody než původní správní okresy (do roku 1855 připadalo na jeden správní obvod několik obvodů soudních). V čele nových okresů stáli tzv. okresní představení, kteří byli

¹³³ BĚLINA, P. a kol. *Dějiny zemi koruny České*. Praha 1992. s. 98

¹³⁴ MALÝ, K. a kol. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. Praha, 1997. s. 247-261

odpovědni za nerušený chod správy, jejich pravomoc byla stejná jako u okresních hejtmanů, přibyla nově pravomoc soudní. Také byla zdůrazněna pravomoc v otázkách manželství (dávali souhlas - konsens manželský, bez něho nemohlo být manželství uzavřeno). Okresní hejtmanství byla opět zavedena po r. 1868 na základě prosincové ústavy, která důsledně oddělila pravomoc soudní a správní. Hejtman nesl plnou odpovědnost za chod okresu. Úřednický aparát sílil a vznikaly nové funkce. Správní obvod se označoval jako politický okres a v Čechách jich bylo 89 (v jeho rámci několik okresů soudních). Samostatný okres tvořila také statutární města.¹³⁵

Kraje a krajská správa byly dědictvím dlouhého historického vývoje. Po roce 1850 bylo v Čechách vytvořeno 7 krajů (Praha nebyla součástí kraje), na Moravě 2 a ve Slezsku 1 kraj, v jejichž čele byly krajské vlády. Tvořily mezičlánek, druhou instanci, a odvolání od nich šla k ministerstvu prostřednictvím zemských místodržitelů. Ovšem nakonec podle kabinetního listu z r. 1851 byly krajské úřady jen dohlížecími orgány nad správou okresní bez samosprávných krajských orgánů. Počet krajů byl zvýšen na 13 a krajské úřady podrobeny pravomoci místodržitelů. Jejich slabá a nedostatečná kompetence byla záměrně vytvořená, aby mohly být pod záminkou finančních úspor zrušeny v r. 1862.

Po roce 1848 se podstatně změnila i státní správa v českých zemích, dosavadní gubernia byla přejmenována na místodržitelství. V našich zemích vznikla 3 místodržitelství – v Praze, Brně a Opavě v čele s místodržitelem s omezenou pravomocí. Místodržitelé byli zároveň hlavou zemských školních úřadů, zemských finančních úřadů a měli na starost správu zdravotního a zemského stavebního ředitelství. Až s omezením úlohy krajů se zvýšila pravomoc tohoto úřadu a stávají se pravidelnou druhou správní instancí, dochází také k růstu aparátu místodržitelství. Pravomoci se dotýkaly především úseků státní správy (např. policie, péče o zachování veřejného pořádku, dozor nad tiskem, pravidelné a soustavné informování vlády o situaci v zemi, dohled nad obchodem a podnikáním (policie živnostenská), záležitosti spolkové a divadelní, pasová/cizinecká agenda, vyřizování stížností na podřízené úřady, lenní záležitosti, publikace zákonů, dozor nad okresní samosprávou, správa církevních záležitostí aj.). Po roce 1868 místodržitelé zastupují císaře při slavnostních příležitostech a dále pak zájmy vlády vůči zemskému sněmu. Byla rozšířena jejich pravomoc a postupně se z místodržitelství staly všemocné úřady, jejichž kontrole podléhal veškerý veřejný život.¹³⁶

¹³⁵ MALÝ, K. a kol. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. Praha, 1997. s. 247-261

¹³⁶ JANÁK, J. a HLEDÍKOVÁ, Z. *Dějiny správy v českých zemích do roku 1945*. Praha, 1989. s. 309

3.2 Samospráva obecní a další

Základním předpisem o samosprávě se stal Prozatímní obecní zákon z března 1849. Obce se staly nejnižšími články územní samosprávy. Tento zákon byl jednotný pro celý stát. Každé sídliště se muselo stát obcí nebo její součástí (jako osada), jednotlivé kategorie byly jen formálně rozděleny názvy – města, městyse, vsi. Každá obec spadala do některého z okresů. Občan musel být příslušný do některé z obcí. Zákony rozeznávaly občany obce či obecní příslušníky (tedy osoby se vztahem k obci) a dále cizince.

Pro vývoj obecní samosprávy na našem území byl zásadní normou říšský obecní zákon z března 1862. Ten určoval pravidla, podle nichž jednotlivé země měly vydávat vlastní obecní zřízení. Byl to rámec, který zaručoval, že jednotlivá obecní zřízení budou vycházet ze stejného základu a jejich odlišnosti budou pouze v malých podrobnostech. To platilo pro všechny obce kromě statutárních měst.¹³⁷

Na základě zákona byly v každé obci zřizovány obligatorně dva orgány. Kolegiálním orgánem byl obecní výbor – volený na tříleté období s usnášecí a dozorčí pravomocí. Z jeho středu bylo pak voleno obecní představenstvo, jež bylo orgánem výkonným. Obecní představenstvo bylo složeno z purkmistra (resp. starosty nebo představeného) a z radních v minimálním počtu dvou. Samotným výkonným orgánem byl purkmistr, radní byli pomocným orgánem hlavy obce.¹³⁸

Volby do obecního zastupitelstva se částečně děly na základě majetkových poměrů. Některé osoby měly zajištěno zasedat v obecním výboru i bez voleb. Byli to občané, kteří platili alespoň 1/6 obecních daní. Zasedat v obecním zastupitelstvu bylo vyhrazeno pouze mužům, jestliže osobou oprávněnou zasedat v obecním výboru byla žena nebo voják, museli se nechat zastoupit. Výkon úřadu byl čestný, náhradu z obecních důchodů mohl pobírat pouze starosta. Každý občan, který byl volitelný a řádně zvolený, byl povinen volbu přijmout. Výjimky z tohoto pravidla byly stanoveny zákonem.¹³⁹

Nová právní úprava pravomoci obce je vlastní a přenesená. Do vlastní (samostatné) působnosti obce patřily:

¹³⁷ HLEDÍKOVÁ, Z., JANÁK, J. a DOBEŠ, J. *Dějiny správy v českých zemích: od počátků státu po současnost*. Praha, 2005, s.300

¹³⁸ tamtéž, s. 298

¹³⁹ SCHELLE, K.. *Vývoj veřejné správy v letech 1848-1990*. Praha, 2005, s. 59 - 60

- správa obecního jmění, péče o bezpečnost osob a majetku, starost o obecní silnice a mosty, policie dopravní, pořádek na trhu, zdravotní péče, dohled nad čeledí a dělníky a dodržování čeledního řádu, policie mravnostní, péče o chudé a dobročinné ústavy, stavební dohled, správa škol obecních a středních vydržovaných obcí, řešení sporů mezi příslušníky obce arbitrážní formou, dobrovolná licitace (vydražování) movitých věcí.¹⁴⁰

Působnost přenesená byla charakterizována „jako povinnost obce přičiňovat se spolu k účelům správy veřejné“. Obcím byla takto uložena veřejná povinnost státem. Státní orgány však mohly vyžadovat pouze tu přenesenou působnost obce, která byla zakotvena v říšských a zemských zákonech. Do přenesené působnosti patřily:

- záležitosti soudní (např. ohledání mrtvol, zřizování porot při odhadech a dražbách, záležitosti opatrovnické a poručenské), záležitosti politické (vyhlašování zákonů, civilní sňatky, číslování domů), záležitosti zemědělské, záležitosti živnostenské, vymáhání poplatků k veřejným potřebám, poštovní záležitosti, účast při přípravě a provádění voleb, záležitosti vojenské, pomoc při odvozech, domobranecké záležitosti, ubytování vojska, záležitosti daňové.¹⁴¹

Mimo územní samosprávu existovala a vyvíjela se také samospráva jiných korporací fungující na základě odlišných vnitřních vazeb. Jde o tzv. samosprávu profesní od ranného středověku zastoupenou zejména cechy a cechovním systémem. Šlo o sdružení jednotlivých řemeslníků, svépomocných bratrstev, která vznikala za účelem podpurným a sociálním. Nad svými členy měla právní jurisdikci a řídila se zvláštními pravidly (tzv. cechovní artikuly). Cechovní zřízení odpadlo v průběhu 19. století.¹⁴²

Také živnostníci měli svou správu. Svazy živnostníků byly živnostenská společenstva. Zemědělské otázky řešily zemědělské rady. Ty mohly v odborných otázkách podávat samostatné návrhy vládě nebo zemskému zastupitelstvu.¹⁴³

Za specifický prvek samosprávy lze považovat i správu jedné z národnostních menšin - Židů. Tato menšina byla zpočátku nucena žít, zejména z důvodu bezpečnosti a značné kulturní odlišnosti, v menších osadách nebo etnicky uzavřených sídlištních celcích. Obyvatelé každého

¹⁴⁰ MALÝ, K. a kol. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. Praha, 1997. s. 213

¹⁴¹ MALÝ, K. a kol. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. Praha, 1997. s. 214

¹⁴² VANĚČEK, V. *Dějiny státu a práva v Československu do roku 1945*. Praha, 1964. s. 85, 207, 267

¹⁴³ HLEDÍKOVÁ, Z., JANÁK, J. a DOBEŠ, J. *Dějiny správy v českých zemích: od počátků státu po současnost*. Praha, 2005. s. 287, 288, 289

většího sídliště tvořili obec, která vykonávala správní agendu a měla někdy i funkce politické. Přes značná osobní a majetkoprávní omezení měly obce jistý stupeň autonomie. Byly organizované politicky, místně i územně, rozhodovaly o některých právních sporech u vlastních soudů. Rozepisovaly a vybíraly daně, přičemž zajišťovaly sociální a ekonomické služby a vzdělání. Obce podléhaly vrchnostenské kontrole. Nejdůležitější funkcí obcí, pro které mohly mít také specifické postavení, bylo vybírání berní od jednotlivých příslušníků obce a platební povinnost na ni uvalených daní. Hlavním orgánem bylo valné shromáždění, které vydávalo různá ustanovení a tvořilo právní rámec pro vnitřní život obcí. Důležitou instituci autonomní správy představoval vrchní rabinát.¹⁴⁴

3.3 Církevní správa do vzniku ČSR

V roce 1848 byla vyhlášena úplná svoboda náboženského vyznání.¹⁴⁵ V roce 1855 byl uzavřen s katolickou církví konkordát, který měl získat církve pro podporu neoabsolutismu za výhody, které jí přinášel. Konkordát zaváděl v poměru státu a církve tzv. koordinační princip, kterým byl právní život rozdělen pod světskou a duchovní pravomoc.¹⁴⁶ Stát uznal kanonické právo jako směrodatné pro vnitřní správu církve, připustil volné nabývání církevního jmění, zavedl dozor církve nad nižším školstvím, zrušil placetum regium, tj. státní souhlas pro styk papeže s věřícími a s rakouským duchovenstvem v duchovních věcech, a naopak přislíbil pomoc světských úřadů církevnímu soudnictví při výkonu rozhodnutí církevních orgánů. Manželské spory byly podřízeny církevní jurisdikci a projednávaly je církevní soudy pro manželské záležitosti.

Po vítězství liberalismu se již těsné spojení státu a církve nemohlo dlouho uplatnit a změnu přinesla prosincová ústava z roku 1867. Ta stanovila především zásadu úplné svobody víry a svědomí, zaručovala autonomii a správu státem uznaných náboženských společností, právo na veřejný výkon kultu pro náboženské společnosti uznané státem a právo alespoň na soukromou bohoslužbu pro neuznané konfese a konečně i zásadu svobody vědy a vyučování.¹⁴⁷

¹⁴⁴ PĚKNÝ, T. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Praha, 2001, s. 322 - 336

¹⁴⁵ MIŠOVIČ, J. *Víra v dějinách zemí Koruny české*. Praha, 2001, s. 54

¹⁴⁶ JANÁK, J. a HLEDÍKOVÁ, Z. *Dějiny správy v českých zemích do roku 1945*. Praha, 1989, s. 309

¹⁴⁷ JANÁK, J. a HLEDÍKOVÁ, Z. *Dějiny správy v českých zemích do roku 1945*. Praha, 1989, s. 228.

Rámcové předpisy ústavního zákona o všeobecných právech občanů byly uvedeny v život tzv. květnovými zákony z roku 1868. Tyto tři zákony obnovily opět platnost manželských předpisů občanského zákoníku pro katolíky – jejich platnost byla zrušena konkordátem a stanovily, že i manželské záležitosti katolíků přísluší jen před světské soudy. Padla také nejdůležitější ustanovení konkordátu zavedením zákonů o škole a o manželství v rámci květnových zákonů. Konkordát byl definitivně zrušen roku 1874 a poměry katolické církve byly upraveny druhou vlnou květnových zákonů. Od tohoto roku se církev ocitla pod přísným dohledem státu, ale na druhou stranu jí byl ponechán rozsáhlý majetek.¹⁴⁸

Tyto zákony však plně nevyřadily církve z politického vlivu zvláště díky jejímu velikému majetku. Církvi zůstal k její správě značný okruh vnitřních záležitostí. Stát si však vyhradil rozhodování o tom, co je možno pokládat za vnitřní a co za vnější záležitosti církve a upravil všeobecné podmínky pro dosažení duchovního úřadu a pro výkon úřední moci církve. Církevní správa však byla podrobena státnímu dozoru prostřednictvím ministerstva kultu a místodržitelství. Úprava poměru mezi státem a církví, která byla produktem období liberalismu konce 60. a počátku 70. let, zůstala zachována bez podstatných změn po celou dobu existence Rakousko-Uherska.¹⁴⁹

¹⁴⁸ KADLEC, J. *Dějiny katolické církve III*. Olomouc, 1993. s. 446

¹⁴⁹ JANÁK, J. a HLEDÍKOVÁ, Z. *Dějiny správy v českých zemích do roku 1945*. Praha, 1989, s. 228.

Závěr

Pokud jde o poměr správy světské ke správě církevní, po celou dobu vývoje se obě vzájemně ovlivňovaly. Církev se musela vyrovnávat s vlivem, který na ni uplatňovali v průběhu staletí různí reprezentanti státu. Tito lidé řídili stát a měli přirozeně svoje představy o vztahu státu a církve.

V období Velké Moravy byla regionální správa založena na hradech. V rámci hradech se vytvářela i církevní správa, která splývala se správou místní. Raně feudální přemyslovský stát reprezentoval kníže (nebo král), který byl nositelem nejvyšší zákonodárné a soudní moci a reprezentoval stát navenek. Jako základ místní správy se vytvářejí menší teritoriální jednotky okolo hradů tzv. hradecké obvody. V čele hradecké správy stojí úředník jmenovaný panovníkem a spolu s úřednickým aparátem měl na starosti jurisdikci a také finance a bezpečnost. Církevní správa se fakticky kryje se světskou. Existují archipresbyterové, kteří také usedají na hradech, a jsou prakticky veřejnými žalobci. Roku 973 bylo v Praze založeno první biskupství. Přijetí křesťanství se stalo státnickým činem panovníků Velkomoravské říše i českých Přemyslovců. Ubránili se tím před dobovačnými válkami Franků ve jménu šíření křesťanství silou a díky tomu si drželi vysokou míru nezávislosti na říši. Stát se choval jako ochránce církve, protože evangelizace národa byla považována za prospěch státu. Nejen církve, ale i urození, byli na panovníkovi zcela závislí. První čeští svatci, sv. Václav, Vojtěch a Ludmila, mohli pokračovat na základech, které položili svou misí sv. Cyril a Metoděj. Česká zbožnost tím získala pevný domácí základ.

V období rozmachu feudalismu se místní správa mění. V průběhu 13. a 14. století je stará hradecká správa nahrazována krajskou správou, přičemž tento proces probíhá nejdříve v Čechách (12 krajů) a o mnoho později na Moravě. V čele kraje stojí 2 úředníci jmenovaní králem z místní šlechty, přičemž jde o dědičné úřady. Do jejich kompetence patřila v rámci kraje policejní – trestní funkce, funkce soudní. Pomáhali také při výběru daní a dbali o zajištění bezpečnosti na cestách. Střediskem pozemkové – vrchnostenské správy byl velkostatek. V čele stojí pozemková vrchnost (místní šlechta). Na základě starého výsluhového systému šlechta dostává pozemek od panovníka za odměnu na doživotí. Postupně se tento systém mění na systém lenní, kdy se pozemek dědí. Správa si vytváří pomocný aparát. Má soudní, správní a finanční pravomoc - pán vykonává nad poddanými správu a jurisdikci. Poddaní jsou ve stavu nevolnictví. V této době jsou také zakládána města. Dělí se podle zakladatele na královská, šlechtická

(poddanská), církevní. Zakládací listinou získává město různá privilegia a výsady. Každé město tvoří samostatnou právní a správní jednotku. Církevní správa se osamostatňuje. Hospodářství a statky patřící panovníkovy, které založil zbožnou fundací (kláštery, kapituly), podléhaly dříve hradské správě. Po přeměně na správu krajskou se osamostatnily na základě imunit (svobody, libertates, exempce - vyněti). Tvořily pak samostatnou soudní a správní jednotku.

V období husitství dochází ke zmatkům jak ve světské, tak i v církevní správě. Světská správa podléhá změnám, které přináší příslušnost k typu vyznání a stejně tomu je i v případě správy církevní. Vypuknutí husitských bouří připravilo stát i církev o dosavadní bohatství a připravilo církev v Čechách o věřící i o jednotu. Podlomilo se i mocenské postavení českých králů.

V období stavovské monarchie je hlavou státu panovník, který zastupuje stát navenek, je nositelem nejvyšší lenní výsosti a nositelem regálů. Měl omezenou pravomoc soudní a zákonodárnou. Důležitou roli má zemský sněm jakožto zákonodárný orgán. Krajská organizace nahradila hradskou. V čele krajů stáli od husitské doby hejtmani. Pro každý kraj byli dva - jeden z panstva, jeden rytíř. Kompetence hejtmanů byly uzákoněny v 16. století. V krajských sjezdech zasedala místní šlechta. Ta pak vysílala své zástupce na Zemský sněm. Po nezdařeném stavovském povstání byla omezena soudní a městská samospráva. Postavení poddaných bylo vymezeno v tzv. selských rádech. Církev prochází první snahou o rekatolizaci.

Pozdní feudalismus znamenal období, které se vyznačuje refeudalizací, rekatolizací, germanizací a centralizací, která byla prováděna formou byrokratizace. Moc byla soustředěna v rukou panovníka a proběhla eliminace moci stavů. Začala se prosazovat byrokratizace státního aparátu. Úředníci byli vybíráni podle své kvalifikace, oddanosti a náboženství (jedině katolíci). Před rokem 1620 existovaly ústřední, místní a dvorské úřady. Po roce 1620 byla provedena obměna personální struktury úřadů, některé byly zrušeny a jiné nové zavedeny. Církevní správa byla omezena a zcela podřízena panovníkovi.

V samém závěru chci poukázat, že práce byla vytvořena na základě studia materiálů a zkoumání z oblasti veřejné a církevní správy od samého základu až po rok 1918 z dostupné literatury dané doby. Z hlediska metodologického lze tuto práci pokládat za badatelský typ, jejímž výsledkem je získání vhledu do problematiky veřejné a církevní správy. Cíl práce byl ekvivalentně splněn. Předpokládám tedy, že práce bude dostupná jak pro studenty historie veřejné a církevní správy, tak i pro pedagogy a širokou veřejnost, která se tímto historickým tématem zabývá.

Seznam literatury

ADAM, Jan. *Ottova encyklopedie Česká republika*. Vyd. 1. Praha: Ottovo nakladatelství, 2006. 5 sv. ISBN 80-7360-456-6.

AGNEW, Hugh LeCaine. *Češi a země Koruny české*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2008. 549 s. Novověk; sv. 2. ISBN 978-80-200-1626-3.

BASTL, Ondřej. *Spojení pražských měst v roce 1784: edice rukopisu č. 322*. Vyd. 1. Praha: Archiv hlavního města Prahy, 2003. 222 s. Documenta Pragensia. Monographia; vol. 18. ISBN 80-902597-5-8.

BĚLINA, Pavel et al. *Dějiny zemí Koruny české. II., Od nástupu osvěcenství po naši dobu*. 1. vyd. Praha: Paseka, 1992. 308 s. ISBN 80-85192-30-6.

BĚLINA, Pavel a kol. *Velké dějiny zemí Koruny české. Svazek IX*. vyd. 1. Praha, Paseka, 2011, 825 s. ISBN 978-80-7432-105-4

BUDIL, Ivo, Miroslav ŠEDIVÝ. *Metternich: sborník příspěvků z konference uskutečněné v Plzni ve dnech 23. a 24. dubna 2009*. Vyd. 1. V Plzni: Fakulta filozofická Západočeské univerzity, 2009. 147 s. ISBN 978-807-0438-602.

BUMBA, Jan. *České katastry od 11. do 21. století*. 1. vyd. Praha: Grada, 2007. 190 s. ISBN 978-80-247-2318-1.

CATALANO, Alessandro. *Zápas o svědomí: kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu (1598-1667) a protireformace v Čechách*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2008. 637 s. Česká historie; sv. 18. ISBN 978-80-7106-942-3.

ČORNEJ, Petr. *České dějiny: výpravná historie českých zemí*. 1. vyd. Brno: B4U, 2012. 175 s. ISBN 978-80-87222-16-4.

ČORNEJ, Petr et al. *Dějiny zemí Koruny české. I., Od příchodu Slovanů do roku 1740*. 9. vyd. Praha: Paseka, 2003, ©1993. 315 s. ISBN 80-7185-605-3.

DENIS, Ernest. *Čechy po Bílé hoře. díl I. kniha I., Vítězství církve*. 4. přehlednuté vyd. Praha: Šolc a Šimáček, 1931. 245 s., [18] obr. příl.

EVANS, Robert John Weston. *Vznik habsburské monarchie 1550-1700*. 1. vyd. Praha: Argo, 2003. 593 s. Dějiny Evropy; sv. 2. ISBN 80-7203-463-4.

FIALA, Jan. *Hrozná doba protireformace*. 1. vyd. Heršpice: EMAN, 1997. 170 s., [10] s. obr. příl. ISBN 80-901854-7-9.

GORAZD II. a WIMMER, Roman, ed. *Cyril a Metoděj: apoštolové Slovanů*. 1. vyd. Praha: Český národní fond kultury, 2013. 282 s. ISBN 978-80-905015-1-5

HARNA, Josef a FIŠER, Rudolf. *Dějiny českých zemí. 1, Od pravěku do poloviny 18. století*. Vyd. 1. Praha: Fortuna, 1995. 295 s. ISBN 80-7168-286-1.

HLEDÍKOVÁ, Zdeňka. *Arnošt z Pardubic: arcibiskup, zakladatel, rádce*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2008. 349 s., [8] s. barev. obr. příl. Velké postavy českých dějin; sv. 10. ISBN 978-80-7021-911-9.

HLEDÍKOVÁ, Zdeňka. *Svět české středověké církve*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2010. 504 s. Historické myšlení; sv. 49. ISBN 978-80-257-0186-7.

HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, JANÁK, Jan a DOBEŠ, Jan. *Dějiny správy v českých zemích: od počátků státu po současnost*. [1. vyd.]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2005. 568 s. ISBN 80-7106-709-1.

HORA-HOŘEJŠ, Petr. *Toulky českou minulostí. Pátý díl, [Od časů Marie Terezie (1740) do konce napoleonských válek (1815)]*. 1. vyd. [Praha]: Baronet, 1996. 230 s. ISBN 80-85890-94-1.

HOSÁK, Ladislav. *Nové československé dějiny*. První vydání. Praha: Komenium, 1947. 615-[XI] s.

HUSA, Václav, ed. et al. *Dějiny ČSR*. 3. vyd., v Našem vojsku 1. vyd. Praha: Naše vojsko, 1954. 312, [vii] s. JANÁČEK, Josef. *České dějiny. Kniha 1, 1526-1547. Díl 1, Doba předbělohorská*. 2. vyd. Praha: Academia, 1971. 281, [2] s., 36 s. obr. příl

JANÁK, Jan a HLEDÍKOVÁ, Zdeňka. *Dějiny správy v českých zemích do roku 1945: celost. vysokošk. učebnice pro stud. filozof. fakult.* 1. vyd. Praha: SPN, 1989. 519 s. ISBN 80-04-21189-5.

KADLEC, Jaroslav. *Dějiny katolické církve*. Vyd. 3., přeprac. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 1993. 3 sv. (209, 301 s., s. 302-499). ISBN 80-7067-285-4.

KADLEC, Jaroslav. *Přehled církevních dějin českých: Skriptum pro stud. účely Cyrilometodějské bohoslovecké fak. v Praze, se sídlem v Litoměřicích. 1. [díl]*. 1. vyd. Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1977. 194 s.

KALISTA, Zdeněk et al. *Stručné dějiny československé*. 2. vyd. Praha: Vyšehrad, 1992. 410 s. Historica. ISBN 80-7021-123-7.

KAVKA, František a SKÝBOVÁ, Anna. *Husitský epilog na koncilu tridentském a původní koncepce habsburské rekatolizace Čech: Počátky obnoveného pražského arcibiskupství 1561-1580*. Praha: Univerzita Karlova, 1969. 210, [1] s. Práce z dějin University Karlovy v Praze; Sv. 8.

KEJŘ, Jiří. *Vznik městského zřízení v českých zemích*. Vyd. 1. V Praze: Karolinum, 1998. 345 s. ISBN 80-7184-515-9.

KILIÁN, Jan. *11.12.1617 - zboření kostela v Hrobu: na cestě k defenestraci*. Vyd. 1. Praha: Havran, 2007. 169 s. Dny, které tvořily české dějiny; sv. 16. ISBN 978-80-86515-79-3.

KUČERA, Jan Pavel. *8.11.1620 - Bílá hora: o potracení starobylé slávy české*. Vyd. 1. Praha: Havran, 2003. 179 s. Dny, které tvořily české dějiny; sv. 7. ISBN 80-86515-24-9.

LACINA, Karel a ČECHÁK, Vladimír. *Evropské systémy veřejné správy*. 1. vyd. Praha: Vysoká škola finanční a správní, 2005. 123 s. Učební texty; 38. ISBN 80-86754-37-5.

MACEK, Josef. *Jagellonský věk v českých zemích: 1471-1526. 1-2*. Vyd. 2. Praha: Academia, 2001. 561 s. ISBN 80-200-0895-0.

MACEK, Josef. *Víra a zbožnost jagellonského věku*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2001. 488 s. Každodenní život; sv. 9. ISBN 80-7203-265-8.

MALÝ, Karel a kol. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. Praha: Linde, 1997. 572 s. ISBN 80-7201-045-X.

- MALÝ, Karel a SIVÁK, Florián. *Dějiny státu a práva v českých zemích a na Slovensku do r. 1918*. 2., přeprac. a dopl. vyd. Jinočany: H & H, 1993. 533, [65] s. ISBN 80-85467-61-5.
- MEDEK, Jan Zdeněk. *Na slunce a do mrazu: první čas josefínské náboženské tolerance v Čechách a na Moravě*. 1. vyd. Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1982. 382 s.
- MÍŠOVIČ, Ján. *Víra v dějinách zemi Koruny české*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství, 2001. 193 s. Knižnice Sociologických aktualit; sv. 7. ISBN 80-85850-99-0.
- MORAVEC, Jaroslav, ed. *Pohledy do českých dějin*. Vyd. 1. Praha: Futura, 2008. 254 s., xxxii s. obr. příl. ISBN 978-80-86844-30-5.
- NOVÝ, Robert. *Velká Morava: tajemné ozvěny na plátně dějin*. Praha: Onyx, ©2004. 187 s., [4] s. barev. obr. příl. ISBN 80-86788-22-9.
- PÁNEK, Jaroslav a kol. *Dějiny českých zemí*. Vyd. 1. V Praze: Karolinum, 2008. 487 s. ISBN 978-80-246-1544-8.
- PÁNEK, Jaroslav, ed. *Zápas o Českou konfesi*. Praha: Melantrich, 1991. 40 s. Slovo k historii; roč. 1991, č. 30.
- PAVLÁK, Miroslav. *Nauka o veřejné správě*. 4., přeprac. vyd. Plzeň: Západočeská univerzita, 2005. 127 s. ISBN 80-7043-406-6.
- PĚKNÝ, Tomáš. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. 2., přeprac. a rozš. vyd. Praha: Sefer, 2001. 702 s. ISBN 80-85924-33-1.
- POLC, Jaroslav V. a KUTHAN, Jiří, ed. *Česká církev v dějinách*. 1. vyd. Praha: Akropolis, 1999. 389 s. ISBN 80-85770-75-X.
- POULÍK, Josef aj. *Velká Morava a počátky československé státnosti*. 1. vyd. Praha: Academia, 1985. 300 s.
- PUMPR, Pavel. *Beneficia, záduší a patronát v barokních Čechách: na příkladu třeboňského panství na přelomu 17. a 18. století*. Vyd. 1. Brno: Matice moravská, 2010. 421 s., [16] s. barev. obr. příl. Knižnice Matice moravské; sv. 31. ISBN 978-80-86488-73-8.

- RAMEŠ, Václav. *Slovník pro historiky a návštěvníky archivů*. 1. vyd. Praha: Libri, 2005. 431 s. ISBN 80-7277-175-2.
- RANDÁK, Jan a kol. *Dějiny českých zemí*. Vyd. 1. Praha: Knižní klub, 2011. 432 s. ISBN 978-80-242-3205-8.
- SCHELLE, Karel a kol. *Dějiny české veřejné správy*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2009. 314 s. ISBN 978-80-7380-203-5.
- SCHELLE, Karel. *Vývoj veřejné správy v letech 1848-1990*. Vyd. 2. Praha: Eurolex Bohemia, 2005. 430 s. ISBN 80-86861-66-X.
- STARÝ, Marek. *Vývoj veřejné správy v českých zemích do roku 1848*. Praha: Vysoká škola finanční a správní, 2007. 98 s. ISBN 978-80-86754-79-6.
- SUCHÁNEK, Drahomír a DRŠKA, Václav. *Církevní dějiny. Antika a středověk*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2013. 427 s., [4] s. obr. příl. ISBN 978-80-247-3719-5.
- SVITÁK, Zbyněk. *Z počátků moderní byrokracie*. Brno: Matice moravská pro Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy: prameny, země, kultura, 2011. 587 s. ISBN 978-80-86488-91-2
- VANĚČEK, Václav. *Dějiny státu a práva v Československu do roku 1945*. Vyd. 1. Praha: Orbis, 1964. 616 s., [32] s. obr. příl., [2] složené l. obr. příl. Právnícká edice. Učebnice.
- VAVŘÍNEK, Vladimír. *Cyril a Metoděj: mezi Konstantinopolí a Římem*. Vyd. 1. V Praze: Vyšehrad, 2013. 375 s., [16] s. obr. příl. ISBN 978-80-7429-344-3.
- VOJÁČEK, Ladislav, SCHELLE, Karel a KNOLL, Vilém. *České právní dějiny*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008. 684 s. ISBN 978-80-7380-127-4.
- VONDRA, Roman. *České země v letech 1705-1792: věk absolutismu, osvícenství, paruk a třírohých klobouků*. 1. vyd. Praha: Libri, 2010. 383 s. ISBN 978-80-7277-448-7.
- VOREL, Petr. *Velké dějiny země Koruny české*. Vyd. 1. Praha: Paseka, 2005 . sv. VII. SBN 80-7185-648-7.

WIHODA, Martin. *Zlatá bula sicilská: podivuhodný příběh ve vrstvách paměti*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2005. 316 s. Historické myšlení; sv. 26. ISBN 80-7203-682-3.

ZLÁMAL, Bohumil. *Příručka českých církevních dějin. IV*. Vyd. 1. Olomouc: Matice cyrilometodějská, 2008. 413 s. ISBN 978-80-7266-284-5.

ZLÁMAL, Bohumil. *Příručka českých církevních dějin. III., Doba gotické katolicity (1200-1400)*. Vyd. 1. Olomouc: Matice cyrilometodějská, 2007. 413 s. ISBN 978-80-7266-263-0.

ZLÁMAL, Bohumil. *Příručka českých církevních dějin. II., Doba románské katolicity (1000-1200)*. Vyd. 1. Olomouc: Matice cyrilometodějská, 2006. 239 s. ISBN 80-7266-251-1.

BARTŮŇEK, Václav. *Zřízení arcibiskupství v Praze Duchovní pastýř VIII: měsíčník katolického duchovenstva*. Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1958. ISSN 0323-2573

ČÁŇOVÁ, Eliška. *Vývoj správy pražské arcidiecéze v době násilné rekatolizace Čech (1620-1671)*, SAP 35/2, 1985

ČÁŇOVÁ, Eliška (ed.). *Status animarum pražské arcidiecéze z roku 1651*. SAP 29, 1979

KAVKA, K. *Západoevropský lenní institut jako nástroj vnitřní královské politiky za posledních Přemyslovců a za Jana Lucemburského*, *Český časopis historický = The Czech Historical Review*. Praha: Academia, 88, 1990 . ISSN 0862-6111.

ROUBÍK, F. *K vývoji zemské správy v Čechách v letech 1749-1790*, SAP, ročník XIX.

ŠTĚDRÝ, František. *Znovuzřízení katolické duchovní správy po r. 1620*. SHK 26, 1925,

Přílohy

Důležitá data:

624 - vznik Sámovy říše

658 - zánik Sámovy říše

739 - sv. Bonifác jako apoštolský delegát pro Bavorsko zakládá biskupství řezenské, pasovské a solnohradské a vymezuje jejich hranice (Čechy jsou považovány za misijní území řezenské, Morava za misijní území pasovské)

800 - řezenská misie v Čechách a pasovská na Moravě (biskup pasovský pokřtil Mojmíra I)

806 - vojensky znovu vynucena podřízenost Čechů východofrancké říši

817 - první písemná zpráva o tom, že území obývané Čechy a Moravany leží v mezích římské říše franckého národa a je s ním spjato politickými svazky

830 - formování Velké Moravy

845 - křest 14 českých knížat v Řezně

850 - vypuzení bavorských misionářů z Velké Moravy a příchod misionářů italských, řeckých a saských

862 - kníže Rastislav žádá Cařihrad o vyslání slovansky mluvících věrozvěstů na Velkou Moravu

863 - příchod sv. Cyrila a Metoděje na Velkou Moravu

868 - papež Hadrián II. povolil užívání slovanského bohoslužebného jazyka při příležitosti návštěvy sv. Metoděje v Římě

869 - umírá v Římě sv. Cyril

869 - papež Hadrián II. bulou slavnostně potvrdil slovanskou liturgii

- 869 - sv. Metoděj v Římě vysvěcen na biskupa a jmenován arcibiskupem pro arcidiecézi moravsko-panonskou (velkomoravskou)
- 873 - papež Jan VIII. zrušil povolení celebrovat bohoslužbu slovanským jazykem
- 874 - křest Bořivoje a Ludmily na Velehradě (Bořivoj založil první kamenný kostel v Čechách na Levém Hradci), Čechy se podřizují církevní správě velkomoravské (místo Řezna)
- 880 - papež Jan VIII. znovu povolil užívání slovanské liturgie
- 885 - umírá sv. Metoděj, pochován v chrámu P. Marie na Velehradě, správu velkomoravské arcidiecéze přebírá nitranský biskup, zákaz slovanské liturgie na Velké Moravě
- 895 - Spytihněv se podřídil v Řezně bavorskému králi Arnulfovi, Čechy se tím politicky odtrhly od Velké Moravy a vrátily se církevně pod biskupství řezenské
- 906 - Maďaři zničili Velkomoravskou říši
- 916 - postavení kostela sv. Jiří na pražském hradě Vratislavem
- 921 - zavraždění sv. Ludmily na Tetíně
- 926(?) - založení kostela sv. Víta na pražském hradě sv. Václavem
- 929(935) - zavraždění sv. Václava ve Staré Boleslavi
- 973 - zřízeno pražské biskupství jako sufragán Mohuče
- 975 - na pražský biskupský stolec nastupuje první biskup Dětmar
- 976 - první pražský biskup Dětmar byl vysvěcen, ujal se úřadu a zavedl k financování činnosti biskupství církevní desátek jako naturální dávku v hodnotě čtvrtiny desátku
- 975 - vznik kapituly svatovítské
- 992 - kníže Boleslav II. udělil biskupu Vojtěchovi právo zakládat kostely, vybírat desátek a rušit manželství uzavřená mezi příbuznými (tzv. výsady Boleslavovy)
- 995 - vyvraždění Slavníkovců

1039 - Břetislavovy dekrety z Hnězdna (Břetislav I) uznávaly podporu církvi, uznávaly církevní předpisy v oblasti manželského práva, svěcení svátků a nedělí, zákaz pohřbívání mimo křesťanské hřbitovy, přísné trestání vražd, šestidenní pracovní den a v držbě půdy vztah urozený - nevolník

1055 - po smrti Břetislavově vznikl systém údělných knížetství (Žatec, Hradec, Kouřim, Brno, Břeclav, Olomouc, Znojmo, Jemnice)

1058 - založena kolegiátní kapitula litoměřická Spytihněvem II.

1063 - zřízeno biskupství olomoucké Vratislavem II. se souhlasem pražského biskupa Šebora pravděpodobně jako obnovení již dříve existujícího biskupství moravského, naposledy doloženého r. 976

1070 - založena Vratislavem II. kolegiátní kapitula vyšehradská podřízená přímo papeži

1085 - kníže Vratislav (1061 – 1092) získal osobní královský titul

1085 - mohučský sněm rozhodl o připojení olomoucké diecéze k pražské jako další sufragán Mohuče

1092 - Břetislav II vydal nařízení o vykořenění pohanských přežitků (kácení posvátných stromů, vypovězení čarodějů, zákaz pohřbívání mimo hřbitovy atd.)

1130 - Přemyslovci natrvalo ovládli Moravu

1143 - kardinál Guido přijel sjednat průchod reformám papeže Řehoře VII a požadoval při vizitaci vymezení hranic farních obvodů, pro každého kněze musí být předem zajištěno místo a obročí, rušení kněžských manželství zakázaných od roku 306 a prohlášených za neplatné roku 1123 prvním lateránským koncilem

1158 - kníže Vladislav obdržel královský titul

1198 - Přemysl Otakar I. získal dědičný královský titul (Čechy královstvím)

1204 - papež Inocenc III. potvrdil dědičný královský titul českých knížat Přemyslu Otakaru I.

1212 - vydána Zlatá bula sicilská, potvrzující domácí volbu panovníka, potvrzující dědičný titul královský (z r. 1198), právo investitury biskupů a jednoty českého státu, což bylo uznání suverenity českého státu

1221 - urovnán spor mezi králem Přemyslem Otakarem I. a biskupem pražským Ondřejem na hoře Schatzberg u Znojma, který se vedl o postavení duchovních a církevních poddaných a o statut církevního majetku dohodou, podle které:

- duchovní podléhají jen soudům církevním, i když jednou stranou sporu je osoba světská
- poddaní na církevních statcích jsou vyňati z pravomoci kastelánů, menší přestupky soudí preláti, větší král nebo jeho dvorský sudí (imunita poddaných)
- zakladatelé a dobrodinci biskupství, kostelů a klášterů, kteří se až dosud podle lenních zásad pokládali za vrchní vlastníky jejich statků a měli právo dosazovat biskupy, opaty, abatyše a faráře a brát z kostelů desátky jako z jiného soukromého jmění, se podle církevního práva vzdávají tohoto vlastnictví, vlastnictví přechází na církev a dosavadní vlastníci se stávají patrony
- biskupy a opaty volí kapituly
- faráře jmenuje biskup, ale přihlíží k názoru patrona
- šlechtici a královští úředníci se svou čeledí se už nesmí bez dovolení ubytovávat v kláštorech (ztráta hospitace)
- církevní poddaní jsou zproštěni zemských robot kromě těch, které jsou určeny k hájení země

1222 - na naléhání papeže rozšířil král Přemysl Otakar I. v omezené podobě platnost dohody ze Schatzbergu z pražské diecéze i na ostatní diecéze, kláštery, kapituly a farnosti

1248 - papež Inocenc IV. povolil slovanskou liturgii

1306 - zavraždění posledního Přemyslovce Václava III. v Olomouci

1310 - privilegium krále Jana Lucemburského Čechům a Moravanům omezilo absolutní moc královskou

1322 - poprvé použit výraz Corona regni Bohemiae (Čechy s Moravou, ostatní země jsou inkorporovány) a stát české koruny začíná vystupovat jako právnická osoba nezávislá na osobě

panovníka a nadřazená jak králi, tak stavům (změna oproti dosavadnímu pojetí patrimoniálního státu)

1344- povýšeno pražské biskupství na arcibiskupství, zřízena samostatná církevní provincie pro Čechy a Moravu a zahájena gotická přestavba chrámu sv. Víta

1344 - zřízeno biskupství litomyšlské a kapitula litomyšlská

1344- papež Kliment VI. přenesl na pražské arcibiskupy právo korunovat české krále, tím byla zrušena závislost českého státu na římské říši

1348- Karel IV. založil pražskou univerzitu jako církevní instituci, jejími kancléři byli pražští arcibiskupové

1348- založena kapitula karlštejnská Karlem IV. při zahájení stavby hradu Karlštejna

1393 - umučení sv. Jana Nepomuského

1395 - král Václav IV. dal zabrat arcibiskupské statky Jana z Jenštejna

1409 - vydání dekretu kutnohorského

1412 - pražské bouře proti prodeji odpustků na financování křížové výpravy vzdoru papeže Jana XXIII proti králi Ladislavovi Neapolskému

1412 - uvalení klatby na Mistra Jana Husa

1414- Mistr Jan Hus přišel do Kostnice, Jakoubek ze Stříbra začal v Praze podávat podobojí, kostnický koncil (1414 – 1418) ukončil papežské schizma a odsoudil Mistra Jana Husa

1415- v Kostnici upálen Mistr Jan Hus, koncil zakázal přijímání podobojí, česká a moravská šlechta neuznává usnesení koncilu

1416 - v Kostnici upálen Mistr Jeroným Pražský

1417 - pražská univerzita prohlásila přijímání podobojí za nutné pro spasení a Jana Husa za mučedníka

1419 - umírá král Václav IV., první pražská defenestrace vedená Janem Želivským, vzbouření Pražané zničili kartuziánský klášter na Smíchově, napadli arcibiskupské sídlo na Malé Straně, Žižka zničil dominikánský a františkánský klášter v Plzni

1420 - oficiálně formulovány a vyhlášeny čtyři artikuly pražské jako programový základ husitství:

- svobodné hlásání slova Božího
- přijímání podobojí pro všechny
- konec světského panování kněžstva formou odnětí majetku církvi a návratem k chudobě
- veřejné trestání těžkých hříchů

Král Zikmund vyhlásil z Vratislavi první křížovou výpravu proti českým husitům, která skončila porážkou křížáků na vrchu Vítkově, Žižka zničil minoritský klášter Benešov, ženský premonstrátský klášter Chotěšov, ženský premonstrátský klášter Louňovice, benediktinský klášter Kladruby, premonstrátský klášter Milevsko, cisterciácký klášter Nepomuk, cisterciácký klášter Zlatá Koruna. Orebité a hradečtí husité zničili cisterciácký klášter Mnichovo Hradiště, cisterciácký klášter Svaté Pole. Žatečtí a lounští husité zničili benediktinský klášter Postoloprty. Pražané zničili četné pražské kláštery (Břevnov a další), cisterciácký klášter Zbraslav, ženský cisterciácký klášter Sezemice u Pardubic, benediktinský klášter Podlažice na Chrudimsku, ženský premonstrátský klášter Doksany, cisterciácký klášter Osek.

1421 - český zemský sněm v Čáslavi se vzbouřil proti králi Zikmundovi a postavil do čela českého království dočasně sbor 12 správců, husité zničili chrám sv. Víta, druhá křížová výprava proti husitům ze západu skončila v říjnu 1421 útekem křížáků od Žatce, čeští husité zničili 47 klášterů, moravští husité zničili cisterciácký klášter Velehrad a augustiniánský klášter Osvětimany

1422 - král Zikmund donucen k útěku od Kutné Hory

1423 - husité zničili cisterciácký klášter Žďár nad Sázavou

1424 - Žižka zničil dominikánský klášter Turnov, smrt Žižky při tažení na Moravu

1425 - zničen znovu klášter Zlatá Koruna, zničen spojeným vojskem Táborů, Sirotků a Pražanů premonstrátský klášter Louka u Znojma

1426 - třetí křížová výprava proti husitům poražena u Ústí nad Labem

1427 - čtvrtá křížová výprava proti husitům poražena u Tachova

1428 - vpád husitů do Německa

1431 - pátá křížová výprava proti husitům poražena u Domažlic

1433 - zástupci basilejského koncilu (1431 – 1437) dojednali v Basileji a Praze s umírněnými kališníky kompromisní dohodu řešící narovnání mezi katolíky a kališníky, radikální křídlo (táboři a sirotci) je však odmítli

1434 - bitva u Lipan, spojené vojsko umírněných kališníků a katolíků porazilo radikály, konec husitských válek

1436 - český a moravský sněm v Jihlavě za přítomnosti císaře Zikmunda a plnomocníků basilejského církevního sněmu schválil kompaktáta:

- povolen kalich (podávání podobojím způsobem)
- zakázáno připouštět k přijímání děti
- trestat smí jen vrchnost (duchovní a světská)
- svobodné hlásání slova Božího jen od kazatelů schopných a schválených
- duchovní mohou být správci církevního majetku

Zároveň císař Zikmund (koncese Zikmundovy) souhlasil s tím, že držitelům rozchvácených církevních a komorních statků je potvrzeno jejich užívání a strany náboženské podrží kostely podle stavu, který byl při přijetí kompaktát. V Čechách a na Moravě byl schválením kompaktát nastolen náboženský dualismus.

Papež Eugen IV. kompaktáta neschválil a Papež Pius II. je r. 1462 vypověděl s odůvodněním, že byla sjednána výjimečně a dočasně, aby se udržela jednotu církve, což se stejně nezdařilo.

1524 - sjezd duchovenstva a stavů po obojí přijal 20 článků o církevní správě, které odpovídaly luteránskému učení

1525 - na únorovém sněmu stavů katolických a utrakvistických učiněn pokus o sjednocení umírněných utrakvistů s katolickou církví

1526 - nástupem Habsburků na český trůn (Ferdinand I. zvolen českým králem) vzniká personální unie českého království a rakouských dědičných zemí pod vládou rodu Habsburků

1531 - podobojí si podle luteránského vzoru zvolili tzv. defenzory

1554 - čeští stavové vyslovili souhlas s tím, aby utrakvistické defensory ustanovoval král

1556 - Ferdinand I. povolal do Prahy jezuity, kteří měli čelit postupující luteranizaci české země

1561 - znovuobsazení pražského arcibiskupského stolce po 140 letech sedisvakance,

1562 - Ferdinand I zlatou bulou obnovil pražské arcibiskupství, dal pražskému arcibiskupovi nové sídlo na Hradčanech, plat 6 000 kop míšeňských grošů ročně a 8 000 kop na zbožné účely, který později Rudolf II. roku 1579 nahradil výnosy statků kláštera oseckého a světeckého, Ferdinand zároveň slíbil sněmu, že se nový pražský arcibiskup nebude domáhat předhusitských statků

1562 - král Ferdinand I. odňal stavům podobojí právo volit konzistoř podobojí, právo pak přenesl na české krále

1564 - papež Pius IV. brevem z 16.4.1564 povolil fakultativně přijímání podobojí způsobem

1567 - čeští stavové žádali Maxmiliána I., aby kompaktáta přestala být zemským zákonem, protože staroutrakvisté už téměř vymizeli, jelikož přešli k luteránům (novoutrakvisté)- na základě žádosti byla kompaktáta vymazána ze zemských desek

1571 - novoutrakvisté usilují o to, aby jim král povolil náboženskou svobodu podle vyznání augsburského, staroutrakvisté byli proti tomu

1575 - na sněmu se shodli luteráni (novoutrakvisté) s českými bratry na společné tzv. české konfesi, císař (Maxmilián II.) ústně schválil českou konfesi luteránů a dovození volit si defenzory k obraně náboženství, následkem toho si v Čechách upravovali náboženské poměry na jednotlivých panstvích jejich majitelé

1599 - Rudolf II. vyňal z kompetence české kanceláře (zemské vlády) církevní a náboženské záležitosti

1602 - na statech krále nařízeno, aby poddaní přestoupili na katolickou víru

1602 - z královských měst na Moravě byli vypovězeni luteránští predikanti

1609 - císař Rudolf II. vydal na základě české konfese z r. 1575 majestát, kterým zaručil luteránům a Jednotě bratrské založené r. 1467 zákonnou ochranu a právo stavět si kostely a hřbitovy nejen v královských městech, ale i na královských statcích (protestanté považovali církevní statky za královské, zatímco církev a stát nikoliv, což se stalo předmětem sporu, který vedl k Bílé hoře) - na soukromých statcích platila víra pánova, dále nekatolickým stavům povolil volit defenzory a bez panovníkova souhlasu svolávat sjezdy

1618 - pražská defenestrace císařských místodržících Viléma Slavaty z Chlumu a Jaroslava Bořity z Martinic, začátek třicetileté války (1618 – 1648) započaté defenestrací a následným českým stavovským povstáním proti Habsburkům

1618 - zvolena vláda 30 direktorů, jezuité vypovědění ze země a jejich statky zabaveny, některým klášterům byly odnímány jejich statky a prodávány (např. Sv. Jan pod Skalou), direktoři nařídili vkládat pražským katolíkům do jejich domů vojenské posádky

1619 - král Ferdinand II. nabídl českým stavům potvrzení všech svobod země, ale jeho list nebyl českými stavy přijat, Morava se přidala k protihabsburskému povstání a zvolila rovněž 30 direktorů, vyhnala kardinála Ditrichštejna a řeholníky ze země, moravští nekatoličtí stavové zrušili ženský cisterciácký klášter Porta coeli. Ferdinand II. byl sesazen z českého trůnu a na jeho místo zvolen kalvín Fridrich Falcký, který dal svatovítskou katedrálu proměnit na kalvínskou modlitebnu

1620 - bitva na Bílé hoře 8.listopadu, stavovské vojsko poraženo, Ferdinand II. zrušil Rudolfův majestát

1621 - poprava 27 vůdců povstání proti Habsburkům na staroměstském náměstí, zákaz podávání podobojí, vypovězení kalvínští a českobratrští duchovní z Čech a čeští luteránští duchovní z Prahy a královských měst

1622 - vypovězení německých luteránských duchovních z Čech, zemský správce Karel Lichtenštejn odňal luteránům Karlovu univerzitu a odevzdal ji jezuitům, zřízena zvláštní komise pro potrestání ostatních vzbouřenců, generální pardon ostatním provinilcům (skrytá konfiskace - konfiskovány byly téměř tři čtvrtiny země, císař z konfiskátů obdaroval své věrné)

1623 - vypovězení z Čech královským dekretem všichni nekatoličtí duchovní bez rozdílu konfese

1624 - Ferdinand II. prohlásil patentem katolické náboženství za jediné povolené, zřízena královská reformační komise k rekatolizaci šlechty, Ferdinand II. vyňal z církevní pravomoci soudní pře o církevní statky

1627 - císařský protireformační patent nařídil české šlechtě, aby do 6 měsíců přestoupila ke katolické víře nebo prodala své statky a opustila zemi (odešla asi čtvrtina šlechty a měšťanstva), totéž v roce 1628 pro Moravu

1627 - obnovena pozastavená působnost českého zemského sněmu a byl do něj uveden arcibiskup a prelát jako nejpřednější stav

1628 - obnovena pozastavená působnost moravského zemského sněmu, vydáno "Obnovené zřízení zemské", které zavedlo absolutismus panovníka a prohlásilo katolické náboženství za jediné povolené v zemi, počet stavů rozmnožen o stav duchovní (arcibiskup a prelát) jako nejpřednější

1630 - na základě úmluvy mezi císařem a papežem o solní pokladně se arcibiskup pražský zavázal, že nebude žádat vrácení předhusitských církevních statků a Ferdinand II. se za to zavázal odvádět arcibiskupovi 15 krejcarů z každé bečky soli dovezené do Čech (tzv. solní pokladna)

1641 - Ferdinand III. vydává k izolaci církve od papeže tzv. placetum regium, zákaz publikování papežských bul bez královského svolení

1648 - konec třicetileté války westfálským mírem uzavřeným v Münsteru a uspořádání náboženských poměrů ve Svaté říši římské ve smyslu nadřazenosti státu nad církví

1651 - obnovena reformační komise

1655 - dekret císaře Leopolda I. proti nekatolické šlechtě na Moravě, zřízeno biskupství v Litoměřicích

1669 - spory o patronátní práva přeneseny z působnosti církevních soudů do působnosti světských soudů

1679 - císař Leopold I. vydal právní předpis Tractatus de juribus incorporalibus, kterým se měly řídit světské soudy mimo jiné při sporech o patronátní práva

1713 - vydána "Pragmatická sankce" jako interní habsburský dynastický dědičný řád schválená zemskými sněmy v letech 1720 – 1725 a říšským sněmem r. 1732 (nedělitelnost monarchie, dědí i dcery, dala habsburské monarchii právní základ

1717 - císařský patent proti kacířským knihám

1721 - procesy proti kacířům vyňaty z pravomoci církve a přeneseny na apelační soud v Praze

1723 - Karel VI. zakázal církvi získávat nemovitosti

1725(6) - císařský reskript nařizoval přísné tresty za nekatolické náboženství na Moravě a v Čechách

1735 - opatření proti nekatolíkům byla zmírněna

1740 - nastoupila na trůn Marie Terezie

1742 - zřízena dvorská a státní kancelář pro řízení monarchie

1748 - dokončen první tereziánský katastr (evidence nemovitostí), Marie Terezie obnovila výnosy proti kacířům

1749 - Marie Terezie zrušila stavovské vlády (české místodržitelství a moravskou stavovskou vládu), vydala tzv. placetum regium, v němž podmiňovala vyhlášení papežských bul s předchozím souhlasem dvora, zrušila českou a rakouskou dvorní kancelář a zřídila dvěma českým zemím a rakouským zemím společné ústřední instance (direktorium „Spojená kancelář česká a rakouská“ pro společné řízení záležitostí politických a finančních a nejvyšší soudní úřad pro společné soudnictví zemí koruny české a zemí alpských (omezení samostatnosti českého státu)

1754 - Marie Terezie obnovila výnosy proti kacířům

1762 - obnovena česká a rakouská dvorní kancelář (obnovení samostatnosti českého státu)

1767 - odstraněn zločin kacířství

1768 - císařovna Marie Terezie schválila tajné Kounicovy instrukce pro podřízení církve státu

1769 - zřízeno na základě amortizačních zákonů církevní oddělení při česko-rakouské kanceláři k usměrňování činnosti církve (to postavilo správu veškerého církevního majetku pod dozor státu, vázalo kupování nemovitostí duchovenstvem na státní souhlas, zakázalo kněžím posílat peníze do ciziny, omezilo církevní pravomoc ve věcech manželských ve prospěch státu, zrušilo právo azylu, omezilo zřizování nových klášterů, předalo zbožné nadace armádě, podrobilo zádušní jmění kontribuci, vydalo nové předpisy o teologickém studiu, zavedlo státní cenzuru teologických spisů, vydalo nové předpisy o vedení církevních matrik, omezilo počet církevních svátků, omezilo přijímání noviců do seminářů a klášterů apod.)

1776 - zrušení útrpného práva

1777 - zřízeno biskupství v Brně a olomoucké biskupství povýšeno na arcibiskupství, zřízena moravská církevní provincie, důvěrným patentem byla zavedena zvýšená tolerance vůči nekatolíkům

1780 - nastoupil na trůn Josef II., zřídil dvorskou duchovní komisi k provedení reformy církve

1781 - Josef II. v březnu zrušil závislost klášterů na zahraničí a řeholníky podřídil místním biskupům, bylo zakázáno volit za představené klášterů cizince, určil jednotlivým klášterům všech řádů a kongregací pevný počet členů, čímž omezil jejich růst, řeholníci cizího původu byli vyzváni, aby opustili zemi, tolerančním patentem povolil víru katolickou, luterskou, kalvínskou a pravoslavnou a emancipoval Židy, v oblasti kultu, církevní správy a školství zůstalo privilegované postavení katolické církve (katolická církev zůstala církví státní, nekatolické konfese byly jen trpěny), bylo zrušeno nevolnictví (ale nebylo zrušeno poddanství), dále zrušil všechny kláštery, které se nezabývaly vyučováním, vědeckou činností nebo humanitární činností (patent se týkal 738 klášterů z 2 000 původních klášterů v císařství), na základě nového placetum regium Josefa II. se definovala podřízenost církve státu (omezila styk biskupů s papežem a Římem, zrušila závislost klášterů na zahraničních klášterech, zakázala jejich vzájemné styky, biskupům odňala výchovu kněžstva a svěřila ji státním seminářům, farní úřady byly dány pod pravomoc krajských úřadů), byly nařízeny rozsáhlé zásahy do liturgie (zkráceny bohoslužebné obřady, nařízeno odstranit z kostelů všechny zbytečné oltáře a obrazy, omezena procesí, snížen počet svátků na 27, všechny slavnosti posvěcení chrámu soustředěny na druhou

neděli v říjnu, zakázány koledy, žehnání chlebě a svíček, nařízeno pohřbívání v pytlicích místo v rakvích atd.)

1782 - kabinetní list na základě císařského patentu z roku 1781 nařídil rušení a sekularizaci "neužitečných" klášterů (v Čechách zaniklo do roku 1787 71 mužských a ženských klášterů), kabinetními listy Josefa II. byly zřízeny český a moravskoslezský Náboženský fond ke správě sekularizovaného klášterního jmění ve prospěch církve, z něho se financovala stavba nových far a kostelů (v Čechách zřízeno asi 250 nových farností)

1783 - Josef II. nařídil uzavřít a zrušit všechny kaple, v nichž se nekonaly veřejné bohoslužby, zrušil náboženská bratrstva a literátské sbory, nařídil zrušit biskupské semináře a zřídit tzv. generální semináře v jednotlivých zemích habsburské monarchie k zajištění výchovy státu oddaných kněží a k odstranění postranních seminářů při kláštorech

1784 - Josef II. odňal církevním soudům manželské pře

1785 - zřízeno biskupství v Českých Budějovicích, vyměřen josefínský katastr (1785 – 1789)

1786 - vydán občanský zákoník (první díl), církevní a bohoslužebné úkony se mají konat v obou zemských jazycích, poutě na vzdálená poutní místa byly zakázány

1789 - vydán berní a urbaniální patent

1790 - král Leopold II. zrušil generální semináře a vrátil řízení seminářů diecézním biskupům

1800 - státní rozhodnutí, že patron se má účastnit správy kostelního jmění a jmění církevních ústavů

1803 - zrušeno postavení biskupů jako říšských knížat ve svaté říši římské národa německého (zavedeno za Oty I. Velikého 936 – 973)

1804 - zřízení dědičného rakouského císařství (František II. se prohlásil císařem Františkem I.), František II. svěřil církvi dozor nad národními školami

1809 - František II. nařídil církvi vydat všechno zlato a stříbro z kostelů k financování vleklých válek

1811 - vyhlášen Všeobecný občanský zákoník (platil do 1951), který zavedl jednotné občanství v zemích předlitavských

1835 - dekretem dvorské kanceláře byla osvobozena od daně úřední sídla biskupů

1848 - revoluce proti absolutní monarchii, začátek konstituční monarchie, zrušení poddanství a církevních desátků, oktrojovaná ústava Pillersdorfova z dubna zaručila svobodu vyznání

1849 - František Josef I. vydal zákon, kterým církvi zaručoval svobodné řízení svých záležitostí včetně držení a správy ústavů pro kultové, školní a dobročinné účely a správu nadací patřících k těmto institucím, patentem o právech katolické církve stanovil, že se biskupové mohou obracet na papeže ve věcech duchovních bez souhlasu světských úřadů a volně spravovat své diecéze a zrušil ustanovení Ferdinanda II., že jediné dovolené náboženství v Čechách je římskokatolické

1849 - březnová oktrojovaná ústava pro země předlitavské i zalitavské, začalo vydávání Říšského zákoníku

1850 - oktrojovaná ústava vrátila církvi právo samostatně spravovat svoje záležitosti

1851 - patenty byla zrušena oktrojovaná ústava a nastolen absolutismus

1855 - konkordát vyhlášený císařským patentem zaručoval církvi právo volně nabývat a spravovat církevní majetek, avšak k jeho zřízení se požadoval souhlas papeže a panovníka (dualismus moci státní a církevní), jmění náboženského a studijního fondu bylo prohlášeno za vlastnictví církve s tím, že je bude jejím jménem spravovat stát (konkordát platil až do roku 1874), obecné školství podřízeno církevnímu doзору, manželské pře podrobeny církevním soudům

1858 - celostátní předpis o katolickém majetku - nařízení, že zřízení nového řeholního domu vyžaduje státní souhlas

1860 - říjnový diplom zrušil absolutizmus, obnovil zemská práva

1860 - císařské nařízení řešilo přechod patronátních práv na Izraelity, celostátní předpis o katolickém majetku o zcizování a zavazování církevního majetku podle konkordátu

1860 - nařízení ministerstva spravedlnosti o zcizování a zavazování jmění katolických kostelů, obročí a duchovních ústavů

1861- oktrojovaná konstituční únorová ústava Schmerlingova tzv. únorová

1862 - právní likvidace lenních vztahů (manských a podmanských vztahů) zákonem

1863 (1864) - český zemský předpis o katolickém majetku

1865 - pozastavena platnost únorové ústavy z roku 1861

1866 - zákon ruší český nejvyšší lenní soud, začala příprava na zaknihování zádušních (kostelních) a obročních (beneficiálních) jmění

1867 - rakousko - uherské vyrovnání zákonem (dva státy rakousko-uherského mocnářství – státní dualismus), prosincová ústava vydaná císařským patentem ustavila v důsledku rakousko-uherského vyrovnání Předlitavsko jako samostatný stát s názvem „Království a země v říšské radě zastoupené“ a pokud jde o poměry náboženské stanovila v § 2, že církve a náboženské společnosti mají právo se samostatně a svobodně spravovat, ale jsou podřízené všeobecným státním zákonům, z čehož plynulo, že římskokatolická církev je korporací veřejného práva a smí nabývat jen majetek určitého druhu (pro kultovou činnost, vyučování a dobročinnost), že církevní majetek je pod státní ochranou vykovávanou finanční prokuraturou, pod státním dozorem a někdy podléhá státnímu schvalování (ústava platila až do roku 1918), zákon také zaručoval, že každá zákonně uznaná církev a náboženská společnost má právo na společný veřejný výkon náboženství, řídí a spravuje svoje vnitřní záležitosti samostatně, je však, jako každá společnost, podřízena všeobecným státním zákonům

1868 - tzv. májové zákony podstatně zredukovaly platnost konkordátu z r. 1855, školský zákon odstranil závislost škol na církvi, školu vyhlásil za nadkonfesijní, církve přišla o většinu svých škol; zákon o manželském právu obnovil platnost občanského zákona z r. 1811 a vyňal otázky manželství z výlučné kompetence katolické církve, zákon upravil mezikonfesní poměry státních občanů a odstranil nerovnoprávné postavení nekatolíků v občanském životě, manželství se už neřídilo kanonickým ale státním právem

1869 - zrušení lenních svazků

1870 - jednostranné zrušení konkordátu z r. 1855 rakouskou vládou

1871 - zákon o pozemkových knihách, kam se začalo zapisovat obroční a zádušní jmění a fondové jmění (zapisování církevního majetku trvalo asi 10 let)

1874 - zákon upravil tzv. vnější poměry církve, tj. vztah státu a církve tak, že se církev znovu dostala pod přísný státní dohled, zejména ve správě svého majetku, církev je znovu zcela závislá na státních úřadech, zákon o vyměrování příspěvků náboženskému fondu na úhradu potřeb katolické církve, dále zákon upravil zákonné uznávání církví a náboženských společností (platil na území ČR až do roku 1949)

1914 - vypukla 1. světová válka (1914 – 1918)